

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várad Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Móricz Zsigmond* naplójából (*Közzéteszi Cséve Anna*) • 859
Nádasdy Ádám: Mi volt abban a gyengéd? • 902
 Gyász • 903
 Montparnasse • 903
 A kölyök megfejtéséhez • 904
Peer Krisztián: Minden áron • 904
 Lemondás a versről • 905
 A vers akarása • 905
Berniczky Éva: Folyik a macskaméz • 906
Balla D. Károly: Keresés • 911
 Utassy József: Isten hozott • 912
 Hajnalok hajnaláig • 912
 Engel Pál: Emlékfoszlányok 1956-ból • 913
Szakács Eszter: Álomidő • 918
 P. S. • 918
 Aki hív • 919
Fischer Mária: Ezúttal hallgatok, nem beszélek • 919
 Mondatok a negyedik évszaktól • 920
Csengery Kristóf: Ha megunja, fordul • 920
 Habrend • 921
 Deák Ágnes: Fülbemászó olvasatok, avagy hogyan
 olvas irodalmat egy rendőrbeszúgó? • 922
Kövér György: Bujálkodástól a nymphomaniáig:
 Freystädtler Flóra történetei • 933
Szuly Gyula: Benézel hozzám, mert erre jársz • 952

- Tatár Sándor*: Fohász tudatlanságért • 954
Létezik; létezel; lét?z?m • 954
À la recherche... • 955
- Sajó László*: P. Gy. beszélgetőfüzetéből • 956
- Vas István* levelesládájából (*Közzéteszi
Monostory Klára*) • 958

FIGYELŐ

- Gács Anna*: Médiumának szeretője (Virginia Woolf:
Egy jó házból való angol úrilány) • 975
- Márton László–Rugási Gyula*: Két bírálat egy könyvről
(Tatár György: Izrael. Tájkép csata
közben) • 981
- Vörös István*: Ablak valahová –
Simon Balázs (1966–2001) • 998

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

MÓRICZ ZSIGMOND NAPLÓJÁBÓL

Közzéteszi Cséve Anna

Móricz Zsigmond nem szánta kiadásra naplóját, de nem is semmisítette meg, és nem rendelkezett arról, hogy halála után mi történjék vele. Leánya, Virág két könyvében is részleteket közöl a naplóból (MÓRICZ ZSIGMOND SZERKESZTŐ ÚR, Tíz év), de az írói életpálya bemutatását segítő részletek ebben a szerepben alkalmazott szövegek, egy gondolatmenet mentén illusztráló-dokumentáló feladatuk van. Az idézetek nemcsak kiegészítésre szorulnak, hanem stilizáltságuk miatt javítandók is: a móríci sorok több helyütt párbeszédes formában átdolgozva, mintegy emlékezetből idézett közlésként íródtak át. Mégis, e könyvekből alapvető információkat nyerhetünk egy – az író keze ügyében lévő – íróasztalfiókról, melyben édesapja a feljegyzéseit gyűjtötte: leveleket, novellákat, cikkeket, tervezeteket, melyek soha nem valósultak meg, nem jutottak el a címzetthez, nem kerültek a redakcióba. Itt tárolta a naplólapokat is, amelyeket később soha nem olvasott újra: egyetlenegy javítást sem találhatunk a szövegben.

Ez a kéziratköteg már nem maradt egyben, amikor a Leányfaluban teherautóra pakolt írói hagyaték a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába érkezett. A kézirat-együttesből szálsként előkerülő lapok, melyek sajátos formai jellemzőikkel kinnáltak fel az összetartozást, bennünket is megleptek. A szerkesztetlenül telegépelte A/4-es oldalak sajátos kódjának – például a 361213853-as számjegy a bal felső sarokban, mely 1936. december 13-án 8 óra 53 perckor született írást jelöl – segítségével határozottan elkülönültek a szépirodalmi, publicisztikai művektől, sőt a jegyzetektől is. A napról napra formálódó, eddig részben publikálatlan kéziratköteg a közeljövőben, sajtó alá rendezése során

válíik teljessé. A keletkezőben lévő szöveg alapja az Irodalmi Múzeum Kézirattárában őrzött 339 fóliónyi NAPLÓ, valamint a 168 fóliónyi A KERT NAPLÓJA. Elsődleges szempontunk annak a – szövegekben fellelhető – szándéknak a követése, mely az író újra meg újra e „telhetetlen jegyzőkönyv” írására készítette új, tiszta lapot fűzve írógépebe. E szaggatott nekilendülések az anyagi okok miatt folytonos íráskényszerben élő író „passzívait” szaporítják. *„Nem akart beleférní a szokott fiókba a délutáni papír; erre kihúszom, megnézem, hát elszörnyedtem, mennyit összekalapáltam ebben az évben. El is rendeztem dátum szerint, negyvennyolc levél van teleírva, legnagyobb része mindkét oldalon. Ez hét év volna nyomtatásban. Ebben éltem ki e hónapban magamat. Gépelgetés. A beszélgetés mintájára. Csakugyan azt pótolja. Janka mellett elképzelhetetlen lett volna, hogy naponta többször is géphez meneküljek, hogy kibeszéljem magamból, amit el kell mondani, mert különben megfulladok.”*

Az első önreflexív sorokat, a feleségével, Holics Jankával folytatott szócsatákat húszéves házasságának válságában, 1925-ben kezdi lejegyezni. A naplónak tehát nincs címe, nem kezdődik, egyszer csak lesz, megindul, megszületik a családi dráma dokumentálásának vágya. Naplószerűvé visszamenőlegesen válnak ezek a jegyzetek a ráépülő, azonos szemléletmódú „beszélgetőlapok” segítségével. 1942. augusztus 14-ig közel hatszáz – a belső történéseket változó intenzitással követő, néha hónapokat is kihagyó, de gyakran egy napon belül hajnalban, délben, éjjel, órára, percre pontosan megjelölt – feljegyzés születik.

Németh László szerint Móricz az az író, aki *„noteszában hordja az ihletét”*. Valóban, a hagyatékban található több ezer oldal

nyi jegyzetfüzet tanúskodik erről. A jegyzetelési módszert még indulásakor, kezdő néprajzosként sajátította el. ICIRI-PICIRI című gyerekversének szájhagyományban fennmaradt változatát is ekkor vetette papírra. A lejegyzett élőbeszéd nyersanyagként való felhasználásának módszere írói indulásától sok tekintetben változott, a néprajzi gyűjtőutak élményeire támaszkodó ERDŐ-MEZŐ VILÁGA című verseskötettől (1906), a KERÉK FERKÓ-n (1913) keresztül A BOLDOG EMBER-ig (1935) és az ÁRVÁCSKÁ-ig (1941), melyek közismerten Papp Mihály és Litkei Erzsébet elbeszéléséből formálódtak regénnyé. Móricz páratlan jellem- és típusalkotó fantáziája – Illyés Gyula írta róla, hogy az általa teremtett alakokkal egy egész megyét lehetne benépesíteni – valóságos modellekből táplálkozott. „Ha leülök valakivel beszélni, s hozzáfogok gondosan hallgatni s közben megfigyelni őt: akkor az élet átad nekem nemcsak egy egyént, de egy típust, aki abszolút tisztán tud mindent, amit tudnia kell: tudja a nyelvet...”, melyből a szerep, a környezet, a történet már magától kibomlik. „Magától”: ez Móricz írói műhelytitka, mellyel azt sugallja – sokszor kritikusaikat is megtévesztve –, hogy modelljei kész szöveget diktáltak.

Anó-múzsza-modell-társ problémája mindvégig ott feszül a napló szövege mögött, lényegében e szembenézés az írás egyik motorja; ezért is választottuk a furcsa mo-

nológ most először nyomtatásban olvasható részleteit. Az író a beszélgetés/beszéltetés szellemi kalandja éltette, s a művész mohósága nyilvánul meg ezekben a naplórészletekben: az „elszánt” literátor, ki magánéletében sem tud lemondani erről a számára legtisztább költői invencióról. 1925-től 1937-ig négy női (fő)szereplő lép le s fel a – hol valóságos, hol álombéli – színpadon, hogy kíséjék a férfit, és viszonylatukban táruljon fel az író belső vívódási folyamata az alkotással. Nem a szereplők igazságát firtatjuk, hanem – a nő és az író dialógusainak és párhuzamos elnémulásának hullámzását – a szépirodalmi szöveggé válás szisztémáját. „*Megírtam, amit Janka tett, gondolt*”, Máriától „*egy novellát sem kaptam*”. Olga – kit „*Kedves Forrás!*” megszólítással illet – levelét „beiktatja” a TÜNDERKERT negyedik kiadásába, Csibe ezeröttszáz oldalnyi „szöveget diktál”.

Ha igaz, hogy „*a szövegnek szüksége van saját árnyékára*” (Barthes) – egy látszatra terméketlen, improduktív szövegre –, akkor a napló dialógusai a művek nélkülözhetetlen, irodalmon inneni előképei.

A naplórészleteket Móricz Zsigmond helyesírása szerint közöljük; néhány nyilvánvaló tollhibát javítottunk. A jegyzetekben a legszükségesebbre szorítkoztunk.

Cséve Anna

1925. március 7.

Tolsztoj nem volt örült, de a felesége még kevésbé.

Ma megírtam egy cikket, reggel 6-tól fél nyolcig készen volt. Akkor kihoztam, s a feleségemnek prezentáltam.

- Maga már készen van? – kérdezte, virágot locsolt.
- Magától függ.
- Mi az?
- Tolsztoj.
- Rám néz. Lehangelődik.
- Mégis?

– Eltépjem?

Nem szól.

– Soha sem írhatok...

– Ellenem?

– akármit!...

– Nem.

Kettéhasítottam.

– Azért ne tépje el.

Terka hátul ijedten beleszólt.

– Ne tessék eltépni.

De már láttam, ez a legokosabb, darabokra téptem, s a kályhába tettem.

Mosolygással tettem jóvá.

De Janka pár perc múlva bement a hálóba. Utána mentem. Már az ágyon ült, mint szokott, összeomolva. Melléltem, öleltem.

– Olgát¹ írt?

– Maga tudja, mit: ezt írtam, röviden:

Tolsztoj tragédiája a férfi és a nő harca. A férfi belopja magát a házasság falovában a nő életvárába, és egy idő múlva (nem mondtam, hogy a varázs, a szerelem elmúltával) belülről dőngeti, rombolja a várat.

Tolsztoj, a regényíró, aki ezer alakot lát, és elveszti önmagát. A feleség egy határozottabb, állandó akarattal.

A regényíró kitarva az egész világnak, az egész emberiséget akarja: a nő csak őt.

A regényíró egyszer csak rájön, hogy ez a világ ellensége a feleségének, kénytelen magába zárkózni. Az asszony azt mondja: én nem változtam.

Aztán tárgyaltam az utolsó évforduló adatait. (Az asszony ajándéka, hogy kivágja a Csetkov képét, s magát ragasztja a helyébe.) (A nő nyilatkozata: húsz évig a nyár úgy tűnt fel, mint boldog ünnep. A férfi nyilatkozata: tökéletes vagy, de nem tudsz követni szellemi életemben.) (T. nem tudja, most mit tegyen, az undorító Dusánra néz, a buta s közönséges Sasára néz, az inasra: azok tudják, s ő csak helyesli...)

Aztán hogy mért nem váltak el: mert az asszony nem változott, tehát nem eresztette el. Ha az asszony szerelmes lett volna másba, egy más életbe, őt könnyörtelen kilöki. De hol van, aki egy Tolsztojjal versenyezzen, egy (öregedő) feleség szemében, akit egy élet és kilenc gyerek köt hozzá s az a hit, hogy neki csak nem szabad engedni, és akkor minden rendben lesz.

Aztán, hogy Tolsztoj megtalálta végre azt az egyetlen pózt, amelyben ő épp olyan egyéni, eredeti és normális, mint a legutolsó paraszt. És a felesége, a halál után, megnyugodott, elmúlt hisztériája, paranoiája, végleg győzött, fehérbe öltözött, s gyönyörködött unokái víg játékában.

Ez volt a cikk. (Szép cikk volt.)

Janka: És Csetkov? (ti. azt várta, hogy azt fogom tárgyalni, hogy mily undok a Csetkov és a Dusán és a többi.) Az közelebb volt hozzá, mint a felesége.

– Dehogy. Pizskos banda. Betolakodtak, mint a kullancs, ráragadtak egy öregre.

J. – Nyomorultak. Elfördították a férjet a feleségtől. Mindent, mindent az alatt a 15 év alatt írt, amíg a feleségével boldogan élt. Amit azon túl írt: semmi. És ezt mind a Csetkovok.

¹ Magoss Olga, özvegy Kardos Gézáne, Magoss György debreceni polgármester lánya, akivel Móricz 1924 decemberében ismerkedett meg Debrecenben, s kisebb megszakításokkal haláláig levelezésben állt.

Én – Mégis derék asszony volt az: hogy megtűrte a szenilis, öreg urának ezt a kis szórakozást.

– Buta volt.

– Maga nem tűrte volna meg.

– Soha.

– De ha ő nem akart s nem bírt együtt repülni az urával. Maga mondja, hogy „nem értettem meg a férjem átalakulását”.

– Nem is lehetett. Megőrült, mit lehetett vele csinálni.

– Persze.

– Minden fölösleges számárság volt, amit azontúl írt.

Nem emlékszem, miket mondott, de folyton azt éreztem: igaz és remek.

Pl.:

J. – Elcipeltek azt a szegény öreg embert, felheccelték, a felesége ellen uszították és elvitték és az szegény folyton csak utána sírt, őt kérdezte, Zsófia hogy fogadta? és nem engedték össze többet a kegyetlen, gaz gyilkosok. Ezzel boldoggá tették? Ezzel ölték meg.

J. – Elszedték a pénzt, hogy fölösleges és buta dolgokra fordítsák, és benne valami jóérzés ellenállt, nem szívesen adta. De ezek a fehér versejtek felfalták. Ilyen undok népség, ártó, gaz lények. Az az asszony enni adott nekik, s ezek mivel viszonyozták? Elvették az urát? S mit adtak neki érte? Míg a feleségét szerette, olyan gyönyörűséget teremtett, hogy az emberek boldogok voltak, hogy osztoztak az ő családi boldogságában: azontúl? mi az ő vallása? népboldogítása? Diszharmónia. Mindenki a fejét csóválta: T. megbolondult?... ez a hülye ruha! ezt is ekkor találta már ki...

Még több ilyet mondott, spontán, ömlött belőle s csupa nagyszerűt, eredetit és igazat.

De én mélyen, mélyen lehangolódtam: minden pillanatban meggyőz és – legyőz.

Hajdan egy ilyen győzelem felfrissítő volt, üdítő, munkára lelkesítő: ma? Éreztem, hogy nem bírok ma ugyanahhoz az asztalhoz ülni s írni mást... Sőt, nem bírok kimeni, dolgaimat végezni...

– Milyen jó, hogy maga nem avatkozik bele.

Igen. Ez jó.

– Már olyan sokszor megfogadta, hogy nem ír cikket. Van magának mit írni, művészi munkája.

Igen. Szép és boldog képeket írhatok a házasságról. Mást, semmit.

De holnap délutánra vendégek vannak hívva, uzsonna. Nem kockáztathatom, hogy csak azért, hogy nekem legyen igazam, ő összetörjön.

Inkább törjön össze a tollam.

*

Pláne ma!

Hisz egy hét óta dúl a háború, és az éjszaka békültünk ki. Febr. 10. óta ma éjjel először öleleztünk. Reggel újra. Egész megfiatalodott, kipirult, s szegény elhanyagolt virágait rendbe szedte. Mikor elmentem hazulról, a folyosó tele volt virágokkal, mind kihordta-locsolta.

– Látja – mondtam –, Tolsztojnén is azt mondta a Dusánnak: „minek biztatják maguk ilyenekre az uramat, mért nem művészi munkára?”

1925. március 13.

– Milyen rossz festő ez a Halmy Artur – mondtam Jámbor építésznek a hajón.

– Hja, annak sokat kell keresni. Folyton dolgozni kell. Ott ül a feleség a nyakán, s szépen be van osztva, ebbe az órába jön ez, aztán ez – keresni kell a dollárokat.

Ez az ismertebb feleség-típus. Így beszélnek Karinthynéről, Tóth Árpádnéről, Jókainéről, mind a kettőről.

Oláh Gábor is azt mondta:

– Rosszul teszi Holics Janka, hogy úgy hajszolja az urát: írni, írni.

Egész megrémültem: talán ezek a hírek mind így keletkeznek, föltevésekből? Hipotézis?

Janka épp az ellenkezője: visszatart a pénzkeresettől.

Mikor lány korában az első százkoronást elvittem s megmutattam neki: fizetésemet, mélyen lehangolódott. Faggattam, mi baj:

– Már többet nem törődik velem. Ha gazdag ember lesz.

És tegnap azt mondtam előtte, hogy nincs pénzem.

– Nem is kell. Ez a 3 millió elég elsejéig.

– De azutánra nincs pénzem! Nem tudok kertészházat építeni.

– Mire az? Hogy több bajom legyen? Annyit tud keresni, hogy megéljünk.

*

Nem tudom jelezni, milyen romboló hatással van ez az akaraterőmre. Két hete abba hagytam a könyveim kezelését újra. Pedig már Gyöngyikét beállítottam titkárnak, minden könyvemnek külön füzetet nyitottam, hogy naponta számon tartom, mi történik velük. S íme, stagnál minden, még arra sem vagyok képes, hogy a szedésre leadjam az elfogyott könyv szövegét.

Ez mindennel így van.

Lányfalu. Itt a kert. Kezdeni kellene a tavaszi munkát.

Szóba sem merem hozni.

A.J. álláspontja az, hogy mindent úgy kell berendezni, hogy egy fillért se kelljen kiadni.

Az enyém, hogy: a legjobban, pénz nem számít.

No de most én belemenjek egy harcba s naponta halljak gúnyt és szemrehányást? Inkább lefekszem aludni.

*

Nincs határa ennek a csüggedésnek. Nem volt még rá eset, hogy ha egy nagy tervet fölvetek, rögtön meg ne találja, s ki ne mutassa annak a hiábavalóságát.

Azt mondom: „kiadatok velük tíz kötetet. Tizenöt elfogyott, tízet kiharcolok.”

Azt mondja: „aztán nem lesz a következő években semmi. Adasson ki egyet, kettőt.”

– De értse meg. Ha nincs kiadva, nem veszik. Azzal én nem takaríthatok meg semmit, ha kiadatlan van. Minél több könyvem van a piacon, annál több forog!... Ha tíz könyvet kiadatok, az 150 millió!

– És mire ez?

– Élünk, utazunk.

– Hova?... Kivel?... utazik?...

S az arca fáradt, síró, beteg arc.

És én lelohadok, ellankadok, és „fene egye meg a világot”, lefekszem aludni.

Még soha életemben egy tervre nem lelkesített. Ha valamit meg akarok csinálni: csak a kész eredményt lehet hozni.

1925. március 19.

Ma történt velem a legcsodálatosabb dolog: szerelem támadt bennem a feleségem iránt.

*

Miskolcon, ugyanabban a kávéházban, ahol tavaly egy másik őrült, szenvedő, dühöngő szerelmi téboly rázott.² Ma, egy jó évvel később, határozott tiszta szerelmi vágy fogott el a feleségemért, akinek tegnap készült arcképét kivettem magam elé és néztem.

Milyen megható.

*

Milyen fájdalmasan és lágyan néz, valami bánat és megtörtség az arcában.

Utánam sóvárog.

Debrecenből egy napot késve jöttem: s ez minden gyötrelmet felidézett benne, amit a nagy rom-idő kitermelt.

De már nem aktív, csüggedt, és valami bizalom van e csüggedésben.

Termékeny bánat.

*

És milyen szép.

Mily roppant hatással voltak rám ezek a vonások húsz éven át, s mikor kitértem, akkor is csak olyan nő érdekelt, aki emlékeztetett reá.

És most először érzem hosszú idő után ugyanazt a lázébresztő szerelmi hatást, zsi-bongást a szívem körül...

*

Itt egy másik arcképe, egy 1915-ből való fénykép (hajó szabadjegy), ez volt a régi, a harcias, makacs, konok, leigázhatatlan, a Forgács Zsuzsa.

Mennyi lelki élet, élmény, harc és szakadék innen a másik képig, a maiig.

Az elsón a gőg lelki betegsége; a másikon rekonvaleszcencia puhasága.

Az első is boldogtalan, de elszánt, és elképzelni sem tudja, hogy megváltozhatik uralmi helyzete: boldogtalansága épp onnan ered, hogy képtelen abszolúte győzni.

A másik az úrnő, a vár úrasszonya, de mélységesen beteg önérzet bágyadtságával éli rom-uralma hírnevét.

*

Az egész világ tele van családi szerencsétlensége hírével. Idegen ismerősök rögtön hozzák a pletykákat, hogy a Kassai Napló, a Prágai Magyar Hírlap stb. hosszú cikket írtak róla.

És neki el kell tűrnie, s ugyanakkor én egy napot késtem...

Vége a misztikus dicsfényű boldog élet illúziójának, és ő szebb, fiatalabb, izgatóbb, gazdagabb lelkiség, mint valaha.

*

Ma először kezdem hinni, hogy élni fogunk tudni együtt.

*

Két szál gyöngyvirágot vettem neki, mint egyszer legénykoromban.

1925. március 30.

Pénteken reggel elolvasta a *Gaea* c. írást, amit frissen hoztam a gépből, s azt mondtam. Lehunytt szemmel tartotta, mintha aludna, vagy halott volna.

– Jó?

² Simonyi Máriaival 1923 végén találkozott a BÚZAKALÁSZ című drámájának főpróbáján. A színésznőt levelei-vel árasztotta el, Mária azonban hallgatott. Móricz 1924 nagy részét Pesttől és családjától távol töltötte.

- Jó.
- Szép?
- Szép.
- Tetszik?
- Nem!!!
- Elégessem?

Hallgatott. Akkor rettenetes szemekkel rám dühödve, teljes erőből kiáltotta.

– Addig nem tudott megírni ilyen b[...]ást, míg a kurvánál nem volt.

Oly félelmetes és váratlan volt, hogy kiszédültem a szobából.

A másik szobában ott volt Terka, s kellett hallania. Az arcán látszott, hogy hallotta, ijedt s csüggedt volt.

Többet nem beszéltem vele.

Összegyűrtem a papírt, de meggondoltam, nem téptem szét.

Elmentem hazulról. *

Egész délelőtt futottam, már nem is tudom, hol. Megcsináltam a Pillangó revízióját. Délután 5-re bevitettem az Athenaeumhoz.

Nem bírtam hazamenni. *

Este Eleket felhívtam telefonon, s 1/2 9-től 11-ig beszélünk a London kávéházban.

Akkor elhatároztam, hogy nem megyek haza.

Hordárral levelet küldtem, hogy elutazom egy napra s írok másnap.

Nem utazhattam el, mert nem volt nálam vasúti jegy. Otthon maradt. Oly szédülve jöttem el, hogy se kés, sem fésű, semmise volt nálam.

A London szállodában szobát vettem, lefeküdtem, s másnap 6-kor dolgozni kezdtem. Megírtam a Jótékonyosság c. cikket, melyben Jankát írtam meg és esetét – szerelemtelen. Hiába kerestem emlékeimben, ennél több rokonszenves mozzanatot nem találtam róla. S ez is mily hidegen hagy. *

Délelőtt ki is szedték, délben korrigáltam. Utána levelet írtam neki, melyet magamnak is lemásoltam.

Hideg. Szerelemtelen.

Nem bírok kierőszakolni egyetlen lázas és meleg szót.

*

Vasárnap reggel két novellát írtam: A távirat és Utána! c.

Du. megnéztem a Szulamithot.

Este hozzáfogtam és éjjel s hétfőn reggel 9-ig megírtam a Kinyilatkoztatás I. felvornását. *

*

Ma, hétfőn de. elküldtem az Athenaeum szolgáját a válaszáért. Janka nem írt. Terka írt annyit, hogy „J. beteg, tessék hazajönni”.

Inget kértem; ha választ nem ad, – nem küldött: beteg.

Elmentem Osvátékhoz. Ernő éppen injekció után volt óriás lázzal. Az asszony is gyalázatosan tönkrement.

Egy óráig voltam ott, és agyonkínoztam őket a magam bajával; ők is szinte magukon kívül vannak.

Osvátné tegnap ott volt Jankánál, ott is ebédelt, csak hogy J. egyen, mert három napja nem evett.

Most fekszik.

Sok beszéd. Egyszer nekem adott igazat, máskor neki. Ellenérveire éreztem, hogy még így sem bírom ki, átvéve, közvetítve. Éreztem, hogy soha többé nem bírok együtt élni Jankával.

*

Egész délután egy haldoklót éreztem a lelkem fölött, szörnyű lelkifurdalások, szorongó lemondás.

*

Gellért, Osvátné, Elek utánam telefonáltak, hogy rögtön menjek haza.

Az a kérdés, hogy változott-e valami?

Nem.³

1926. január 9.

– Nem ismer meg?⁴ Vagy csak nem akar? Nem baj, önzésből hívtam fel, nem azt akartam, hogy maga halljon engem, hanem hogy én halljam a hangját. Hát mondjon hamar valamit.

– Fenséges, nyugodt? Hány órákor feküdtek az este?

– Nincs semmi, kezdődik egy hét és nem tudom, mire kezdődik.

– Nagyon hiányzik – nem is tudom, mi – nem maga, hanem a levelei. Igazán, a leveleket jobban nélkülözöm, mint magát.

– Ha írok, elolvassa? Nem égeti el olvasatlan?

– És válaszol?

– Milyen idő van Debrecenben? Itt gyönyörűen süt a nap, tavasz. Kimegyek Leányfaluba.

1926. október 9.

Tegnap egész nap beteg voltam, olyan súlyos lelki nyomorúság ütött ki rajtam, mint a bizonytalanság legborzalmasabb napjain.

Mária⁵ bement a Belvárosiba Bárdossal tárgyalni.

Nem bírom megérteni. A Mária részéről igen. Neki ellenállhatatlan vágya a színpad, s ez rendben van, nemcsak hogy nincs ellene kifogásom, de helyesnek, becsületesnek tartom. Nagy sikerei közepén elszakadni a színpadtól lehetetlen, azon kívül ez egy kedves, idegizgató szellemi munka, munkaörömet ad, sikert s pénzt. S ez is nagyon fontos, mert ő nem kíván tőlem pénzt ruhára, az az érzése, hogy keresetéből gazdagon elláthatja magát. Én nem is tudnék adni.

De a Bárdos részéről elviselhetetlen. Nem hittem, hogy ez a helyzet valaha előáll. Ez az ember mindennél aljabb, amit feltételeztem. Egyszer mondtam: „Hogy képzeli ő azt, az én feleségemet csak úgy be fogja rendelni az irodába?” Mária finoman mosolygott: akkor menyasszonyom volt.

³ Jankát második öngyilkossági kísérlete után már nem tudták megmenteni, 1925. április 2-án meghalt.

⁴ A Magoss Olgával folytatott telefonbeszélgetés lejegyzése.

⁵ Móricz 1926. július 29-én elvette feleségül Simonyi Máriát.

Egy nagy kivallás délutánján elmondtam Máriának, hogy Bárdossal a Fészek udvarán találkoztam utoljára, ahol hozzám jött, és ez a párbeszéd folyt el.

– Mindenesetre gratulálok neked.

Ő tudta, hogy arról volt szó, hogy felfogásom szerint Mária engem őmiatta ejtett el. Fanyalogva s zavartan mondta:

– Ahhoz, hogy borzasztó anyagi bajaim vannak?

Én kis csönd után:

– Ha az embernek lelki élete rendben van, akkor lehet dolgozni.

Ő: – Majd meg fogod te is találni azt, aki neked való.

Én: – Azt csak bízd rám.

Ő vállat vonva s némi megvetéssel Mária iránt:

– Nem volna neked való, egész másfelé kell neked keresni...

Én villámló szemmel néztem rá, végigfutott rajtam a düh, most csak egy pofon követhetne.

Elfordultam. Ő kézfogás nélkül elment, savanyúan, sötéten s égő arccal.

És ma ehhez az emberhez, akiről legelső nap, húsvétkor, hogy feljöttem Máriához, elmondtam előtte s nővére előtt, hogy az egyetlen, akire féltékeny vagyok, de elviselhetetlenül.

S ő teljesen elintézettnek tekinti a dolgot azzal, hogy azt mondja tegnap: Bárdos? Az régen nem játszik szerepet az életemben.

Azt hiszem is, nem is.

Elhiszem, hogy szerelmi élet nincs köztük. De engem kínozt az, hogy a férfi ugyanolyan szerelmes rémülettel van hozzá kapcsolva, mint én. Ez csalhatatlan. Ha összetalálkozunk, a legelső perc óta mindig, mind a kettőnknek egyformán féltékeny zöld dühe támad. Ezt nem lehet letagadni, kibeszélni. Bárdos szerelmes. Ha én az vagyok, ő is. És Mária mégis hozzá ment tegnap az irodába, lehetőleg közönyösen megbeszélni egy új darabban való fellépést.

Nem tehetek semmit s nem is teszek. Elvárom, történjen, aminek történni kell. Soha egyetlen szóval nem fogok ellene mondani. Megbízom Máriában, hogy becsületes.

Azt azonban nem tilthatom meg magamnak, hogy mikor azt látom, hogy felveszi a kagylót, s az izgatottságtól nedves a szeme, s hallom az édes hangját, ahogy bejelenti magát a direktorának, hogy „Mária” ... hogy a szívem ne reszkessen és ne gondoljak az egyetlen mentségre, az öngyilkosságra.

Egész délután irtózatot szenvedtem el. Valami olyat, amit nem is tudok megérteni. Mintha nagy seb lett volna a szívemen, s ez fizikailag fájna.

Ez egy ötlet, hogy hiszen csak pénzkereset... csak színpadi szereplés vágya... a csókja, ahogy megcsókolta, a nézése, ahogy nézett: s eloszlik az egész fájdalom. S a köv. percben újra kitör. Szédülve és ájúldozva mentem az utcán. Az Otthonba mentem, s egy szót nem értettem a beszédből, egy óra múlva elmentem az Uránia pénztárához megváltani a jegyet, megbeszéltük a Faustot, hogy ma megnézzük... Eszembe jut, hogy nincs szemüvegem, hazamegyek, legalább látom, mikor hazajön. Késve érkezik, oly késve, szinte lekésünk az előadásról. Jézus, még most is ott van az irodában. Nem bírom a gondolatot, hogy Bárdos kipanaszkodhatja neki magát, s hogy úgy beszélnek négyszemközt egy szobában, mint bizalmasok, mint régen.

Végre megérkezik, nem jön be. Átmegy a szobán.

– Nem tudja, hogy itthon vagyok?

– Nem alszik?... Azt mondta, nem jön haza.

Érzem, ingerült ő is, azt gondolja, lesek rá. Megnyugtatom szegényt.

– Itt maradt a szemüvegem, haza kellett érte jönni.

Később igazolja magát. A fodrásznál volt, úgy odavetve.

Az egész előadás alatt elfordul, s boldog és vidám, s nem bír a jókedvével, s én megörülök, de csak befelé, magamban. Elmentem a Fészekbe utána, ő boldogan rohan egy kocsiba, örül, hogy szabadult mára tőlem. Gondolataival s örömeivel akar maradni.

A klubban azt hallom, hogy Bárdos nagyon rövid napok alatt tönkremegy, a pénzembere kilép. Erre megnyugszom. A sors el fogja intézni ezt a dolgot is, mint a többit, anélkül, hogy nekem valamit most kellene tenni, mint becsületesen maradni és élni...

1926. október 17.

Az este Szini Gyulának volt ötvenéves születésnapja, s Gellért a többiek nevében nagyon hívott. Csak tizenketten leszünk, mind azok a bizalmas barátok, akik együtt dolgoztunk ez alatt a húsz év alatt: Osvát, Fenyő, Schöpflin, Révész Béla, Gellért, Elek Artúr, Füst Milán, a többi nem jutott eszébe.

Mária hallatlan kedves volt, kikészített minden fehérneműt, többször felsorolva, az ujján számolva, mire is van szükségem. Néztem.

– Olyan furcsa nekem, szívem, hogy maga ezt teszi... Eleinte azt hittem, csak tréfa... Azt is, hogy csak pár napig tart ez a gondossága...

– Mért? hát nem ez a természetes?... talán nekem kell rendben tartani s kiadni a fehérneműjét? Maga ehhez nincs szokva?

– Nem.

– Janka nem tette?

– Soha.

Óriási nagyra nyílnak a szemei. Szája, ámul.

– Mért? Egy olyan nagyszerű asszony?

– Éppen azért. Azt mondta, én éppen olyan nagyszerű ember vagyok, mint ő. Ha ő nem kívánja tőlem, hogy az ő ingét én készítsem ki, én sem kívánhatom, hogy az enyémét ő... És tényleg, sohasem fordult elő, hogy ha csak el nem késtem, vagy pl. felolvasás előtt túl ideges nem voltam, hogy ő kivette volna a holmimat...

– De hát ezt nem értem. Ő otthon volt, asszony, az övé a háztartás. Magának egész más dolga van.

Nem vitatkoztam, mert egész héten nem bírok sem gondolkozni, sem dolgozni, a szívem folyton ugrál. Féltékenységem keveset szűnt, de olyan szédüléssel rosszul éreztem magam, mint a világ legtermészetesebb dolgát csinálja, hogy ebéd után tíz percre mereven lefekszik pihenni, s akkor gyorsan átöltözik, hogy a próbáról le ne késsen... A napokban azt kellett hallanom: „És ehhez Bárdos kellett nekem, hogy ezt megmagyarázza.” Néha simán, természetesen elmondja, de nagyon távolról s nagyon röviden, hogy Bárdos mennyi részt vesz, vagy nem vesz a próbákon. Ez egy súlyos kijelentés volt. Valóban, én egész más úton kerestem annak a drámai pillanatnak a magyarázatát. Úgy látszik, Bárdosnak volt igaza, mert ő az eredeti francia szöveget ismeri, s mint kiderült, kihagyások voltak, amikből kijött az ő magyarázata.

Két napig Leányfaluban voltunk Jolussal⁶ az őszi nagytakarítást s a ház új elrende-

⁶ Jolus, Jolka – Simonyi Mária nővére.

zését megcsinálni. Veszetten dolgoztam én is. Kamrát, padlást kisépertem, s egy kis kocsirakomány ócskaságot dobtam ki.

Volt egy telefonincidens:

– Nos, ki a harmadik? (Ti. három szereplő van az egész darabban, s Gellért Lajos még nem volt egy pöre miatt...) Azt mondja Mária: „Mit mondjak, olvasta?”

– De ki játssza?

– Ja? Gellért, még nem is mondtam, bocsánat.

Aztán kedves, derült s vidám csevegés. De ez a bocsánat s leintés, ez megrémített. Igen, neki távol s külön élete indult. Nem tarthat számon minden pillanatot, hogy nekem referáljon róla...

Hát ott vagyunk, ahol szegény Janka volt. Mikor a Búzakalász próbái nagyon előhaladtak, célzást tettem rá, hogy Bárdosné, aki a ruhákat maga dirigálta, hívja meg őt egy próbára. Bárdosné durván mondta: „majd meglátja a főpróbán”. Erre én elfehéredtem, megfordultam s hazamentem. Többet nem mentem próbára.

Most én vagyok az, aki „majd meglátja a főpróbán”, de Mária nemcsak nem fog megvédeni s magától kiforszírozni, de azt hiszem, fél attól, hogy én bemenjek a próbára, mert lehetetlen mégis, hogy én és Bárdos egyszerre próbáljunk vele.

Borzasztó volt ez a délutánom, elveszett az erőm, s nem tudtam tovább pakolni, nem bírtam szólani, szédültem, míg muszáj volt, minthogy napszámot nem kaptam férfit, aki segítsen, kénytelen voltam a nehéz darabokat magam cipelni, de mielőbb behúzódtam a szobámba, s egy óra hosszáig ültem ott magam elé bámulva s remegő szívvel.

S most, mikor Mária próbára ment, öltöztem.

– Hova megy?

– Elkísérem magát.

Nem értettem, nem örült neki. Úgy éreztem, inkább zavarta.

A gyerekekkel is volt egy incidens, amit az ő érdekében intéztem el.

Mikor indultunk, újra kérdezte:

– Hova megy?

– Magát kísérem el.

Csak az utcán, a végén derült ki, hogy előbb a varrónőhöz ment fel. Erről sem szólt. Nem mintha eltitkolta volna, de nem csevegett, nem csacsogott magáról, apró dolgairól. Én érzem, hogy a Bárdos-ügy köztünk fekszik minden felszíni vidámság mögött.

Az úton egyszer természetesen mondta:

– Hol lesz az a vacsora? Bristol? Bárdos kérdezte, mert nem tudja pontosan, ő is meg van hívva a tizenkettő közt.

Megfagytam. Igyekeztem természetes lenni.

De este csak fél tízkor mentem be a társasághoz. Egy órát elsétáltam a Duna-parton, hogy valamiképp korán ne menjek.

Már mindenki ott volt. Rögtön láttam Bárdost, az asztal belső végén ült. Sorra kezelt fogtam, de a magam embereinek vidám arcát látva felvidultam, s visszakaptam erőmet, s mikor Bárdoshoz értem, ő egész vörös volt, a szeme lázas, az arca gyötrött, ijedt nyájassággal szólt, szervusz, Zsigám... Ahogy kezelt fogtam, villámütés ment át rajtam, s érezni lehetett, hogy megrázkódtam az undortól. Elfordultam s siettem kabátot levenni. Egész este iszonyodva néztem rá, rá. Ő egész este nem bírt szabadulni a ropant zsémtől, folyton kínosan zavart volt, s ettől én erőt kaptam, a társaság egyre jobban ünnepelt, és én hagytam, lassan mindenki hozzám beszélt, kör volt körülöttem, nevetés és élet. Ő igen deplaszirt volt, a rászoruló két-három ember maradt mellette,

s szokása szerint pózolt. Egyszer szólt hozzám ő is: „Tetszik a darab?” Igen, kérve s kedvesen s fölöslegesen, hiszen mindenki mondta, hogy Mária útján már híre van, hogy tetszik... Én válaszoltam, de igen halkán s elfordulva. Több szót nem váltottunk, osztáskor ő igyekezett úgy csinálni, hogy ne fogjunk kezét. Érzem, mi az: ölni... ölje meg az isten.

1926. október 24.

Nézem a reggeli lapokat, ránézek egy képre, a debreceni diákok fogadják a kormányzót. Fel akarok kiáltani: „nézze, itt vannak a gerundiumok!”, odapillantok, a darabot olvassa, szerepet tanul, s elhallgatok.

Számталanszor vagyok abban a helyzetben, hogy vele akarom folytatni, amit Jankával tanultunk össze. Most újra meg kellene magyarázni, hogy mi volt nekem a debreceni kollégium, hogy a kisdíákok szemében a Herkules buzogányát jelentette a ropant tűzoltó bot, amellyel csak a leghatalmasabb s legerősebb diákok tudtak megbirkózni, akik már felnőttek s valósággal athleták voltak, s hogy ezek a vén vaspántos botok a bibliothécában őriztetnek, s a kisdíák, ha bekerül a könyvtárba s megcsodálja a könyvekkel rakott óriási termeket, még jobban bámul a hatalmas botokon, melyek bunkós végükkel ott állanak az ajtó közelében... No, s pláne, hogy egyenruhában, a régi, XVII. századból maradt képek alapján csinált kollégiumi egyenruhában vannak a diákok... s ez felforrálja az ember diákemlékeit, mikor sajnáltuk, hogy már elveszett a kollégium autonómiája, s ma már, a mi időnkben a diák árnyéka sem volt a régi diákvilágnak, amikor, mint egy kisebb társaság, úgy állott a nagy épület Debrecen közepén, s az egész ország a Kárpátoktól az Adriáig tisztelte a debreceni togátus diákokot...

Ha Janka volna itt, s most éppen mérgeskedne, hogy a gyerekek még mindig ágyban vannak, s nem takarítanak, s nem sűrögnek-forognak már asszonyi gonddal, hogy az anyjuk fejről levegyenek valami terhet s felelősséget, én nem tisztelve az ő lefoglaltságát, az ágyból kiáltanék fel: nézze csak, édes, itt vannak a gerundiumok!... benne felújult volna annak az emléke, ahogy az én lelkesedésem a húsz év alatt számos esetben kicsapott, s ha nem is ragadt rá, de megkapta s kissé részévé lett az ő életének is az én dolgom... odalépne s rápillantana s továbbmenne... azt hiszem, látta is Debrecenben a botokat, persze, emlékszem, Ferenczy Gyula, az igazgató, hajdani nagybotos diák meg is forgatta az ő kedvéért, s így az övé is lett... Elmosolyodna, s ha folytatom valamivel, szól: „Eh, hagyjon, nincs időm, jobb volna, ha már felkelne, s lehetne itt takarítani, hogy tud ebben a bűzben itt fetrengeni fél tízig...”

Ellenben most belép Jolka, s halk modorában, nagyon előzékenyen s nagyon diszkréten megkérdi, nem akarok-e reggelit. Az ágyba? – kérdi boldogan. – „Nem, annyira nem hagyom magam destruálni.” Nevet. S az egész lakás nagyszerű rendben s zajtalanul ellátva, boldogok, hogy kiszolgálhatnak, hogy van valaki felettük, egy férfi, akinek minden kényelmét elláthatják...

– Ne keljen fel még, szívem, szól Mária, minek? – mondja. – Nincs dolga, pihenjen.

S picit fájva érzem, hogy ez nem lelki ügy számára, hanem csak gyönggéd s udvariasági tény.

Bizony óriási különbség, s alapja az, hogy a Janka havi háztartási költsége ötmillió volt, itt minimálisan húsz.

Négyezer vagy hatszor oly bőségben s kényelemben élünk, s még azt sem mondhatom, hogy akkor viszont több volt a tartalékom. Sőt, állandóan pénz nélkül voltam, s folyton szégyenkezve s égő arccal kellett a kiadókhöz járnom, hogy kétnapi szükség-

leteknek megfelelő összeget előlegbe felvegyek. S ma is csak úgy volna, mert Janka nem volt hajlandó beleegyezni nagyobb szabású műveletekbe. Pl. az összes kiadást nem engedte volna, s hogy százmilliót vegyek fel egy olasz útra... Ha vele utazom végig az olasz utat a nyáron, legfeljebb negyedrészebe kerül, és kétségbeesve érzem, hogy valami hatalom erőszakkal leszorít, hogy ne merjek költeni, s így ne merjek gondtalanul gondolni az út élményeire...

Nem vagyok sem jobb jövőnek, sem biztosabb keresetnek birtokában, de a nagyobb igény, amely ma körülöttem egyszerűen a levegőben van, nagyobb pénzüsszegekhez szoktatott. Jún. 29. óta, hogy házas vagyok újra, 207 milliót vettem fel s költöttem el. Ebben benne van az eladott lakásból megmaradt 25 millió is. Ez Jankának egy egész esztendőre elég lett volna, s a többiből felépíthettem volna L-t, a kertészházat, a kertet stb. Igen, de neki nem kellett építkezés L-ban, mert nem egyezett abba bele, hogy én kint legyek s építsek, mialatt ő itt bent van a gyerekekkel. Hiszen a pince már ki volt ásva, s abba kellett hagynom a munkát, nem engedte a kutat megcsinálni. Odaadtam neki a 35 milliót, amiből akkor nagyszerűen fel lehetett volna mindent építeni, ő az Udr. tanácsra bankpapírokat vett rajta. A papírok megvannak, s ma az összeért nem kapok egy félmilliót vissza. Két legrosszabb papírba ugratták bele jóhiszeműen, két olyan bankba, amelyik teljesen megsemmisült, Lloyd bank és (hála istennek már nem is emlékszem a másiknak a nevére, csak ki kellene húzni egy fiókot, megnézhetném, de nem éri meg a mozdulatot). Szóval ez is, bár ő nem volt hibás, mert csak azt tette, amit mindenki tett, elvesztette a kertészházat... De hisz neki azért nem kellett kertészház, mert ő nem akart kertészt, ő nem akart kertművelést, ő szegényke csak odáig volt a kerttel, hogy saját kezűleg gyomlálta ki a csoport az ajtó előtt, s halálosan kifáradva hagyta abba a konyhakert kapálását, amit nem bírt, s amihez nem is értett, s akkor aztán kimerülve s elkeseredve szabad kifolyást adott indulatainak, azt hiszem, főleg amiatt, mert én könyvet olvastam a tornácon... Nem magyarázhattam meg neki, hogy neki nem szabad fizikailag dolgozni abban a kertben, hanem pénzzel. „Csak hencegjen, maga ostoba, mintha annyi pénze volna, csak dobálni, azt szereti, de hogy a fejét azon törje, hogy a konyhába fa legyen.” „Vágatok.” „Szájával, mert pénze nincs rá, buta, csak dühíti az embert. Ha én tudom tördelni a faágat, akkor maga is tudhatja, ha hozzáfog, egy óra alatt egy hétre valót tud vágni, de egy órát egy héten ránk szánni, az sok.”

Az imént nyílt az ajtó, csak utólag értettem meg, hogy biztosan Mária köszönt be, ment a próbára... Ha Janka elment, ő bejött, megcsókolt, megcirógatott, s oly nehezen ment el... Ez szalad s boldog, hogy szökhet, s ha nem megyek vele...

Különös, azt hittem, tegnap végeztem a dologgal, s most nyugtalan a szívem.

Az egész arca égett a láztól, mikor hazajött a próbáról, szórakozottan ebédelt, az asztalnál hagyott, bement s lefeküdt egy félóra, mert négyre már vissza kellett mennie.

Rettenetesen fáj a szívem. Éreztem annak az asszonynak a lelkiállapotát, aki ki van zárva szerelmes férje munkájából.

Ott maradtam az asztalnál, s nem mentem utána. Később bejöttem s alvónak tekintve őt, lefeküdtem a díványomra. A szívem örülten vert, féltékeny voltam. Lányfaluban már, ha eszembe jutott, hogy Bárdossal próbál, kacag s disznóságokat beszélnek, elállott a vér bennem, s azt hittem, vége mindennek. Sietni kell a kerttel, mondtam magamban, hogy legyen egy asyloom, ahova meghalni vagy holtan tengődni elvonulhassak.

Hirtelen eszembe villant egy gondolat a darab számára, s az asztalhoz jöttem, s lerírtam azt az érzést pontosan, ami bennem volt arról, hogy fekszik mereven s órákig

képes álmatlanul álmodni, s én megőrülök, hogy mikre gondol... Megszólal: „Mit csinál, Zsigám?” – édes, kedves hangon, hogy tudatában van annak, amit tett, s jóvá akarja tenni... – „Dolgozom.” Felállottam s hozzá mentem s soká néztem a szemébe...

Aztán fesztelenkedve igyekezett az előadásról beszélni, hogy Táray milyen rossz. Részleteket mondott el, amiből kiderül, hogy ez a színész valóban milyen unintelligens.

Elkísértem a színházig. Éreztem, hogy fél attól, hogy bemegyek. „Most mit fog csinálni?” kérdezte közel a kapuhoz. „Semmit.” „Mi a programja?” „Maga.” Rám néz. „Bejön?” Nevettem. „Jó.” „Nagyon fél tőle?” „Hát nem mondhatnám, hogy nagyon hívom, mert még nagyon sehogya se vagyunk.” „Én csak segíthetek.” „Jó, csak jöjjön.”

Idegesen mentünk be, persze, hogy ő is attól félt, amitől én. Nem a próbától, hanem a találkozástól.

Beültem a sötét nézőtérre. Természetesen mindenki rémülettel vette tudomásul, hogy ott vagyok. Csak ketten játszanak egy felvonást, ő és Táray. De jött a rendező, egy Kürti nevű félszeg, elegáns zsidó fiú, abból a fajból, amely művészetelméletre adta magát... Még egy segédrendező, egy egészen undorító korcs alak, ez is egy olyan nyálás, ártalmatlan zsidó úrfi, aki mindenre ki van nevelve, s olyan, mint egy üvegházi elfajzott hajtás.

A játék alatt valami rendkívüli dolog történt velem. Arra jöttem rá, hogy Mária nem nagy színésznő. Tárayt nem is néztem, ez egy tudatlan s üres frázisszínész, aki nem képes egy hangot őszintén mondani. Ez egy kissé túlzás, mert van benne természetesség is, de a hangja oly zengő s kongó, hogy rögtön félrevezeti. Ez a szerep, a névtelen katonára, egy nagyon modernül elgondolt görög tragikum: a végzet szerepe az ember életében. Olvasva nagyon hatott rám, s mélyen megrázott... S most, ahogy a feleségem hangján hallom, rémülten hallom pontosan ugyanazokat a hangokat, amit a szerelem és halál játékában hallottam.

El voltam ámulva, mert Mária rendkívül intelligens a maga mesterségében. A szöveget oly pontos érzéssel tudja meghúzni, hogy minden fölösleges szót kivessen belőle, hogy csak a finom lényeg maradjon, hogy engem is lefőzött számtalan ízben. Mert el kellett ismernem, hogy finomabb az ő gondolata, mint az enyém...

De azt kérdeztem tőle egy este az utcán, kísérve őt. – Látja-e már az alakot?

– Hogy érti?

– Nézze, ha én egy regénnyel foglalkozom, kezdetben minden alak összefolyik, még azt sem tudom, hogy mit melyik csinál, vagy ki milyen nyelven beszél. Egyszer csak kitisztul, s az összes figura él, mintha testi életet élne. Így van talán magánál is. Oly sok szerepet játszott már, szeretném megérezni, hogy miben válik el egyik figura a másiktól, hogy él magában teljesen külön életet a Mária és a Sophie és a szeretni, s a ha akar-nám és most ez s a Vera Mirceva... Érti, mit akarok mondani?... Ez egy fiatal lány, szerep szerint... Hogy érzi, hogy él...

Mintha a lelke mélyén meg lett volna zavarva, szinte megsértődve, de az érzés nem jött a felszínre:

– Egyszerűen. Én csak egyszerűen tudom adni. Vagy be tudom hozni a figurát, vagy nem.

Megértettem: ő nem csinál skizset a figurinról magában. Ő átadja a lényét a szerepnek, s őszintén és szívből hozza a hangokat. Ez is jó. Szinte örültem neki. Lehetne magasabb elképzelés, de most már értem a húzásait. Neki olyan szöveg kell, ami az ő lényével kvadrál. Mindent, ami zavar s sok, vagy tömött, kihagy. Egyszerűsít. Én az ő beszédtechnikája után azt hittem, hogy ő egy beszédes lény, s már az életben kiderült,

hogy egyáltalán nem beszélő ember. Nem egy szavakban kiömlő. Nem mondhatnám, hogy hallgatólag, de inkább azt, hogy nincs mondanivalója, mielőtt a pillanatnyi objektív dolgokon túlmegy a téma. Csak tényeket tud megfigyelni, s nincs benne hajlam s képesség az abstrakcióra. Ez a fő különbség Jankával szemben, aki egy magasabb lelki élet volt: ha egy emberrel találkozott, azt oly remekül tudta részekre szedni és szétboncolni, hogy nem győztem figyelemmel kíséreni. Az ő kiáradó technikájának még törmelékei is bőven elégségesek voltak nekem arra, hogy kész alakot teremtsék belőle. Mária még nem hozott nekem anyagot. Soha senki fölött kritikát nem gyakorol, legfeljebb érdeke szerint valami megjegyzést. Janka valósággal lélekanalízist végzett. Ha elment egy társaságba s hazajött, az összes jelenlevőket elhozta, a lakással, az élet színével s karakterével együtt. Ő egy nagy elme volt. S azon kívül mindenkire valamilyen érzelmi viszony fűzte. Magához illőnek tekintette az embereket, s megmérte, hogy ő mennyiben van felette vagy alatta. Csak a lelki értékeknek hódolt be. Sem vagyon, sem társadalmi előny, sem helyzeti előny a szemét meg nem vesztegette, csak azt nézte, hogy az illető, mint ember, milyen valaki. Mielőtt a tudásnak, a képességeknek valami szikráját felfedezte, azonnal elismerte, sőt a többiek rovására azonnal kiboncolt. Ellenben a legnagyobb fényűzésben megérezte a hitványságot, az erkölcsi, sőt a tudásbeli másodrendűséget. Mária soha senkiről nem beszél. Őt annyira lefoglalja a saját karrierje, hogy az emberek neki segítő vagy nem segítő tényezőik. De így nem is jelentenek neki az élő emberek sem modellt, sem mintaképet művészetében. Ő nem látja meg a figurát, s ha lát valakit, nem emlékezteti az őt a mesterségére. Nem tanul az életből, sőt, azt hiszem, saját lelki életéből sem.

Nagyszerű értékei vannak: valami különös lelkiismeretesség. A szerepét azonnal lelkesen, lázasan megtanulta. Először is kipreparálta úgy, hogy abban nem maradt egy mondat, egy szó megértetlenül. Soha nem megy, nem képes tovább menni valami fölött, amit nem ért tökéletesen a szerepében. [...] S ugyanez a háztartásban is. Legelső dolga, hogy villámgyorsan tökéletes rendet teremtsen. Amit ezzel a lakással csinált, az herculesi munka volt. Az ő öt szobája éppen úgy zsúfolva volt, mint az én négy szobám. Részint udvariasságból, részint elbírálás alapján megállapította, hogy az én három szobámat, az írószobát, az ebédlőt s a hálót idehozzuk. Saját ebédlőjét, mely igen szép és finom, de bizony csak kétszemélyes, minden habozás nélkül helyezte el Margit nővérénél, s azért ennél, mert ez a legpedánsabb s legmegbízhatóbb, hogy itt semmi baja nem esik. Részletezni sok. Az élet gazdagabb, minthogy egyébbel lehessen megközelíteni, mint egyes tények jelzésével. Mikor a hurcolkodás napja beállt, s a lakásban felhalmozódott a rengeteg bútor s számtalan láda, mindenki, még ő is kétségbeesve nézte. Nem lehetett látni, hogy lesz ez elrendezve. Be sem fér.

De mi mindketten ebben egymásra találtunk. Én is tüneményes rendezkedő vagyok. Egy nap behordtak mindent, másnap délre az én szobám teljesen készen állott, az összes könyv a helyén, az összes láda a padláson. Szédülve nézték, mert Kálmán, a Mária bátyja még ma sem rendezte el a szekrény könyvét, amelyet ezelőtt hét évvel hozott fel Nagyszébenből. Irma, a sógornő, aki itt lakik a szomszéd lakásban, ezt képzelte itt is.

Csütörtökön volt a hurcolkodás, vasárnap már Miklósék, az öcsém itt voltak ebéden, s csak épp a szőnyegek nem voltak felrakva.

Az egész idő alatt egyetlen hangos szó, egyetlen idegesség nem volt, állandó vidámság s öröm. Itt minden halkan megy s megelégedetten. „Mehet, mondaná Janka, mikor úgy szórták a pénzt. Az én lakásomban soha nem volt kárpitós, mindig magam raktam fel a függönyöket, hogy a karom majd leszakadt, míg ott nyújtózkodtam a létrá-

kon. S mikor beledöglöttem a munkába, a férjem elfintorította az orrát, nem volt neki elég szép, pedig a húsz év alatt semmiből tartottam olyan lakást, hogy most egy fényes kurva dicsekedhetik az én bútoraimmal s holmimmal...” Jaj, szegény, ha ezt látná...

Mindenesetre el kell ismerni, hogy Mária egy remek és megbízható főnök. Igaz, valamivel lehetett volna takarékosabb, de viszont nem mutathatnék rá egyetlen felesleges pénzkidobásra sem. Legfeljebb a spárgák, amiket a pakolásban hallatlan bőségben használtunk el, nem lettek összegyűjtve a spárgás papírdobozba, tehát a jövő pakolásához mindig új spárgát kell hozni. De ez nem pénzkidobás, hanem erőmegtakarítás.

Ez az érem egyik fele, s most jön a másik: a művésznő.

Belép Bárdos a színpadra, kisvártatva felemelt kézzel intek föl neki: „Szervusz, Zsiga” – mondja ő, s leül. Mária mindjárt idegesebb lett, s bár odáig egyetlen szót sem szólt le a színpadról, hisz én láthatatlan néző voltam, most rögtön bevont a dologba, s valami olyan szót mondott, ami mintha azt jelezte volna, hogy én is teljes részt veszek a próbában. Valami ilyen egyszerű, hogy: „jól hall, Zsiga, ezt is?”

Kínos volt a helyzet, de különösen azért, mert egyetlen hangot nem hallottam Máriától, ami felvillanyozott volna.

Szerettem volna neki tanácsot adni. Van egy hely, ahol megáll Táray: Mért mondom én itt azt, hogy jöjjön közelebb, hisz már nem is jöhet közelebb... Ez egy heves szerelmi ömlengés, a lány azt mondja: szörnyű ez a csönd... s utána jön egy mondat, hogy jöjjön közelebb... Fájt látnom, hogy Mária nem érzi azt a villanós vibrálást, ami itt van.

Nem, egyelőre az egészben nem érzi azt a lelki életet, ami a szavak mögött van. Van egy mondata: „A háború, a szerencsétlenség... neki köszönhetjük azt a szerelmet, ami bennünk van...” Ezt úgy mondja, mint egy tanítónő, aki erre megtanítja a gyerekeket. Ahelyett, hogy ebben a szörnyű lelki viharban, mint a fájdalom sikoltása, törne ki belőle ez az istentelen felkiáltás.

Van egy finom pillanat: „még nem is láttalak aludni, hunyd be a szemed... nyisd ki a szemed!...” „Halottnak láttál?” – mondja a fiú. Nem. De igen, minek tagadod.

Borzasztó. Az egészből semmi se jött ki. Ezek a dolgok csak a legnagyobb színészeknek sikerülnek, akik költők is. A Táray feje tényleg halott volt, egész koporsói halott, pláne így kifestetlenül. De az ő hangjában nem volt semmi.

Jó, nem szabad igazságtalannak lennem. Ő még csak próbál, csak bejelez. S nincs hozzászokva az én jelenlétemhez. Tehát zavart, s éppen az őszinte hangokat nem meri kiadni, női szeméremből. De hogy az egész délutánon egyszer csap ki belőle valami nyersebb, erősebb, életesebb hang, ennek mégis az az oka lesz, hogy már roppant ki van alakulva a színpadi hangsúlya. Van ő most is olyan színészi, mint a szerelem és haláljátékában volt, még az arca is néha kísértetiesen pontosan ugyanaz, mint ott a fényképfelvételek.

Sem a páthosz felé, sem a szív izgalma felé nem hoz újat.

Van egy mondat, ahol azt mondja: az én boldogságom az első, s erre a fiú azt mondja: ne mondj illet, ez vakmerőség az ég ellen... Hol voltak mind a ketten attól, hogy az valóban valami vakmerőség legyen...

Arra gondoltam, hogy ha előadják a darabomat, nem megyek el a próbákra. Nem is nézem meg, csinálják, amit tudnak. Mert a szerző kínjait éreztem, ezzel a tehetetlenséggel szemben.

Aztán voltak pillanatok, amikor nem szól, hanem összeomolva ül, ilyenkor meglepetve láttam, hogy milyen szép, sőt milyen tökéletes. A bánat, a melankólia, a fáradtság: az álló pillanatok remekei. De itt is hiányzik a megmozduló tragikum lendülete.

A hangulat magából az isten által megteremtett figurájából jön ki, ő maga nem képes egyelőre beleadni a lélek s a test izgalmának borzalmas szépségét. Szobor. Folyton áll. Nem kísér. És mégis, ő az egyetlen, akire figyelni lehet. Táray szörnyű, olyan, mint egy kálvinista deák, aki a szószéken beszél. Nem is érti az ember azt, amit mond. Ide egy emberi szív kellene, amelyik közvetlen egyszerű módon mondja el a háború borzalmas híreit, s nem azzal, hogy rögtön deklamál, teljesen megöli... Ha Mária nagy színésznő volna, átvehetné az egész szerepet, a férfi szerepet úgy, hogy reá vetítve folyjon le az egész színpadi este... De ő sohasem fog hozni olyan újságokat, amik belülről szakadnak ki véresen spriccelve... Még ez a бүдös Orska is új s új szenzációkat hoz, vadul s magát odavetve, mintha leleplezné önmagát: ezt Mária nem teszi. Ő csak akkor elevenedett meg, ha Bárdos egy-egy szót szól: fontosabban... Újra mondta a mondatot, s most jó volt... Vagy színesebben: rögtön újra mondta, s gazdagabb lett.

Én nem tudnám őt rendezni, tanítani, mert ő az én szempontomat nem értené meg. Én azt mondanám neki, mi a lelki pillanat lényege. Bárdos azt mondja, a technikai szót s akkor megy... Most egyszerre egész újonnan értettem meg viszonyát Bárdossal. Ő mint színésznő nem szakadhat el tőle. Ha én valóban kikötöttem volna, hogy színésznő maradhat, de Bárdossal soha többet nem léphet fel, nem találkozhat: ez az ő karrierjének a halála lett volna, s ő ebbe nem is mehetett volna bele, legalábbis addig, amíg Bárdos él és rendez, addig ő nem tanulhat mással, mert nem tud mástól tanulni...

Ez a gondolat valami furcsa hatással volt rám. Bárdos elvesztette tragikus hatását. S ez az egész viszony.

1926. október 30.

Hónapok óta ma éjjel álmodtam először Jankával. Lányfaluban, a kert körül mentünk Máriával, s a kerítésen belülről nézett ki ránk s meglátott. Ennyi az egész, egy pillanat. Nagyon jó színben volt, nagyon kedves az arca, telt s jó színű, s ijedt meglepetéssel nézett rám. Fehér blúz volt rajta, piros babos fehér blúza. Mária nem vette tragikusan, arról szólt, hogy Janka nem idősebb nála, s ez úgy jött ki, mintha őneki ez előnyt adna, s én kiszámítottam, hogy Mária 1888-ban született, a Janka születése nem jutott eszembe, csak számítások után, hogy 1883. Közben valahogy arról volt szó köztünk, hogy Janka le fog-e lőni bennünket. Mária nem félt, azt mondta a szerelem bátorságában s lendületében, hogy „Nem félek!”... ahogy egyszer mondta arra, hogy nem fél attól, hogy én impotens leszek mellette, ragyogott az arca az önbizalomtól. Most is azt mondta, ez ugyanannak az emlékeknek a visszacsillanása volt. S én sem féltem, mert a Janka arcában valami nagy meglepetés és ártatlan csodálkozás volt, mintha azt mondta volna, hogy: még most is?...

Aztán felébredtem rögtön, s eltűnődtem azóta a fontos napok fontos mozzanatain.

Hm. A nagy premier. Gellért ledöfte a szerepet s leszúrta a darabot. Most másodszor látom, hogy a színész valóban tönkretelhet egy darabot. Először Hegedüs Gyula a Vadkannál. Nem tetszett neki a szerep, nem értette, sok volt neki, s emiatt ellenszenvesen kezelte, s az előadáson a hallgató jeleneteket oly határtalan unalommal aludta végig, s mikor beszélt is, úgy az orra közül duruzsolt, hogy megölte az egészet. Most Gellért kezdettől nem akarta a szerepet, mert kicsi s ellenszenves, s mivel a főpróba után húztak neki, amiatt kellett húzni, mert unalmas volt egy hosszú jelenetben, az első felvonásban, erre ő az egész harmadikbeli jelenetét kihúzta. „Bárdos igazgató úr – mondta a húzópróbán, amelyen véletlenül bent voltam velük – belement. Belement, azonnal belátta a dolog jelentőségét s belement.” Én ijedten láttam, mit akar, s tilta-

koztam szerényen ellene, mert éreztem, hogy baj van. De ő kijelentette, hogy ha visszahozzák neki, akkor sem mondja el.

1929. június 8.

[...] De Salunak⁷ nem elég ez a falusi ünnep.⁸ Neki nagy reklám kell, úgyhogy már ki is lármázta, s programot dolgoztat ki, hogy Pesten is legyen egy nagy ünnep. Először is olyan bankett, ahova Klebinek is el kell jönni. Az összes írótestületek közösen rendezik.

Mit csináljak, ez elől nem térhetek ki.

Hozzák a reggelit: ez elől se.

*

Most jött a posta, s legnagyobb örömömre két édes levele is érkezett.

Istenem. De érdekes.

Éppen azt írtam az utóbb, hogy író mellett csak olyan asszony élhet meg, akinek saját dolga is van, ugye?

S ugyanakkor ugyanazt írja Maga.

S az az érdekes, hogy Maga kezd olyan szerelmes lenni, mint a „privátok” szoktak. Persze, ott, egyedül, nincs más, ugye? Édes kis bogaram. Csak az édes kis fantázia, ami összefon.

S milyen furcsa: azt írja, hogy nem szeretne téma lenni, hogy pénzért árulják. És én valóban abból élek, hogy minden mondatban meglopom magamat. Hát ez az: „kive-ti a legnemesebb érzéseit, hogy a sarki kutyák bámulják. Jaj de utálok...”⁹ Hogy is van...

Mintha már hallottam volna ezeket az érzéseket és szavakat. Minden tisztességes és nemes lelkű nő így gondolja.

De hogy is van ez? Hiszen Maga is kiáll! Kitalálja a testét, a hangját, a lelkét a tömegnek. Hálóingben játszik, ágyban, és esténként 500 ember előtt koitust játszott a Katonában.

És az írói feldolgozástól, amely mégis nem annyira szemtől-szembe való kitalálás, ettől fél?... Nincs hozzászokva... Ez a része a lelkének szűzi.

*

Valóban, Maga mindjárt az elején azt mondta, hogy: – Maga folyton magát írja, az életét!

Írjon már egyszer valami témát!

Ez nem volt csak ötlet, ez úgy látszik, a maga lényének tiszta megnyilatkozása volt, s ha most végiggondolok azon, hogy miket írtam e három év alatt, – valóban igen kevés sorom van, ami kettőnk egymáshoz való testi-lelki viszonyára vonatkozik, vagy abból származik. Kivilágos kivirradtig, Úri muri, Nagy fejedelem, Muzsikaszó, Légy jó, Electra – hol van valami Magából?

Leányfalu, 1934. október 17. szerda, de. 11

Befejeztem a Nap árnyéka második könyvét. Négy nap alatt.

⁷ Salu – Salusinszky Imre, Az Est-lapok kiadói igazgatója, újságíró.

⁸ Az író 50. születésnapját a kiadó „Ötven év: ötven könyv” szlogenrel reklámozta, Csécsén, szülőfalujában ünnepélyes külsőségek között díszpolgárrá avatták.

⁹ Janka szavait idézi.

Makkai Sándor, erdélyi püspök, a nyáron két hónapi szabadsága alatt gyorsírásba diktált egy 300 oldalas történelmi regényt. Mikor ezt hallottam, nagyon megütődtem, hogy lehet az? Lefőztek?... Ki dolgozik nálam is gyorsabban?... De hisz a Tündérkert 450 oldal, s azt két hónap alatt írtam. Igaz, hogy azután még hónapokig dolgoztam rajta, míg kiadásra került. De azon még nem sokat. A Nap árnyéka is két hónap alatt íródott, mert annyi idő alatt közölte a lap s közlés alatt írtam.

Ma jött az Erdélyi Helikon s benne részlet a Makkai regényéből. A tatárjárás korában játszik... Így lehet írni, ha valaki ily kevés gondot fordít a forráskutatásra. A nádor és a tatár úgy vitatkoznak, mintha Makkai és Ravasz vitatkoznának ugyanarról a kérdésről.

Ha valaki stilizált szemű ember, annak szabad, de ez egy fals realista beállításba helyezi, amint látom, a meséjét, ha van. Ez a Makkai az utóbbi éveken íróvá játssza ki magát. [...] Most, hogy végén vagyok a históriámnak, bennem is felvetődik a történelmi regény problematikája.

Nem hiába voltam a Monográfia Társaság szerkesztője fiatal koromban, huszonhét évvel ezelőtt, de van bennem valami a monográfusból. Azért is szerettem akkor azt a munkát. Volt, hogy vállalkoztam rá, hogy egy hét alatt megírom Nagybánya történetét, amit Schönher Gyula nem írt meg – azt hiszem, közben meghalt. Leutaztam Nagybányára, beültem a városi levéltárba, s készen hoztam haza az ott talált kész történelmi művek és levéltári anyag alapján megírva az egész, meglehetősen hosszú cikket.

Most, a regény írása közben, különösen ezen a nyáron egyre több anyag gyűlt a kezembe. Tizenhét éve foglalkozom a dologgal, de csak most legújabbán lett az történelmi munkává. Ha valaki összehasonlítja a Nagy fejedelem első kéziratát, ahogy a Nyugatban megjelent, a kötettel, láthatja, hogy maga a történelem új benne. A Bethlen nagy fejedelem alakja csak most lett, ezen a nyáron, helyesebben szept. 2. óta valóban históriai méretűvé. Nem kívánom ezt szélesíteni, s most már szinte menekülök a mesebe. A Nap árnyéka is túlságosan történelmi korpéppé vált a kezemben újabbán. [...]

Ha én Ady vagyok, akkor valóban farba rúgom a történelmet minden csábító mellékútjaival, s belerohanok a mai magyarság sodrába, hogy azt irányítsam. Itt egy felemás munka született meg: inkább történelem, mint hogy a mai olvasó a saját élete tragédiájának érezze.

Az asszony-kérdés pedig Janka-probléma.

Íme, kilenc éve meghalt, és nincs több asszonyesetem. Soha más nő nem érdekelt „elszánt poéta ceruzámat”, csak a vele való élethalálharc. Ő levonta a konzekvenciákat: én tovább vívódom vele.

Milyen gazdag lélek volt, s milyen szerencse, hogy Vele találkoztam. Ő tett íróvá, s ő tart ma is.

1935. október 7. du. fél 6

A hajón ültünk.

Vadnaitól 2.50-kor jöttem ki. (A regényt februárban hozzák ki, intézkedett, hogy a karácsonyi piacra a Komor lót kötve is kihozzák. Az Erdélyt és A boldog embert forszírozják. A Rab oroszlának nagy sikere lehet, ha előttem azt mondta a kiadónak telefonba: „nagy sikere van, sok ezer példányban kellett utána nyomnunk a lapot.” S erről engem hivatalosan senki sem értesít, ha baj van, akkor azt mindenkinek az orráról olvashatom. „A boldog embert újra elolvastam, ennél remekebb könyvet életemben nem olvastam – mondja –, evvel meg kellene szerezni neked a Nobel-díjat.” Stb.) Már le-

mondtam róla, hogy a hajót elérjem, s leültem beszélgetni Bozzay Margittal, aki azt mondja: „sokat eszembe jut”, s mondom: „mit szól hozzá, kocsival még talán kiérek.” Ő persze nem tudta, miről beszélek, de én, mintha bizalmasunk lenne, s mindent tudna, felugrok, otthagynom s lesietek. A lépcsőn egy újságíró megy le nagy elegánsan: „No, melyikünk a fiatalabb?” Azt mondja: „Hova siet, Zsiga bácsi?” Csakugyan taxiba ugrottam. „No, mennyi idő alatt ér ki a Pálffy térre?” „Hét perc.” S csakugyan hét perc alatt ott volt. „Álljon meg, álljon meg...” csak rohan. „Álljon meg, olyan jól jött, hogy még van tíz percem ebédelni.” Nevet, mintha házi sofőröm lenne. Mondom a pincérnek: „Jöjjön csak, kiteszem az órám, még van tíz percem ebédre, ki tud szolgálni?” Vállalkozott, tetszett neki. A levezés közben már ki is fizettem. Hozza a húst s hozzá ugorkát. „Hopp, ezért külön kell fizetnem.” A szemembe hunyorít: „Nem kell.” „Jár hozzá?” Nem, szól nevetve, elsiet, dolga volt. Jó borralaló reményében csalni kész a magyar. Nem ettem meg az ugorkát.

A hajón már M. bent ült a szokott helyen egyedül. Vidáman fogadott, ő látott a parton s integetett. Ő a pesti oldalon ült be, én nem láttam őt, mert ablak mögött volt bent.

De hát az ilyen dolgokat csak Jankával lehetett jól csinálni. Percek alatt fád lett a hangulat, s elmentem lefeküdni. Két könyvet tettem párnának a fejem alá, két rossz könyvet. Vadnai küldte a feleségemnek kedveskedésül, mint első kiadványokat. Hamar felfáztam a hajó fenekén s felmentem. Ültünk hangulattalanul, csak néha nevetünk össze. Csináltan erotikus nevetés. Tegnap éjjel „nagy játék” volt. Végre. Utoljára szept. 4-én voltunk együtt. Én azóta nyolcszor könnyebbítettem sorsomon.

– Ki az a nő, akinek köszönt?

– A papné nővére. A papnét úgy hívták, „szépika”, ezt úgy, „csúfika”.

Megnézi.

– Júj, de csúnya, engem a heringre emlékeztet.

– A hering is élőlény, annak is van szépségideálja.

– De ez szörnyű.

– Vénkisasszony.

– Meg is látszik rajta.

– Hát sose kapott férfit, aki megb[...].

M. ráüt a kezemre s nagyon nevet, mint egy kislány, ha csintalant mondanak neki. Ez minden felelete.

– A Pesti Naplóban volt egy keresztretjtvény, meséli Karinthy női társaságban: „A szerelem kis nyílása, négy betű... Behelyettesítem, nem stimmel... Kisült, hogy sajtóhiba: a szerelem kis nyílása, Amor.”

Újra a kezemre üt a kesztyűjével. Soká s nagyon nevet, tüntetően, hogy aki odanéz, hadd találja ki, hogy valami *jót* mondtam.

Ez minden szellemesség, amit tőle kaphatok. Kénytelen vagyok állandóan disznólkodni, mert egyébbel lehetetlen felizgatni, s erre sincs semmi válasza.

Ha pedig beszél, még félelmesebb: Jolkával bőven tárgyalja a Halászház dolgait, az leírhatatlan, az az unalom a kifejezésében, holott a legkorrektebb az életfelfogása.

Ki tudja, meddig bírom. Most is azért ugrottam a géphez, mert kell beszélni: megfúlok.

Pedig ezek a gépelések egyoldalúak. Ugyanezt, ha csak egy szónyi ellenvetést kap az ember diskurálás közben, rögtön új s új színt kap a dialóg. Így monológ, s az unalmas: egy síkban nincs léghuzam.

1935. október 9. du. 6 Bp.

Délután kendőlebegtetéssel búcsúztam az egyik asszonytól, s most telefonálok a másikkal.¹⁰

Ugyanabba a csodálatos, kétségbeesett és nyomorult helyzetbe sodrom magam, amiben 12 évvel ezelőtt.

Azzal a különbséggel, hogy nekem akkor J. ellen rettentő sok kifogásom volt. A strú-mája miatt egyre jobban elviselhetetlen lett idegessége, agresszivitása, néha hetekig tartó őrjöngése, amit mindig erkölcsi szempontokkal motivált, de csak nehéz idegá-lapotának lecsapolása volt. Már nem törődött a családdal, a gyerekekkel, saját magá-
val, velem, semmi más nem érdekelt, csak hogy engem megtörjön s megalázzon. Élet-halálharc volt ez nála: ezzel pótolta, hogy életét elveszettnek érezte, hogy „semmi sem lett belőle”.

Most egy fordított helyzet van: M. szintén levonta azt a konzekvenciát, hogy mellet-tem semmi sem lett belőle, de egyúttal leszámolt azzal is, hogy megöregedett, s már nem kíván az élettől mást, csak békességet, csöndet és azt, hogy az urával meleg, sze-líd, jó viszonyban töltsen el a hátralevő időt. Ennek érdekében mindent lenyel, s a mér-get mézzé alakítja át. A legnagyobb felháborodás benne egy pillanat alatt átalakul va-lami belátó s okos nyugalommá.

És ez kezd nekem éppen olyan elviselhetetlen lenni, mint az előbbi nővel való álla-pot, mikor a méz is méreggé változott.

Ma, indulás előtt azt mondom: „Megvallom, az volt bennem már tegnap, hogy ha ma reggel lejövök és jókedvvel dolgozni tudok, akkor...”

Ennél a szónál M. feláll, s elmegy a lakásba. Valószínűleg eszébe jutott valami, amit számomra kell kikészíteni az úthoz. Így nem is fejeztem be, hogy ezt akartam monda-ni: „...nem utazom ma, hanem táviratozok Szentesre, és csak hétfőn utazom.”

Ezt én kedveskedésnek szántam: azt akartam evvel jelezni, hogy valóban nekem nagy áldozat és nehéz munka elszakadni, elmenni hazulról, itthon érzem legjobban magamat... legalábbis itthon szeretném magamat nagyon jól érezni...

Mit csináljak, ha nem lehet. Ha szinte képtelen vagyok arra, hogy őt bekapcsoljam a gondolataimba. Őneki egyszerűen parancs, döntés, ha azt mondom, hogy: ekkor meg akkor utazom. Ő ehhez tartja magát, és mint egy inas, egy öltöztető, ideálisan előkészít mindent ehhez az úthoz, mely a kijelentés pillanatától számára éppen olyan törvény, mint a színházban volt a direktor utasítása. Én azonban nem vagyok direktor, én egy laza írói halmazállapot vagyok, amelyet percenként fel tud kavarni, meg tud zavarni bármi újabb idea. De őmiatta engemet is kell, hogy ugyanúgy kössön a prog-ram, mint őt, különben nem tud tájékozódni körülöttem, nem tud komolyan venni.

Ha kijelentem, hogy: „szívem, január elsején elválok magától!”, ezt is ugyanilyen határozott ténynek fogná fel, s nem is tenne semmi ellenvetést. Hozzákészülne, hogy ebben az esetben, a megváltozott viszonyok közt, hogy kell neki berendezkednie. A la-kás neki magának nagy, tehát magához venné Pötyit s esetleg Józst. Ezt azonban nem szívesen, mert Józsa az utóbbi években elvesztette éppen azt a megbízható nyugalmat. Olyan ember lett, akire nem lehet számítani, akivel nem lehet számolni: kokainista.

Többször mondta már, hogy sohasem hitte, hogy ennyi ideig fog tartani ez az együttélés.

¹⁰ Magoss Olgának.

A Hóman-estén egy sarokban végre magunkban maradtunk, és a legkedvesebb nyugalommal mondta ezt:

– A régi levelei kerültek a kezembe, s olvastam azt, amit Prágából írt, amiben azt írta, hogy elvállik, s én kapok 800 p havi tartásdíjat és egy öröklakást.

Nagyon megzavarodtam. Igen váratlan volt, s sajnos nem kaptam észhez, s ahelyett, hogy komolyan vettem volna ezt a közlést, el akartam simítani cinikus megjegyzésekkel: azt mondtam:

– 800 p?... az sok... olyan sokat ajánlottam?... Jól néztem volna ki azóta, ha ezt fizetnem kellett volna.

S úgy nevettem hozzá, mintha csak játék és tréfa volna és egy soha elő nem fordulható helyzet...

Akkor én valóban azzal mentem el tőle, hogy ki vagyok ábrándulva, és nem bírom tovább a nagyon is vörös szőkére festett haját. Nagyon is eladó nőnek tekintetem akkor a magaviseletét, s mivel ő dacosan azt vágta a szemembe, hogy ha nem tetszik, tessék... Én kaptam az alkalmon, és el akartam fogadni a kihívást. Igen, de Prágában még külön ajándékkul vettem neki egy ruhára való anyagot, a legdrágábbat, amit csak kapni lehetett, egy valódi arannyal átszőtt brokát szövetet (most is abban volt a Hóman-estélyen) és egy rendkívül szép, nagy hímezett kendőt. Mikor megjöttem, ő azzal várt, hogy válunk, s ahelyett ezeket kapta, s örömujjongásba tört ki, s ezen elsimult minden, s visszaállott a régi rend.

Abban az időben bennem még nem volt érett ez az ellenkezés érzése. Akkor még csak ötéves házasság voltam. Igaz, Olga már akkor is belejátszott az életembe, éppen abban az idő tájban lehetett, hogy isten tudja, hanyadszor, kosarat kaptam tőle.

Szeretném tudni, mi ez a külön viszony Oval?

O. valóban elsősorban nem testi szépségével hat rám, hanem a lelkiekkel. Úgy tűnik fel előttem, hogy nőben senkivel sem találkoztam, aki annyi bájjal, szellemességgel, nem kicsattanó sziporkákkal, hanem a tökéletes Juluka nyugodt lelkiességével áll szemben velem. Azonfelül egy olyan társadalmi osztályt képvisel, amelyet nagyon szeretnék megismerni, de nincs rá módom. A dzsentrí nyílna meg a segítségével előttem. Ezzel a kormányzó rétegbe nézhetnék bele. Mivel pedig én csak élmények alapján tudok írni, tehát nagyon szükségesnek érzem, hogy ezt a korhadt és elrontott standardot valósággal megismerjem.

M. mellett semmi többet már nem kaphatok, mint anyagot, csak éppen azt, ami már itt van, s kiírva áll bennem. Ő ti. nem hozott semmit: sajtáságos, hogy az a vágyam, hogy vele megismerem legalább a bohémvilágot, abszolúte nem sikerült. Ő tökéletesen szakított a régi életével, és soha senkivel nem találkozik azóta régi barátai közül. Mivel nem beszél, vagysis, ha beszél, az jelentéktelen, múltjáról semmit sem tudtam meg, s minél jobban öregszik, annál kevésbé fogok tőle bármi adatot is kapni. Az a típus, aki öregkorára vallásos és erkölcsös lesz, és fátyolt borít mindenre, ami ifjúkorában örömmel töltötte el. Ha én nem kezdeném újra csaknem naponta, sőt óránként az erotikus szójátékokat, tőle soha a legtávolabbi célzást sem lehetne kapni erre sem. Ő egy tökéletesen erkölcsi lény, aki végképp kinőtt és átvádolt egy más világba: pl., ha Virág csak egy frivolitást is megenged magának – istenem, 26 éves, és most ő van benne ennek a vonalnak a hatásában –, meg van botránkozva.

Ha most elképzelem, hogy én be leszek zárva az ő ebédlő-hálószoba világán túl egy magános zárkába, ahonnan csak rajta keresztül lehet kimenni a klozettra is, akkor tulajdonképp én egy kolostorba vonulok be. Hozzám soha nem jöhet senki a magam

emberei közül, mert az csak mesebeszéd, hogy ő szereti a vendéget. Igen, de csak a legnagyobb fényűzéssel. Ő nem megy vendéglőbe, mert csak úgy hajlandó menni, ha úgy költhet, mint egy gróf vagy egy bankár kokottja. Neki ahhoz új ruhában kell megjelennie, ahogy az összes versenytársnőjét lepipálja, s a vacsorának a borralvalóig úgy kell lefolynia, hogy a Baruch-korban volt. Baruch volt a „barátja”, földbirtokos, az aranyifjúság bőkezű tagja... Ezt egy író egyszer sem engedheti meg magának, hogy egy vacsora kedvéért új ruhát s új belépőt csináltasson. Van egy belépője, mely még ma is több ezer pengőt ér, pedig már rövidre vágatta, s csak részleteiben van meg. Étféle életet csak akkor engedhetnék meg, ha nem két-háromezer, hanem húsz- és harmincezer pengős havi bevételem lenne. Egy olyan életet nem lehet mellette bevezetni, hogy a szegény íróársak szerényen és hideg étellel s egy csésze teával és sok-sok beszéddel traktáltassanak, mert ő nem tud beszélni, egyáltalán semmi mondanivalója nincs, viszont a háztartását csak főúri módon hajlandó megmutatni.

Mellette az öregkor a teljes és aszkétikus lemondást jelenti. Én azonban nem vagyok erre való. Szeretem, ha nyüzsögnek körülöttem az emberek, de úgy, hogy engem ne zavarjanak. Visszavonulhassak, s ők érezzék jól magukat, ha az öreg se nem költ rájuk, se nem strapálja magát érettük. Ehhez a nőnek nagyon szellemesnek, irodalmi jellemnek és mindenekfelett műveltnak és önálló gondolkodásúnak kell lennie. Olyannak, aki „nem akkor született, mikor Mzsné lett”. Olyannak, aki magában is valaki.

O. ilyen. Tudna ilyen lenni, ahogy ma is ilyen. Csak válogatott szellemű és egyéniségű emberekkel van ma is körülvéve. Aki az ő környezetébe bejut, annak nagyon meg kell tudni állani a helyét.

O. alkalmas lenne arra, hogy vele külföldi utakat tegyek. Jval csak egyszer utaztam, de megfogadtam magamban, s meg is tartottam, hogy soha többet vele nem utazom. Neki egész úton egyetlen célja volt, hogy minél olcsóbban utazzon. Lemondott mindenről, ahol belépődíjat kell fizetni. Luzernben majd megöltük egymást, csaknem beleugrottam a bodeni tóba, odáig hajszolt, mert nem engedte, hogy a pakkot hordárral vitessem. Velencében irtóztató viharunk volt, mert a gondolieri egy lírával becsapott. Párizsban nem jött el velem színházba, mert jegyet kellett volna váltani, s én egyedül és belső izgalomban miatta, néztem meg a L' Aiglont, ami feledhetetlen emlékké vált számomra. (Ott láttam a francia enthusiasmust.)

Mval is csak egyszer utaztam, mert akkor meg az történt, hogy ő csak első osztályon akart utazni, súlyos sértés volt számára, hogy egy darabon másodosztályon mentünk. A képtárakban azonban halálosan unatkozott, sem irodalomról, sem művészetről nem lehetett vele egyetlen szót sem beszélni. Mit lehet egy olyan nővel, akinek leghalványabb sejtelme sincs a térképről és a történelmi korokról. Neki teljesen mindegy, ha egy műtárgy háromszáz éves, vagy kétezer éves, vagy Mussolini állította fel. Legfeljebb az a különös vonása van, hogy igen óvatos, és semmiről véleményt nem mond, míg az én véleményemet nem hallja. (Ma reggel kinézek az ablakon, s el voltam ragadtatva, nagy őszi köd volt, és a fák gyönyörűen állottak ki benne az emelet magasságában. Ujjongtam és beszéltem róla. „Jöjjön csak, nézze... nézze a körtefának azt a balra kinyúló ágát, milyen csodálatos vörös.” Később ő kezdett nekem megmutatni minden megvörösödött falombot, mint egy gyermek, aki mutatni akarja, hogy ő is lát.)

M. testileg fejedelmi jelenség. Sőt, az a különös nála, hogy a legkulturáltabb külsőséggel bír. Francia szalonok gyöngye lehetne. A színpadon az is volt. Nagy megrettenés volt, mikor kisült, hogy bár sok időt töltött Bécsben, úgy szólal meg németül, mint egy néger. Semmi nyelven nem tud semmit, s én német könyveket küldtem neki

lánykorában, s miket. Katalin cárnő emlékiratait, amiből darabot akartam neki írni. Úgy kaptam vissza, ahogy adtam. Szegényke nem nézhetett bele.

Az írónak balfogás volt ez a házasság. Még egy cseléd is tudja inspirálni az embert, ha van benne szellem. Ő tíz év alatt egyetlen sort sem adott. Most a Rab oroszánban próbáltam egy kicsit keverni a színeket az ő manírjának, megjelenésének, testiségének színeivel. De ez erőszakos elszántság volt, az egész alak vonalát J. adta meg.

O. egész biztos, hogy nagyon befolyásolna, de félelmes tulajdonságai vannak mint feleségnek: Párizsban, írja, nem engedte el az urát, hogy megnézzen egy gyárat: féltékeny a gyárra, hogy azt szereti ömelle. Ez egészen J. vonás.

Itt vannak a gyerekek: M. kiharcol a számukra mindent, amit csak lehet, hogy ne tűnjön fel rossz mostoha színben, s hogy nekem ezzel örömet okozzon, de sem mint színésznő, sem mint ember nem tud nekik segítségükre állani. Mindent megpróbál egyszer, de ha nincs hatása, elcsügged, és egész rossz úton kísérti meg a protekciót és segítséget. Szegényke, nem tud mit mondani: csak tárgyi kigondolásai és kifejezései vannak. Annyira röghöz kötött, oly alacsonyan repül, hogy azonnal lemarad. Szerencse, hogy nem érzi. Meg van magával elégedve, és megnyugtatja, hogy csak jót akar.

O. ebben szintén nem segíthet rajtuk. Nem is vágyik rá. Fél a felelősségtől, és az egész viszonylat, azt hiszem, azon borult fel, hogy lehetetlennek tartotta, hogy az ő passív lényével belemenjen gyereknevelésbe... Nem tud bevásárolni, nem tud akarni és cselekedni, és az aktivitás teljesen hiányzik belőle. Most beszéltem a telefonjával. Eszti volt a telefonnál, a kisegítő lány a trafikban, aki közölte, hogy a nagys. asszony vendégségben van valakinél, nem értettem s nem is kérdeztem. Mondta kérdésre, hogy a Marokkóból eddig vagy hét példány fogyott el. (Ezt a most divatos pálcikajátékot én adtam neki, húsz példányt, s ő azt mondta vasárnap délután, mikor itt volt, hogy még harmincat átvész. Erre jó, hogy nem küldtem neki másnap még harmincat, mert most képzem, mennyire meg lenne rémülve, hogy mit fog csinálni ezzel a tömeggel. Adósnak érezné magát, mert nem fogadtam el az árát – nem is volt nála annyi pénz. Azt mondta, hogy majd elküldi. Hogy tudna ő propagandát csinálni? Az ő társadalmi állásával, ha energia, ötletesség, üzleti érzék lenne benne, meg kellene gazdagodnia a trafikjából, de neki öt-hat pengős bevételei vannak, s mikor én két doboz britannikát vettem nála, azt mondta lelkendezve, hogy nem tudja kiszámítani, az olyan nagy tétel.)

O. a házasságot csak úgy tudja elképzelni, hogy ő mint szegény kis eltartott lény legyen jelen, akinek semmi más dolga nincs, mint követelni a párjától a gyöngédség maximumát.

O. nem feleségnek való, hanem jó barátnőnek, aki úri távolságban s előkelőségben él és virul a maga szerény lényével. Okosan, gondolatok bőségével, de semmi legcsekélyebb aktivitással sem. A jó barátság is csak annyi, hogy szakadatlanul ott üljek nála, és ki ne lépjek mellőle, hogy rajta kívül semmi más ismerős, vagy probléma, vagy kutatás ne izgasson és ne érdekeljen.

Sajnos, ezen túl vagyok. Az ember ezt csak addig bírja, míg nemi ingerben él. Most van a kutyák szezonja. A Pengő, a mi kis nőtény ebünk egész csorda udvarlóval van körülvéve. Tegnap reggel alkalmam volt gondosan végignézni, ahogy egy ismeretlen barna hím megkapta. A barna oly izgalomban volt, minden pillanatban ráugrott, a nőtény el-elzavarta, végre beengedte és pontosan tíz percig voltak összeragadva. A barna azóta valósággal otthon van. Házi lett. A tornácra is feljön, és enni kér, s kap. Nincs más dolga, csak az, hogy a Pengő mellett ácsorogjon. S ha idegen kutya megje-

lenik, azzal éktelen acsakodással harcol meg. Furcsa volt, hogy mikor éppen egymásnak hátat fordítva állottak, megjelent egy nagy farkaskutya, odaállott felénk, kicsit megszagolta őket, akkor elfordult és elment. A barna azonban egy vak és elfogult házasságban tölti ezeket a napokat, s ha a Pengő kész, akkor el fogja kergetni.

Az ember is csak addig bírja ezt a szüntelen összedörzsölő bizalmasságot, mint legfőbb célt, míg benne ilyen erős nemi láz van.

Én viszont egy igen nagy dologra jöttem rá a napokban: le kell számolni a nemiség problémájával, s a nőt igény nélkül kell szeretni. Az öreg nő is élettárs. Mikor az ember eljut ide, akkor már megszűnnek a forradalmak... Ehhez azonban az kell, hogy a nőnek lelke legyen.

M. azt mondta nekem, mikor az összecsapásunk megvolt, hogy „nekem nincs lelkem”. Ez akkor nagy kijelentés volt számomra, az Odüsszeus legfontosabb problémája: sajnós, úgy látszik, Mnak igaza volt.

De hogy ezt megtudjam, ahhoz nekem tíz évre volt szükségem.

Isten tudja, hogy lesz, s mint. A természet valahogy elintézi a dolgokat. M. ma reggel már ébren volt, mikor felébredtem. Soká néztem, a köd miatti félhomályban nagyon szép volt, de nem okozott erotikus ingert.

Ez a bökkenő.

1935. október 10. reggel 6.17 Bp.

Gyönyörű reggel. A nap éppen az ágyamra süt, a szemembe. A nap vörös fényekkel van körülszegve, az ég báránnyefelhős, mint tavasszal. Ennél szebb őszt talán sohasem láttam, mint az idén van. Nem köd ez, hanem dús pára, ami telíti a levegőt, és a színek megtörnek és valószínűtlenek benne. A műgyetem opálba van festve. S milyen szép a Duna, evvel sohasem lehet betelni, nem tudom megállapítani, micsoda vörös fény hajózik rajta, valahogy az egyetem ablakai vetíthetik vissza a napot, s az úgy terül el, a pirosas nagy fénycsóva, mint egy tutaj, és rezeg. Szemben az Ybl pompás reneszánsz Várháza, most oly komor, mint egy firenzei ódon épület. Háttérben fölötte az ég annyira napos, világos, halványkék, feljebb a habfehér felhőzet s még magasabban a tavasz-kék ég lágysága.

Nem is tudom, hány évet éltem itt, ez volt életem legszebb szakasza.

Különösen szeretem ezt a lakást. A béke és a boldogság helye volt. Vad viharok után jutottam ide, s itt mindig béke és nyugalom vett körül. Szakadatlan munka: itt írtam a Nagy fejedelmet, a nagy darabokat, rengeteget, rengeteget, és soha semmi nem zavart, csak koronként nagy kimerültségek. De ez is lelki béke volt. Az Üllői úti lakásra csak borzongva emlékszem vissza; ezt sohasem fogom elfeledni, mint a drága édes megnyugvás talaját. Liget volt ez nekem, ahol vidám és nagyon-nagyon szép nők vetek körül, akikért érdemes volt adósságot csinálni.

Hetvenötezer pengő előleg. Az én lehetőségeim mellett éppen elég lesz a hátralevő életben letörleszteni. No, nem baj: ledolgozza magát. Ha a műveim összeszedik magukat, nem lesz semmi baj.

1926. okt. 1. Kilenc éve, hogy itt lakom. A múzsák is kilencen vannak, itt mind a kilenc múzsza velem lakott.

Milyen szép élet volt. Mária milyen szép és milyen csudálatos megnyugtató egyéniség. Van benne valami szilárdság és odaadás. Hajlékonyság és a szerepbe való beleélés. Emlékszem, mikor legelőször azt mondta, mikor az esküvő után ide hazakísértem: „Ágyban akar, Zsigám, vagy díványon?” Persze, az én polgári mentalitásom válasza az

volt: „Csak ágyban, csak ágyban.” Érdekes, hogy ő nem szereti az ágyat, de az életet ágy alapon állította be. Ő egész idő alatt roppant két és fél méter széles és 180 cm mélységű szelnyán élte át. Én is díványon, a magam szobájában... Be furcsa, egy szalont kaptam írószobának, sárga, nehéz selyemfüggönyökkel, ahol az én régi bútoraim mindig idegenül terpeszkedtek a fehér jegesmedvebőr és a perzsa szőnyegek közt, a Teleki téren vett disznóbőr fotelek, másodrendű minőség: az élet elsőrangú volt.

Testi élet volt. Jó ételek, jó külsőség. Nagy magánosság. A szép és megelégedett pillanatok végtelen sora. Nem éreztem az élet nagy feszültségeit. Nem hajszoltak a nagy problémák. A mesterség nyugalma és biztossága dolgozott bennem. Nem gazdagodott sem témában, sem műértékben a műhely: itt egy műhely élet volt ez számomra, ahol megrendelésre biztos munkát végeztem. A Janka hatását éltem itt ki íráson át, azt, amit szegény Janka oltott belém problémának, megoldandó motívumoknak: a Légy jóból, a regényből darabot csinálni... Valahogy minden csak megcsinálás volt, amit itt írtam. Új területek nem nyíltak, a régit dolgoztam fel...

Most, hogy néhány nap múlva innen el kell költözni, úgy tűnik fel, mintha kilenc nyugodt év után most szakadna rám a bizonytalanság és a sötétség. Nem tudom, mi lesz az új lakásban, az új életben.

Be is van fejezve a kör. Tökéletes. Tovább fenn nem tartható és nem fejleszhető.

Az utolsó csöppig kifacsartam a citromot, a héja van már csak.

Kell is, hogy változás legyen, különben elszürkölök és megsavanyodok.

Most olyan a lakás, mint egy láger. Hadiállapot. Virág itt alszik a szobámban, és rám néz. A másik szobában, a nagy csúnya üvegekkel üvegezett, fal nagyságú toloajtó mögött Mária alszik a reggelben, s talán zavarja a kopogás. A Nammika szobájában Gyöngyi alszik Bandijával. Alvó életek, akik új reggelre akarnak ébredni.

Én is. Én is szeretnék új reggelt. Vajon lesz-e még új reggelem, vagy bele kell nyugodni, hogy már nincs többet új a nap alatt: megöregedtem.

1935. október 10. reggel 8.14 Bp.

Mondom Mnak:

– Az este cikket kértek a Hármaskönyv számára. Mondom: most megyek Szentesre, onnan hozok egy jó cikket.

– Mikor kapjuk.

– Csütörtökön.

– Hű, meg vagyunk ölve. Holnapra kell.

– Micsoda disznóság ez, most szólani? A Hármaskönyvet januárban kell kezdeni.

– Ezt tudom, és ezért nagyon bocsánatot is kérek.

– Ez a munka rovására megy.

– Dehogy, Mzsnék nem kell ahhoz Szentesre menni, hogy a mai faluról írjon. Üljön le, Zsiga bácsi, s megírja.

Ezzel lefegyverzett, s ma reggel csakugyan meg is írtam.

Ezt elmondom Mnak s odaadom. Kimegy, kis idő múlva jön vissza nevetve:

– Mi a fenének ahhoz januárban szólni, kilencedikén szólnak és tizedikén reggel kész a cikk... Phö... Minden van benne, történelem és minden. Harminc év múlva is éppen olyan érdekes lesz olvasni, mint ma. Nincs ott semmi baj, ahol tehetség van. Fülében maradt, hogy „Most kér a nép, most adjatok neki” és kész a cikk... Phö, mi ez annak, aki tehetség, egy cikk.

(Évek előtt egy szavalókórust hallottunk együtt, melynek a legegyszerűbb darabja ez a Petőfi-vers volt, s nemrég is említettem, erre célzott.)

Ez nagyon érdekes és jellemző az ő stílusára. A nagyrabecgülés, az írás tisztelete ropant erős benne. „Semmi sem imponál annyira, mint ha valaki írni tud”, szokta mondani. De ezzel ki is merül minden mondanivalója. A cikkhez nem tud hozzászólni. Néhány ilyen igen kedves bökés s kész.

1935. október 10. de. 10 Bp.

Sajnálom ezt a lakást. Fényűző hajlamaim sajognak, hogy lefelé száll életem napja azaz, hogy innen kimegyünk egy rossz beosztású lakásba, sokkal rosszabb helyen. Virággal egy óráig beszélünk, hogy lehetne az új lakást jobban betelepíteni. Nem lehet. Én csak azt érzem, hogy az ajtó előtt fog aludni a testőr. A legéberebb testőr, a feleség.

Legjobb lenne rögtön szétköltözni. Én már az összes írásaimat összekavartam, azok mennek Lba. Legszívesebben kivinném az iratszekrényemet is, de az „feltűnő” lenne. Elszakadt valami.

1936. szeptember 15. 15.35

Tehát vége. Újra lezáródik egy korszak. Olga döntött, nem akar.

Tulajdonképp én vagyok az ostoba: folyton megijesztettem. Ahelyett, hogy egy békés nyugdíjas állapotról hitegettem volna álmokat a szívébe, mindennel elárasztottam, amivel egy nőt csak meg lehet rémíteni. Anyagi nehézségek, életbeli harcok és még börtönfélelmek is. Hogy bírja ezt el egy megöregedett, idegbajos, ezeryi betegséggel fertőzött szerencsétlen özvegyasszony.

Most, hogy ott voltam, négy óra hosszáig tartó előadásban ismertette életét attól kezdve, hogy miattam túl nagy veronáladagot vett be, s gyomormérgezést kapott, és Svájcban hat hónapot töltött, míg kikúrálták testileg, lelkileg, s akkor egy ottani ismerős férfival jutalmul szenvedéseieért s dacból miattam, megb[...]atta magát.

Ez volt életének csúcspontja, hogy ezt nekem elmondhatta. Már ezután nem is kívánt tőlem semmit. Fáradt lett, s csak engedelmeskedett, hogy jött s várt s remélte, hogy még lesz valami... De már nem érdekelt semmi, én sem. Kiadta az utolsó ütőkártyáját.

– Még azt is megtelefonáltam, hogy mi legyen vacsorára, sonkát kértem s nem tudom még mit... Nem mondom, nem voltam megsértve. Minden nagyon helyesen történt. Másnap reggel tőle utaztam el haza.

S fantasztikus, hogy én ugyanazzal a vonattal utaztam Kisújszállásra, s nem mentem végig a vonaton, tehát nem láttam meg őt, ő ellenben látott engem, akkor is, mikor felszálltam, akkor is, mikor leszálltam.

Képzem, hogy meg volt rémülve, s hogy elbűjt, s később mégis azt mondta, hogy meg volt sértve, hogy én szándékosan bújtam el előle.

Az ő regénye lezáródott, s azt hiszem, az enyém is. Nem valószínű, hogy még egyszer beugorjak. Milyen naív számár szerelmes voltam három napig most Dben. Már beleéltem magamat abba, hogy ő az enyém, s csak idő kérdése, hogy összekerüljünk.

Most nem tehetek mást, ki kell békíteni Mt és bele kell korhadni az életbe. Szörnyű, hogy ilyen büntetést kap az ember: nem ver az isten bottal, hanem halálíg hallgathatom egy együgyű asszonynak a szavait.

Félelmes, ahogy tőr és tisztel és kedvembe jár, mint egy cseléd. S ha valamiről véleményt mond, akkor a hideg lel. Hát leljen. Megérdemlek minden büntetést. Azt különösen, hogy egy lényében kicsi és kicsinyes, de számomra egyelőre nagyon izgalmas nő viszont kirüg.

Milyen buta ember vagyok én, egy nőt nem tudok elfogadni, mikor felkínálja magát, már M. sem akart a feleségem lenni, csak a metreszem, s erőszakoltam a házasságot, s itt is ugyanazt csináltam. Érdekes, hogy a nő úgy látszik, nem házasságra született, hanem szerelmi életre. Most is azt írja: „Ha úgy érzi, hogy ez a megértő szeretet és barátság, amit nálam talál, jelent magának valamit, engem mindég megtalál, idővel talán derültebb és nem ilyen vigasztalan kedélyállapotban, mint most.” Mi az a barátság, amit ő nekem adni tud: mindenben más a véleménye, mint az enyém. Ahhoz, hogy az övé az enyémhez idomuljon, együtt kellene élni, egymásra utalva lenni. Az ember magával cipeli az őseit, tehát ez ma már lehetetlen. Az ő ősisége és az enyém, kizárják egymást. Talán ez a távolság is hozzájárult, hogy vonzódjam felé... De nem, ahogy legelőször megláttam, szépsége fogott meg, ahogy csak női szépség tud hatni egy férfire. Biztos, hogy bennem van a hiba. Sohasem tudtam nőt igazán lekötöni. S mégis minden nő, akit szerettem, meghalt, vagy meg akart halni értem. Olga mérget vett be, s M. is valami ilyenén gondolkodik. A napokban azt mondta: Nem tud elég gyorsan megölni? Megdöbbsentem, s két nap múlva minden eddiginél kegyetlenebb voltam hozzá.

Most újra összeomlani?... Az embernek nincs kedve dolgozni csak a munka kedvéért. A munka eszköz arra, hogy az ember ellássa javakkal azt, akit szeret. Nincs senkim, akit szeressek. Az csak elmélet, hogy hát a gyermekeim?... Ők már kiszállottak, s maguk férfiya fogja őket megölni, ezt sem megakadályozni, sem élvezni nem lehet.

Szerelem, vagyis a nemi energia kikapcsolásával élni majdnem lehetetlen. S üres vagyok, mint a kiürített s megöregedett kosár.

Köszönöm levelét
megértettem
elfogadom
engedelmeskedem
viziontlátásra
odaát
zs

Biztos, hogy ez a legrosszabb levél, amit írhatok. Nem tudok mást írni: ez jött a ce-ruzám alá.

Az „odaát” az ő szemében valóság, az enyémben azt jelenti, hogy: „soha”.

Lehet, hogy meg fogom bánni ezt a levelet. De az nem lehet, hogy én udvari bohóca legyek egy még olyan remek nőnek is. Neki vannak ilyen emberei. Az a Fuetter is az volt. Svájci kereskedő, aki az urának volt barátja, s annak a halála után nagy levelezésbe bocsátkoztak, s ezt pecsételték meg egy együtthalással.

Ilyen Kondor Sándor is, aki Dben olyan úri cigány. Egy özvegyasszonynak a szeretője, abból él. Ott szokott hozzá, hogy ilyen viszonyok is vannak a világon. Odajár hozzájuk, s évtizedek óta ugyanazokat a méla népdalokat muzsikálja, ingyen eszik, iszik náluk és vicceseket mond. Egész udvari bolond. Olyan ember, akivel én két szót nem tudok beszélni, ha kettesben maradunk. Értéktelen úri duhaj. Ilyenek el tudják szórakoztatni, mert ez hozzátartozik a nagyhercegi udvarhoz, emellett elfelejti búját-baját.

Hú, de nehéz lesz. Éppen ma határoztam el, hogy olyan gyűjteményt adok ki, amilyet még magyar író soha: csak a legremekebb munkáimat. Lemondok a gyengébebről.

Huszonegy regény és hét novellás kötet.

Válogatott legények. Ezek az én testőrségem.

Menjetelek előre, ha meghalok s örködjetelek síromon.

Na, most aztán itt állok: egészen egyedül.

Nincs többé egy lélek sem, akivel szót váltani kívánnék. A lányaim is távol vannak: anyjuk vérei.

Még Olga megmenthetett volna.

De ő sem az, akinek kellene lennie, s akinek én néztem.

Az író sok alakot teremt, de olyat nem írhat magának, hogy meg is b[...]hassa.

1936. szeptember 30. 11.35 L

Szeretném megérteni pl. azt, mért van oly rendkívüli fontossága a koitusnak. Utóvégre semmi egyéb, mint egy kézfogás. Igaz, már a kézfogás, ha az szerelmi érintés, az egész testre felvillanyozó hatással van. Az ölelés, amennyivel erősebb és tartósabb, annyival fokozza a hatást. A csók már a közösülésnek egy neme, így majdnem teljes hatású. De a koitus azonnal valami különös lelki egygyé forrást idéz elő. Ahogy a Csibe¹¹ rám borult és a szívemen ujjongott és csacsogott, s ahogy én hallgattam. Hiszen ő egyáltalán semmit sem tudott rólam, csak a hangom színét érezte, s ebből valami megnyugtató melegség áradt az éjfél utáni kis csavargóra, s ez elég volt, hogy átadja magát s nemcsak éppen üzletből, hanem szívéllyességgel s utána abszolút kiszolgáltatta magát: a lelkét, a kis szívét, a gondolatait, ami benne volt mindent, nem félve, hogy baja lehet belőle. [...]

Ettől kezdve teljesen az enyémnek érezte magát.

Kérdeztem tőle:

– Mikor felébredt, mit gondolt rólam? Azt, hogy egy idegen visszaélt vele s ott hagyta?

– Dehogy. Hogy gondoltam volna én olyat magáról?

Nem láttam benne semmi álnokságot. Bizonyosra veszem, hogy ő éppen úgy érzett, mint én. A szívemen aludt: ezt nem feledhettem egy pillanatra sem. Gondolkodva árasztotta magából a közlési dühben azt, ami benne volt. Oly meleg együttesben érezte magát velem, hogy nem is gondolt arra, hogy veszély is fenyegetheti.

Tehát a hímben és a nőtényben a koitalás teremti meg a tökéletes egységet. E nélkül idegenek. Minden vágy mellett is idegenek. A leghosszabb vőlegény s menyaszszonykodás is meddő, míg ez meg nem történik.

Most jön az író kérdése önmagához: az író abban a pillanatban már nem modellnek tekint a nőt, hanem a saját megtalált vagyónának. Már közösen forr ki benne a felismerés a nőcskéjével. Kérdez, s a felelet jobban felvilágosítja minden magyarázatnál.

Gondoltam arra, hogy milyen ostobaság volt tulajdonképpen, hogy én annyi éven át egy nőhöz kapcsoltam magam, s ezzel elzártam a lehetőségét annak, hogy más nőt s más nőt keresztül más életet s más kozmikus hatásokat ismerjek meg.

Nem volt-e igazságtalanság, hogy Jankát húsz éven át életében, s még tíz évig halála után, mint egy kéznél levő, olcsó és kihasználható forrást szipolyoztam. Jól van: a nő minden nő. Vagy senki az író számára, mint M. A Jval való koitus mindig felüdítő s megtermékenyítő volt. M. bár a dolog technikáját, nagy gyakorlata révén tökéletesen ismeri, ezt a szellemi felfrissülést nem szokta adni, mert nem kapcsolódik soha szellemi vágy a bele való bebújáshoz. Először is mindig tudtam, hogy gyermek nem

¹¹ Móricz a Csibe-novellák és az Árvácska modelljével, Litkei Erzsébettel 1936 szeptemberében ismerkedett meg. 1941-ben örökbe fogadta.

lesz. Tudtam, hogy utána kimossa magát, sőt másnap elmegy orvoshoz. Mindig megvolt a gyanúm, hogy pessarium van bétéve. Ez olyan gátlás volt számomra, hogy lehetséges, hogy öntudatlanul ezért nem forrtam a lelki életéhez. Ez a lelkiség ellensége volt a teljes összeolvadásnak. Tehát, ha már a testiségből kizárt, akkor a lelkiektől én fordultam el.

– Ágyban akar, Zsigám, vagy jó a dívány? – ezt kérdezte a nászéjszakánkon, s én megfagytam és mogorván mondtam:

– Ágyban.

De itt már megtörtént kettőnk közt az első elszakadás. Engem a legnagyobb mértékben dezilluzionált ez a kérdés. Ez a nő nem adja a szívét, nem rohan felém s belém, nem tárja ki magát, hanem üzleti szolgálatkészséggel ajánlja fel még az ágyát is, pedig úgy éreztem, nem szeret férfiakat az ágyban, az terhes neki, undorítja. Szereti elvégezni a kötelező aktust a díványon, s akkor egyedül, mint aki dolgát végezte, egyedül elbúvik az ágyában pihenni.

Kipihenni a fáradalmakat. Sok fáradalmat. Mert rengeteg új meg új fordulaton ment át. Míg eljutott oda, hogy mégiscsak a legbiztosabb, ha velem házasságra lép. Kezdtet öregedni mint színésznő, kezdett a pályája lefelé hajolni, s tőlem várta, hogy bejuttatja a Nemzetibe. De mindenestre lesz kenyere, rangja, biztosított élete. Hogy mennyi volt benne a szerelem, azt sohasem tudtam elbírálni. Nem történt meg tíz év alatt, hogy úgy feledkezett volna rajtam, mint ez a kis árva Csibe a közösség után. Soha el nem szólta magát. Ha szólt, az mindig valami meggyőződés és céltudatosság szava volt. Mindig ott volt a hideg távolság kettőnk között: már látom, ezért nem tudott rám varázslattal hatni – si vis me flere, dolen dum est primum ipsi tibi –, ha a nő az író megihletti, az azért lehet, hogy ő maga önkéntelen ihlettségbe kerül... Ezt mind a mai napig Mtól nem kaptam. Ő egy tökéletes feleség volt, mintha csak elvégezte volna a feleségképző akadémiát. Ma reggel is azzal búcsúzott, hogy: „a ruháit elkészítettem, a kofferbe tettem két inget, hálóinget, s felsorolta, mennyi gallért és mennyi zsebkendőt, szappant stb.” „A borotvát el ne feledje, a felső ruhát Jolka kiadja, azt nem akartam kilógnatni.” A szoba rendje. De ebben is csak a szakember nyilatkozata, hűség és okossága volt. Arra ő nem képes, hogy rám boruljon s azt mondja: „Szeretsz?” Ezt soha nem kérdezte. Mért kérdezze? Meg vagyunk esküdve.

A szellemi kiáradás hiányzik belőle, a lélek illata. Ha én duruzsolni kezdtem, szinte meghökkent s leintett, nem tudta ezt hova tenni. Mikor Jra panaszkodtam neki, még a házasság előtt egy-egy koitus után [...], szakszerű megjegyzést tett. Pl. elsírtam, hogy soha nem lehet beereszteni, mert fél a gyerektől, s ez olyan fáradtságot és összetörtséget okoz, hogy az utolsó percben ki kell húznom, hogy felőröl. Azt mondta rá, mint egy okleveles közöszlő: „az pedig nagyon veszélyes.” El is hallgattam és sajnáltam, hogy idáig ragadtattam magamat, hogy még erről is beszéltem. Harcunk egyoldalú volt: én szakadatlanul túllőttem a célon azzal, hogy lelepleztem s kitártam legártatlanabb érzéseimet, ő soha meg nem adta magát. Szegény, ez egy elrontott élet volt. Annyi férfival volt dolga, s közben mindig meg kellett védelmeznie magát.

Ebből a szerelmi összebuzulásból fejlődött ki a férj és feleség között az a legbelsőbb közöszlő, hogy a lelkieket is átömlesztik egymásba. J. tudott ilyen odaadó és kiáradó lenni. Ő tudott magáról beszélni céltalanul a felszított hőség pillanataiban. Általában árvízlelek volt, akár boldog, akár boldogtalan volt. M. viszont a szabályozott vizekhez hasonlított, amelyek soha át nem csapják a gátakat.

Ez a kicsi a maga műveletlenségében és melegségében mindenkin túltesz, egyálta-

lán nincs előtte semmi korlát. Nem érzi, hogy egy leb[...]ás megbecsteleníti: azt ő természetes valaminek tekinti, amitől felfrissül. Csak ennek hitte el, hogy komolyan veszem. Utána minden el volt intézve ezen a világon. Nem lehet elmondani, milyen fel-emelő érzés, a tavaszi esőhöz hasonló valami volt, ahogy a szívemen fektette kis piszkos, kócos fejét és járt a kis csőre, mint a galambé. [...]

1936. október 22. 20.35 Bp.

A kicsibe kifuthat – ezzel tette le M. a III. felvonást e percben.

A kicsibe kifuthat. És a kis csibét, mint egy kifacsart citromot ki lehet hajítani.

Soha nőtől, még Jankától sem kaptam ilyen segítséget. Megírtam azt, amit Janka tett, gondolt s mondott. De átalakulva, szublimálva inkább, mint indító, erjesztő anyagot véve fel. Itt azonban az a csodálatos és soha nem hallottam lehetőség volt, hogy ez a kis Csibe szöveget diktált.

Mintha szerepet tanulna két színész. A férfi olvassa a férfi szövegét, a nő a nőét. Így mondtam én a fiúszerepet, az öreg grófot, az inast, a Clarisset – és ő spontán, azonnal, magát beleélve a helyzetbe, azonnal felelt, mintha a sűgőpéldányból olvasná, s én csak leírtam a magam szavait, a kérdést s utána a Csibe válaszait.

Állandóan el voltam ragadtatva a riposztjaitól, melyek olyanok voltak, hogy bármennyire értek is a stilizáláshoz, ezt így megfogalmazni nem tudtam volna.

De nemcsak az: az ő felelete adta meg az én következő kérdésemet, ahogy a labda, úgy jön vissza, ahogy dobták. Folyton éreztem, hogy belőlem valami magasabb képességeket vált ki. Neki könnyű volt: ő egyszerűen hihetetlen beleérzéssel odaélte magát és valósággal feleselt.

Nála ez nem volt egyáltalán művészi munka: nála ez az élet volt. Ő, a kelenföldi kis lotyó, ott volt a várban és mindent végigélt: elhitte, magáévá tette a helyzetet: őt valósággal felvitte a fiatal gróf s neki valósággal meg kellett harcolni azokkal a sárkányokkal. S félelem nélkül és oly vakmerően harcolt meg az igazságáért, mintha az élet állította volna oda.

De volt valami, ami színezte a képzeleti tüzet: közben megéreztem, hogy értem harcol. Én képviseltem előtte a megtartandó és megharcolandó célt. Különös, egészen szerelmes belém. Oly édes és titkos szavakat mond, hogy eláll a lélegzetem. Hol tanulja ezt egy húszéves lány, aki szinte fejletlen és valószínűleg tele van tuberkulózissal.

Zseni.

M. érthetetlen módon semmit nem gyanít, ha igen, akkor sem bírja fantáziával követni. Mindent felfog, de nem realizálja vissza élő személyre s nem kutatja, hol szedtem ezeket az élő hangokat és eseményeket, életanyagot, célzásokat. Janka már az első pillanatban keresztüllátott volna rajta s szétmarcangolta volna a kéziratot. M. oly kábítóan naiv hangon beszél a dologról és oly rosszul olvassa, egy elmúlt színismódszer deklamációjával, hogy nem érdemli, hogy a száján kiejtse ezeket a szavakat.

Pedig tudja, hogy van, azt mondja: „Beszélt maga valakiről, hogy még nem volt színházba s szeretne legalább a Nemzetibe elmenni. Ezt folyton várom, hol fordul elő.”

Ez mutatja, hogy ő leszámolt magában azzal, hogy van valahol egy kis csibém. De zsebre vágja. Feleség, az övé az egész haszon. Ma már itt volt, akitől telket és házacs-kát vásárol s mondtam, hogy az első ezer pengő az övé a darabból. Meghajlott.

S én félek, hogy holnap találkozni kell a Csibével. Se pénzem nincs, se f[...]m hozzá. E pillanatban készen vagyok szegénykével. Nem írhatok belőle akármennyit, s ak-

kor minek? „Én egy jó írásért kész vagyok megb[...]ni az ördögök öreganyját is, de anélkül?”

1936. december 5. 11.50

Azt hiszem, legnagyobb bajom, hogy nem önthetem ki magamból, ami szorít s nyom. „Nincs a teremtésben egy lélek, akivel magamról beszélhessek.”

Számomra ez a házasság vége mindig. M. eleinte jó volt, míg Jra panaszkodtam neki: ő ugyanis némán hallgatott órákig. Akkor még nem tudtam, hogy azért nem szól bele, mert nincs mondanivalója. Most már évek óta nem beszélhetek magamról, mert egyszerűen nem érti, mi az író, s most éppen érdekösszeütközést sejt.

Alig tudom leszerelni, hogy szerelmi ballépésre ne játssza át az egész Csibe-dolgot. Nem akarja elhinni, hogy nem kívánom feleségül venni ezt a kis csirkét. A legegyszerűbb s legtermészetesebb egy nő számára, hogy egyik nőt a másikkal akarja kicserélni a férfi. Pedig én egyáltalán semmi ilyenre nem érzek gusztust, nem feleségnek, de még barátnőnek sem való ez a túl fiatal proli lány: ellenben informátornak megbecsülhetetlen.

Csakhogy nemcsak M. nem érti, az egész világ nem érti. Megindultak a Csibe környezetéből a telefonálások, gonosz rágalmak, támadások, irigységek. M. pedig beszopja a telefont s újabban a leveleket. Mindössze annyit tett, hogy a telefonáló kurvát leintette, hogy:

– Mindent tudok, semmi szükségem az értesítéseire.

Erre az ismeretlen azt mondta:

– Vigyázzon, mert ettől vitriolt is kaphat.

Mit csináljon egy asszony, mikor ilyen információkkal gyilkolják a lelkét?

Most meg valami hallatlan durva levelet kapott, s azt a tűzbe dobta.

Mondtam neki:

– Maga örült. Adja ide a levelet, azonnal ötven pengőt adok érte.

Nem adhatta, már nem volt meg, kormos volt a keze, mikor bedobta a tűzbe.

– Maga örült – mondtam tréfásan –, megsemmisíti az eredményeimet. Én nem vagyok képes olyan levelet fogalmazni, amit maga kapott, s maga nem tudja azt elmondani. Mért költök én annyi pénzt, ha maga tönkreteszi a gyümölcsöket?

Ezen mosolygott, azt hitte, őt vizsgaltom. Pedig valóban úgy van: egész más hatása van az emberre, ha az ő bőrére megy pl. egy ilyen rágalom, mint ha újságban, riportban olvasom. S ő soha nem fogja megérteni, hogy ez olyan lelkes munka, mintha valaki a Déli Sarkot akarja felfedezni s kész otthagyni.

Rengeteg beszélőnivalóm volna, és bennem szorul mind, mintha nem tudja az ember kiszarni magát, s megmérgezi a testét.

Ez az én fejemnek most a baja. Legjobban szeretnék beköltözni egy hotelbe s független és szabad lenni. Ilyen lekötöttségekkel s családi ellentétekkel nem lehet tudományos munkát végezni. Most már egy hete, vagy több, csak lopom a napot s vesztegetem a drága időt. S roncs leszek. Viszont ilyen kimerültségben nem lehet elhatározó lépést tenni. Pedig otthon még ki sem tudom magam aludni, oly nyomasztóan hat rám a légkör. A Tolsztoj-probléma. Az író abszolút szabadságot akar, s a családi élet elsorvasztja, még a legjobb nő mellett is, mert M. valóban a legtürelmesebb, legalkalmazkodóbb és a legbutább nő. Hogy egy színésznő ennyire nem képes megérteni a férjét, aki dolgozik érte s neki. Miből adjak enni, ha nem engedi, hogy a fantáziám táplálkozzék.

1936. december 9. 14.30

Álmomból riadtam fel. Jankával álmodtam. Sajnos csak a legvégére emlékszem. Lakásváltoztatás volt. Az új lakásban nehezen készült el az átrendezés. Nem tudom, mért, nagyon türelmetlen voltam.

Benyitok a Janka szobájába, s egész elámultam, rendkívül díszesen, kék bársony sárga díszítéssel, az ablakon drapéria, de nagy, körülburkolja a világosat. Nem lehulló szárnyak, hanem öblösek. Az egész szoba rendkívül pazar, mintha egy nagy festő rendezte volna be magának. Balra a fal közepén egy dagadó dívány, s ott fekszik édesapám, úgy felöltözve, csak lefeküdt, az elébb még fent volt köztünk, az arca nagyon sötét, bőre barna, fáradtan alszik, barna ruhában, úgy elesve, mozdulatlanul, azért nézek rá vissza, hogy tudott ily hamar s ennyire elaludni. Még a fülemben van az előbbi jelenet. Valamit hangosan kérdeztem, nem kaptam rá feleletet, erre másodszor-harmadszor-tizedszer kérdem egyre hangosabban, már egész benyitok a bal oldali szobába, s Janka ott ül s azt mondja:

– Ezt tőlem kérdi? – s nem néz rám, mosolyog, – már én nem is hallom, ha tőlem kérd...

Ez mélyen megdöbbsent, hogy nem reagál, mikor nekem annyira fontos, és sietve megyek el dolgomat intézni a lakásban, s akkor nézek be az ő szobájába, de csak egy villanásra, s utána hangosan és igen türelmetlenül, csaknem kiabálva panaszkodom: hogy velem senki sem törődik, én nem bánom, hogy fogok elkészülni a vasárnapi írással... Nagyon fel vagyok indulva, s Virág vigasztal, hogy: ne türelmetlenkedj, minden meglesz... Tudom, hogy meglesz, – mondom s ingerültségemben felébredek. Még mindig a J. szép szobájával vagyok tele ébredéskor. Meglepve.

1936. december 9. 15.10 L

Nem tudom, miért – az ember a legfontosabb dolgait úgy csinálja, hogy nem tudja, miért? –, elmentem a postára. Elintéztem, hogy a telefont azonnal kapcsolják be. Hogy mire kell ez nekem, nem tudom. Már ott is magyaráztam, hogy nem magam miatt, nem azért, mert én akarok hívni másokat, csak hogyha valaki hív... De ez nem igaz. Bizonyára én akarok hívni... Vagy talán csak annyi, hogy érezni akarom, hogy összekötetésben vagyok a világgal. Ha akarom, bárkivel beszélhetek.

Az álom jelentését így próbálom megérteni:

Mint mindig, ha bajban vagyok, az alapfogalomhoz, az életézés alapjához, Jankához menekülök.

De Ő már közönyös velem szemben. Kedves és jó, de nem hallja, hogy hozzá beszélek. Más dolgok vannak, amik őt lefoglalják, már nem él, úgy értem, mint eddig... Mióta kikapcsolódott az írásaimból, azóta elveszett a közvetlen kontaktus.

A lakáskeresés összefüggésben van az én mostani zaklatott lakásérzésemmel. Már emlékszem, a múlt éjjeleken is álmodtam lakáskeresési dolgokat. Van emlékemben, hogy az Üllői úti lakáson jártam, a házmesterrel arról beszéltem, hogy ki lakik most az én régi lakásomban, s megnyugtatóan, hogy nem dicsérte a lakót. (Engem minden házmester nagyon szeretett, a mostani is. Ez sose fogja megérteni, hogy többet nem lát az életben.) Tisztán emlékszem, hogy felnéztem a csukott balkonra, feketék voltak az ablakok, s néztem, hogy milyen jó volna ott bent lakni. Visszakívánom a régi életemet.

A lakásberendezés azt jelenti, hogy érzésem szerint Janka még szebb lakást rendezne be, ha rajta állana. A Mária lakása csupa barna szín. Nagy barna indus terítője van, mely egészen letakarja a szomszéd szobába, Jolkához vezető ajtót, mintha pusztá fal

lenne a szőnyeg alatt. A díványán, mely óriási, kétszer két méteres, földig érő, nagy, modern perzsa terítő van, sajnos már erősen meg van kopva, mert tíz év óta azon hál, ez is vörösbarna. Bútorai barna politúrozottak s arany, óarany keretek, képek és tükrök. Janka ezzel szemben kék bársonyt rakott fel az álomban, tündöklő kék, mint az ég, és kis sárga foltok ragyogtak benne, mint a csillagok. Oda vágyom hozzá az égbe.

Virág a már szokásossá vált anyás fölényvel szólott hozzám, s én azt elfogadtam.

Még volt valami motívum, amire nem emlékszem: egy férfi volt a dologban. Magas, karcsú, fiatal férfi, olyan, mint Hatvany Lajos, nem tudom, mi dolga volt itt, de nagyon otthonos volt abban a lakásban s életben. Hatvany egyszer egy óriási csokrot küldött Jankának, azt hiszem, még akkor ismeretlenül, mikor éjjel keresett fel, hogy legyenek segédje Osvát ellen... Ezt sosem felejtettem el... Ez volna az oka, hogy benne realizódott az idegen férfi? Félek, hogy Jankát elvesztettem s idegen kézre adtam?

Mária nem fordult meg álmaimban. Mária ellen haragot érzek. Haragszom rá, hogy annyira idegen s értetlen velem szemben, s nem érzem érdemesnek, hogy kapacitáljam. Mi hasznom volna belőle? Nem kapok tőle mást, csak ezt a szörnyű munkatempót, a fáradtságot és ürességet. Azért a dolog nem oly egyszerű. Ma már nyugtalanít. Kínoz, hogy nem írtam meg neki, amit első este meg akartam mondani. De hiába írnam meg, nem értené. Annyit venne föl belőle, hogy a Csibe miatt dobom ki. Nem érdemes neki írni, képtelen megérteni, akármit írok. Ő csak kézzel fogható dolgokat ért meg: a f[...]omat, azt megértené. Azt nem, hogy engem hamarabb felizgat még a Révész Béla kiscselédje is, akit megnyomorít a lakó, mint ő. Onanizáltam. Ezt hogy értse meg, ha ő van?

1936. december 11. 10 L

Az éjjel váratlan, rendkívüli és gondolkodtató dolog történt velem: megindult a lélekfordalások álomsorozata.

Úgy hat óra tájban átizzadva, nyöszörögve és nyomorult kínban ébredtem. Azonnal fel akartam ugrani, hogy leírjam az álmot, de oly kimerült s fáradt voltam, hogy fekvé maradtam, s csak beszélve gondoltam végig, hogy ne felejtsem el. Most már nem is emlékszem magára az álomra, inkább csak ennek az újra végiggondolásnak alapján:

Mária körül forgott az álom. Odáig tudtam visszamenni, hogy otthon, a pesti lakásban, mely azonban egészen más és sokkal nagyobb szerű volt, mint amilyen társaság jött-ment, s M. rendkívül vidám volt és feltűnően és kihívóan flörtölt – *horribile dictu* –, ifj. Hegedűs Sándorral (aki soha nem volt nálunk, csak kaszinói s neki főpróbái ismerős). Ez engem morális felsőbbségbe vitt Mval szemben: ez ő. De mégis sértett.

Főpróbára, illetve egy főpróba előtti nagypróbára készültünk. Valami új darabom volt a Nemzeti Kamaraszínházában – minden más, mint az életben, hogy nem lesz siker. Az volt a véleményem, hogy nem tudják jól eljátszani, a közönség nem méltó az én írásomhoz, és hogy a darab nem méltó hozzám. Valami olyan fajta darab volt, mint a Nem élhetek muzsikaszó nélkül, de értékesebbnek, komolyabbnak s mégse véglegesnek tekintettem. Mindenesetre többnek, mint amit ennek az alsórendű főpróbaközönségnek érdemes megmutatni. Igen nagy költői gőg volt bennem, s különösen Mt nem kívántam, hogy lássa: nem éri föl. És mégis ez volt az egyetlen, ami izgatott...

Most éppen a kínos szempontok nem jönnek emlékembe. Én M. miatt örvénylő kínban voltam. Tudtam, hogy minden kacérsága miattam van, előttem akarja kívánatos-sá tenni magát: tudtam, hogy nagyon szenved, s ettől én még jobban szenvedtem. Lel-

kiismereti furdalásaim voltak olyan magas lázban, hogy nem bírtam lélegezni. (Este szokatlan sokat ettem, takartat és három darab hurkát. Nagyon ízlett s már akkor tudtam, hogy megterheltem a gyomromat. Bizonyára rosszul is feküdtem, mert mikor felébredtem, igazítani kellett a szívemet, azon feküdtem, a párna nagyon nyomta.)

A nézőtér zsúfolt volt, nem volt páholyom. Egy olyan páholszerű helyre kellett bennemem, hogy a színpadot lássam, amely a személyzet tartózkodási helye volt – ilyen hely egy színházban sincs, az első páholyoknak felelt meg –, ott az ablak le volt zárva, s csak üvegen át lehetett kilesni a színpad felé. Mindenki áhítattal nézett rám, s én röstelltem nézni a saját darabomat.

Mielőtt ide bementem, egy kedves kis segédszínész nő ment előttem fel egy vaslépcsőn, rámosolyogtam, ez az egyetlen mosoly volt bennem ezen a kínos éjszakán, s odaadtam neki egy papírcsomagocskát cukrot, s az ijedt-félve vette el, s közben leesett a vaslépcsőről, rettenve néztem utána, nem ütötte meg magát, csak valami négy lépcsőfokot esett, s az ijedtségen kívül semmi baja sem lett, rám nevetett s eltűnt: Csibe volt.

A darabnak nem volt sikere. Semmi taps, égett az arcom a szégyentől, de nem magamért, a nézőket szégyelltem, hogy nem értik meg, hogy itt az a hatás, hogy nincs hatásvadászat. Ilyen emberekért kell nekem kiállni a színpadon, gondoltam, s fájt, hogy M. nem jött s nem mondott semmit, nem ragyogott felém, talán nem is figyelt a darabra, magát árulta, mert már én nem vagyok neki.

Szenved valahol, tudtam biztosan, s felelősnek éreztem magam a szenvedéséért, s ez kimondhatatlanul fájt.

El vagyunk szakítva egymástól, s ebben én vagyok a bűnös.

Oly szörnyű izgalom volt bennem, mintha gyilkosa lennék.

Felébredtem.

Mikor megébredtem, az volt bennem az első gondolat, hogy ez rémes, már úgy álmodok Mról, mint annak idején Jankáról, mikor előle megszöktem. Emlékszem, hogy mikor Kolozsvárra menekültem, ugyanígy kínozott az álom és az éberlét, s mikor Debrecenben egy hónapot töltöttem, egy percre sem tudtam megnyugodni, folyton ő kínozott, a saját gaszágom gyilkolt, hogy ott hagytam őt a kétségbeesésbe.

S hiába volt a nappal józansága és elhatározás keménysége, ezek elől a kízó képzetek elől nem tudtam szabadulni. Jól néz ki, ha most ez kezdődik újra.

Ez volt az álom. Nem is tudtam, hogy M. miatt képes leszek ilyen morális szenvedésre.

De ez nálam természetes folyamat. Nem az események voltak jelentősek, hanem a bennem zúgó és kízó érzések. Lelkiismeret-furdalás. „Bende vitéz lakodalmát lakja...” „kakasszóra: jössz te velem vívni Bende...” „szép menyasszony a nászágyban...”

Vagyis kezd kettéhasadni az én, nappal a nyugodt meggyőződés hiában áll épen, éj-jel a kízó gyötrelmek?

Két sor indította meg ezt, amit tegnap este olvastam, s nagy hatással volt rám. Egyik a Csathó Kálmán nyilatkozata Az Estben. Új darabjának címe: „Szakítani nehéz dollog.” S azt mondja, s ez megütötte a szívemet: „csak a komisz emberek tudnak szakítani.” De akkor elhessentettem, bár éreztem, hogy talált.

A másik pedig Józsi bátyám vallomásának egy sora. Leírja, hogy házasodott meg huszonkét éves korában, s két- vagy háromévi házasság után megjelent a testvére, Laci és fel volt háborodva, hogy milyen alacsony sorsban találta, s egyszerűen ráparancsolt és elvitte onnan, úgy hogy nem is látta többet a feleségét. „Én egészen felelősség nélkül voltam” – írja. Valaki levette róla a felelősséget. Rólam nem vette le senki. Sőt, ha el-

mondanám, nem is adna igazat senki. Ez volt bennem, aztán tovább olvastam a rendkívül érdekes írást egész éjjelig, akkor lefeküdtem, s reggelre megjött a kínzó álom.

A szerelem magánügy, de a házasság közügy.

Mikor eljöttem, M. azt kérdezte csöndesen: Mikor jön haza?

Nem néztem rá, úgy mondtam, elég könnyedén s könnyelmű modorban: Fogalmam sincs róla.

Megcsókoltam az arcát, de nagyon ki volt festve, s soká kerestem a nyakán egy helyet, ahol undor nélkül meg tudom csókolni. Még azt is gondoltam közben: „azért kell nekem pénzt keresni, hogy ő festéket vásárolhasson rajta, amivel elundokítja magát, hogy meg se csókolhassam”. S mégis úgy tűnt fel nekem, mikor sietve eljöttem a lakásból, mintha szöknék.

Mikor a lépcsőn lementem, nevettem magamban: most megszöktem, soha többet nem akarom, hogy találkozzunk.

S ez a távozás mégis becstelenségnek tűnt fel a mélyben előttem. S ez fokozódott azzal, hogy nem írtam meg neki azonnal s őszintén. Ahogy elmaradt a levél, napról napra kínzóbbá vált ez a magatartás – most az álomban visszafordult. Eleinte megnyugtató, hogy haragszom rá, sértve vagyok. De most nem szeretném, hogy ő sírjon utánam: utóvégre büntelen. Ő nem tehet semmiről. Soha tíz év alatt ellenem semmit nem tett.

Arról nem tehet, hogy olyan, amilyen. Mikor beleszerettem, akkor sem tett ebben az irányban semmit. Nem csábított, nem mutatta magát másnak, mint amilyen.

És mégis irtózat fog el, ha arra gondolok, hogy gyöngeségből még egyszer együtt kell vele élnem.

A kettőnk viszonya teljesen elromlott. De csak az én számomra. Ő elfogad olyan, ami vagyok. Ő hajlandó velem együtt élni. Ő még a Csibe elleni feltékenységet is képes volna lenyelni – talán...

Én viszont, aki azt állítom, hogy a Csibével szemben semmi szerelmi érzés nincs bennem, nem vagyok képes a kettős játékra. Holnap be akarok menni Pestre, és Csibét már értesítettem, hogy amint Pestre érek, felhívom telefonon, tehát legyen készen már fél kilenctől kezdve. S nem kívánok vele találkozni. Mintha nem volna jogom hozzá. Mintha nekem most az volna a kötelességem, hogy egyedül, számkivetve itt aludjak és pihenjek és munkára készítsem elő magam. Hogy bírom el, hogy M. felé a számkivetett játsszam, Csibe felé a jó apát? M., ha megtudja, hogy bent voltam, azonnal tudja, hogy Csibével találkoztam.

S a Csibét nem ejtethetem el, mert kizárólag belőlem él. Egyetlen fillér lehetősége sincs, semmi mást nem tehet, ha elhagyom, csak beleugrik a Dunába, vagy ha nincs rá lelkiereje, elzüllik. Egyiket sem bírom ki, tehát kénytelen vagyok őt pénzzel ellátni, hogy tovább éljen és tanuljon.

En a kis Csibét végtelenül finom léleknek ismertem meg. Magamra vettem a gondját mindaddig, amíg saját maga el nem tudja magát tartani. Ehhez azonban nem elég, ha megtanulja a gépírást s gyenge helyesírásával kopog. Neki fogalma sincs arról, mi a tanulás. Azt hiszi, hogy mivel hat elemije van, a harmadik és negyedik polgáriról fél-év alatt játszva levizsgázik. S ez nem is lehetetlen zseniális kis lelkével.

De ez félévi gondviselést kíván, s nem azon a helyen, ahol van, ádáz és gyilkos vademberek között, hanem csöndben és megnyugvásban, valahol jó helyen elhelyezve, ahol csak a tanulásnak élhet. Venni kell mellé valakit, aki tanítsa.

Ám akkor elvész számomra mint információs iroda a proletárság felé. Soha többet nem lehet visszaereszteni a proletár világba: kiemeltem, s nekem kell gondoskodni a

magas életnívójáról. Ez egyenes út arra, hogy a végén sajnálni fogom kiengedni a magam öleléséből. Nem valószínű, hogy igazán lányomnak tudjam tekinteni. Elő fog állani egy fals helyzet: az öreg nevelőapa, aki féltékeny a lányára.

A legnagyobb baj az volna, ha Mt beültetem a Janka helyére az elszakadás gyötrelmes kertében.

Azt hiszem, Miklósnak ma el fogok mondani valamit. Muszáj közölni, gyónni, hogy könnyebbüljön a lelki teher.

1936. december 13. 8.53 L

Az éjszakák nagyon komiszak. Érdekes, hogy itt semmi meggondolás nem segít. Az ember nem is hinné.

Mintha valóban volna egy belső én, amelyet nem lehet becsapni. Nem hagyja magát. Neki megvan a maga véleménye a dologról, s attól nem tágit.

Az ő felfogása az, hogy én, a nappali én, igazságtalanul és inkorrektül járok el. Felhasználok mindenféle ürügyet, hogy szakítsak a nővel, aki, nem lehet tudni, miért, valószínűleg tisztességtelen céljaim zavarása miatt terhes nekem. Most, úgy gondolom, itt van a kellő alkalom, hogy a régen tervezett büntényt, a szakítást, a világ előtt, testvérek, gyerekek előtt igazolhassam s könyörtelenül végrehajtom. Holott jól tudom, hogy a nő nem bűnös. Nem lehet senki sem bűnös, ha olyan, amilyenek az isten megteremtette s nincs más ellen semmiféle ártó szándéka. Akarat nélkül senki sem lehet bűnös. Beleeshetik egy általa nem ismert törvény tiltásába, de ő akkor sem bűnös, csak baleset áldozata. A kommunizmusban az egész burzsuj bűnös lett, holott ők egyáltalán nem tettek egyénileg semmit a felhozott bűnkörökben. Ők csak éltek, ahogy addig a világtörvény engedte, sőt parancsolta nekik. S mégis el kellett hullaniuk a bárd alatt. Ha egy politikai fordulat állott volna be, s újra ők lettek volna az urak: akkor az ő törvényük szerint mindenki bűnössé vált volna, aki a proletár diktatúrának ellent nem szegült. Így áll elő a gyilkolás jobbról-balról.

Nos, ez a belső én nem érti a háta mögött a tömeg igazolását. Egyéni akciónak tekinti ezt a manővert, s fél a következményektől. A lelkiismeret, amint már 25-ben megállapítottam, a halálfélelem: a büntetéstől való félelem, mely oly erős lehet, hogy inkább vállalja a bűnös az önfeladást, a vezeklést és a büntetést, mint a rettegést.

A nappal énje, mondjuk az ÉN és az éjjeli én, mondjuk a MÉLYÉN (a tudatalatti én) nem vitatkoznak egymással. Mind a kettő végzi a maga munkáját. Az ÉN persze magyaráz és igazol és dönt, a MÉLYÉNnek erre nincs módja: ez az őszintébb, ez csak működik s retteg.

Érdekes volt a tegnapi éjjel. Azzal feküdtem le, hogy most nyugodtan fogok aludni. Ellenkezőleg. Abban a pillanatban, ahogy elaludtam, megindultak az álmoképek. Ma már nem tudom az eseményeket, de M. volt a középpontban, s rettenetes rettegéseket éreztem, szenvedtem át. Kb. fél tízkor már nem bírtam, s az ébredésbe menekültem. Mikor felébredtem, az ÉN körülnézett, konstataulta a MÉLYÉN aknamunkáját, s valósággal dühösen és megvetően intette le a lappangó gyilkost, az álomorvot.

Ez egy igen különös dolog volt, már akkor megfigyeltem, hogy a MÉLYÉN valósággal megszeppeint s visszahúzódott. Hozzáfogtam olvasni egy érdekes könyvet: Hevesy Ivánnak a primitív művészet keletkezéséről szóló könyvét, s nagyon érdekelt, bár nem mondott nekem semmi újat. Egy szempont volt, ami meglepett: az istenfogalom kialakulása az animizmus következménye. El is fogadom. De azt nem fejti ki, hogy az animizmus mennyiben áll elő az álmoképekből: ő inkább az emlékképekből magya-

rázza. Tehát tisztán az ÉN munkájának tekinti. Én azt az elméletet fogadtam el eddig, hogy a primitív ember nem tud különbséget tenni az álom és az éberlét között, az álomképet kivetíti. Így jön létre a halott tisztelet, mert álmában akkor is megjelenik az elhalt apa, ha az életben már nyoma sincs. (Innen a kísértetektől való rettegés irtóztató félelme, ami ellen azután úgy védekezik az ÉN, ahogy tud.)

Míg a könyvet olvastam, a MÉLYÉN egészen elhalványodott, háttérbe szorult, s bizonyos idő múlva eltűnt. Akkor elálmosodtam s elaludtam. Erre a gaz újra munkába lépett, de nem volt oly erős, mint az első szakaszban, csak éppen annyit tudott elérni, hogy megizzasztott, az álmat nyugtalanná tette s egész reggelig több ízben kedvetlenül ébredtem, a párnát gyűrtem, újra meg újra elaludtam, de azért reggelig nem hagyt békén.

Reggel azonban némi győzelmet érzett az ÉN, hogy legalább az álomtermelést megakadályozta, s mikor reggel nyolckor beültem az autóbuszba, oly vidám voltam, mint a friss madár. Ott volt egy ismerős, a tótfalusi állatorvos, azzal beszélgettem egész Pestig, s kénytelen voltam igazolni magamat, hogy milyen vidám vagyok: ezt a négy nap alvásnak tulajdonítottam. Állandóan nevettem és szellemes voltam és szórakoztató. Máskor evvel az orvossal sohasem beszéltem. Egy köszönés, egy-két kedves szó, s nem törődtem volna vele. Most az ÉN kitombolta magát. Örült és ujjongott, hogy ő ilyen bátor, zavartalan, ártatlan és erős.

Egész idő alatt ilyen vidám voltam. Csak akkor ütött meg valami, mikor az állomásom megláttam Kisnét, aki nagy szemet vetett, ahogy megismert. Úgy váltunk el, hogy én nem megyek Pestre s nem értette. Én viszont egyszerre belekerültem a komplexumba, hogy Mária. Az úton úgy ültem, hogy Kisnével ne beszélgethessek. Csak itt Lban kérdezhettem meg:

- Nem is tetszett otthon lenni?
- Nem... Beszélte a ns asszonnal?
- Igen, hogyne. Mikor eljöttem, akkor is bementem hozzá búcsúzni.

Nem beszéltem, elég volt, hogy azt a benyomást keltette, hogy otthon nincs semmi hangulati zavar.

- Azt mondta a ns asszony, hogy ebben a kofferben van a posta.

Minden izgalom nélkül vettem elő a levelét s olvastam.

Ez megnyugtató. Nincs benne semmi egyéb, csak az, hogy levonta a konzekvenciákat. Míg pénzt küldök, addig nem is lesz semmi baj.

Megjegyzem, hogy nekem állandó szokásom, hogy rémképeket gyártok s már igen sokszor megtörtént, hogy egész kétségbeesve érek haza, én a MÉLYÉNben konstátálom, hogy mit követek el ellene, s feltételezem, hogy ez őt letöri, halálba kergeti: a Janka-képzetek újulnak fel, s mikor hazaérek, látom, hogy vidáman beszélget, semmi zavar nincs benne, sejtelve sincs az én rémlátásaimról. Ilyenkor mindig kiábrándulás jött, hogy hát lehet evvel a nővel együtt élni, akinek ennyire nincs izgalma miattam.

Nem tudom, hogy jön létre ez a morális egzisztencia: valószínűleg a nevelés. De a nevelés is csak azt fejlesztheti ki, amire van hajlam az emberben. Az emberiség legfontosabb képessége az egyének közötti kohézió, ami a szolidaritást s az erkölcsi egységet hozza létre. Az egyénnél ez legerősebben a családi kötelékben van kinevelve. A házaspár életre-halálra azért vannak összekötve, hogy a gyermekeket egy élet idejéig együtt tartsák. A szüleim között, mint már felnőtt koromban megtudtam, óriási ellentétek voltak, vérmérséklet, életszemlélet, kultúrnívó, morális tartalom egészen más volt. Az én morális terheltségem az anyám. Apámban ez nem volt oly erős, de azért ő

is rendületlenül ki tudott tartani egy egész életen át a felesége mellett, ha ezerszer megcsalta is más nővel, az nem volt neki erkölcsi cselekedet. Erkölcsileg ezé az egy nőé volt, akit valóban tisztelt és magasabb értékű lénynek fogadott el. Az apám is kész volt minden pillanatban elvenni a feleségétől minden pénzt, akár a dunnáját is, hogy vállalt munkáját befejezze. Az én munkakultuszom az apám. Ha az anyám megtagadta volna, hogy odaadja, amit az apám munkára el akart vonni, apám megőrült, megveszett volna s összetörte volna a feleségét. Ott is hagyta volna.

Az én esetem ugyanez: mikor az asszony akadályá kezd lenni a munkateljesíthetőségnek – azzal, hogy nem adja magát segítő szolgásgba, akár az erkölcsének feláldozásával is –, én ugyanúgy megőrülök és elveszítem őt s elszakadok tőle. Mindkét esetben így volt: Janka bizonyos ponton túl belefáradt, hogy csak az én írói kutatásomnak s produkciómnak legyen áldozata. Megtagadta. Teljes erővel ellene szegült. Nem akart többé társas életet, nem akarta, hogy rajta kívül más embert, s pláne nőt megismerjek, nem akarta, hogy új problémák felé érdeklődjek: elviselhetetlen lett. Most Mária ugyanebbe a hibába esett: nem akarja a munkámat elősegíteni, tűzön-vízen keresztül s pláne nem akar új nőt túrni. Azt hiszem, Jval is az volt már a baj, hogy beteltem vele mint forrással. Ellenállhatatlan vágy kergetett új benyomások, új világok, új látások felé. Ennek útjában állott, szakítani kellett. Most Mária elégeti a gyalázkodó leveleket, ahelyett, hogy közölné, letagadja a telefonokat: elveszi a legnagyobb szenzációkat, nem érti, mi az író, s hogy ezek a dolgok nekem valóságos kincseket jelentenek. Egyszerűen asszony lesz, s útjába áll az írói fejlődésnek: a munkának. Most, amennyire egyszerű és természetes, hogy mindennek a kiviláglása után, ha csak nem akarok megszűnni mint író, tőle el kell válnom, annyira különös, hogy közbelép a MÉLYÉN vállalserkölcisége, s éppen emberi vonatkozásokban lehetetlenné akarja tenni ezt a válást. Így, magában az íróban az emberi lény inkább összetörné az író, minthogy a házasság eszményének ártson.

Most tehát bennem az ÉN és az ALÉN harcolnak. Bizonyos, hogy az ÉN fog győzni. Segítségére jön az egészség, kitartás, a logika, rendszeret. Mindaz, ami az ÉN tulajdona. Az ALÉN segítőeszközei a félelem, a büntetéstől való rettegés, a gyávaság, a beteges zavarok, hisztéria. (Ezért is jobb név ennek a tudatalatti énnak a nevére az ALÉN. Al-én.) Az ÉN a teremtő, alkotó egyéniség, az ALÉN a mindent elrontó, romboló és iszonyú halálfélelem.

Nem akarok igazságtalan lenni ALÉN alkotóelememmel szemben. Nem, mert ez az anyám. Az édesanyám egyénisége bennem. Ez az ALÉN a szenvedő jószág. A morális öntudat. Ez semmit sem akar másnak ártani, semmit sem kér mástól, semmit sem szándékozik elvenni. Ez csak önmagát félti, s ezért képes volna mindent feláldozni. Ennek a világon semmi önérzete nincs. Ez a sejtmag, mely reszket, hogy megsemmisül az ÉN harcoss akaratai s tettei miatt. És ez kifelé, harmadik személlyel szemben soha nem is próbál akcióba lépni, ez csak vissza akarja tartani a küzdő ÉNt, hogy nagyobb bajt ne hozzon a nyakára. Az álomban ez csak szenved, szégyenkezik, csak csapásokat kap, rabszolga s túri a korbácsot, vissza nem üt.

Csibe egy nagyon érdekes álmot mondott el már megint. Hetekkel ezelőtt a következő álma volt: „Távíratot kaptam apukától, de nem tudtam elolvasni, mert maszatos volt, piszkos.” Nagyon jellemző: távíratot vár, üzenetet, döntést. De nem tudja, mi lesz az, tehát nem tudja elolvasni. Piszkos, maszatos, mert már piszokra is el van készülve.

A tegnapi álma ez:

„Loptam, apuka, loptam. Egy autóbust loptam. Beszállottam és az autóbust az én

akaratomra elindult. Rohant. De nem tudtam kormányozni és belement a sárba és felfordult. Kimásztam belőle és csupa sár lettem.”

Ugyanaz, mint az első álom. Azért autóbusz, mert alighanem mondtam neki, hogy autóbusszal megyek, de azt nem mondtam meg, hogy hova. Tehát autóbusszal akart utánam jönni, de nem tudta, hová, s állandóan az a kényszerképzet kíséri a velem való életét, hogy sárba kerül.

Ennek a gyereknek az ALÉNje más, mint az enyém, mert az ÉNje nem cselekvő. Nem ő fogott el engem, őt fogták el, s nem látja, mi lesz ennek a vége. Benne is a morális lény dolgozik az álomban. Bár mindenre el van szánva, mégis úgy érzi az ALÉN, hogy piszokba, sárba megy s retteg. Tehát nem igaz az első mondatom, hogy más az ALÉNje, mint az enyém: Ugyanaz.

Az ÉN cselekvő akarata, hogy ideadja magát, az ALÉN viszont reszket, hogy bajba kerül.

Szóval az ALÉN mindenkinél a sejt rettegése.

Érdekes, ebben a pillanatban, ahogy ezt leírtam, mintha valami lefolyt volna bennem s megnyugodtam: egész kiegyenesedtem s mosolygok. Kicsit felszabadultam.

Mintha elfoszlott volna az ALÉN hatása. Az ÉN nem adhatja át magát az ALÉNnek, mert akkor vége. A sejt csak az alapforma. Így írtam valaha:

Csak megmaradni...

Ezt a kömmün után írtam, mikor végtelen reszketések voltak bennem az üldözések miatt. Már semmit sem kívántam, csak megmaradni. (Kár, hogy nem emlékszem a sorokra.) *sejtmagul...*

És megmaradtam. Az ÉN hallatlan erőfeszítésének lett az eredménye, hogy megmaradtam s tovább éltem.

Most is meg fogok maradni. Az idő nagy segítség. Lassan elsimulnak a rettegések, az ÉN dolgozik. Fenntartja a nyomorult ALÉNT, s ez lassan befogja a száját. A Janka halála után újra irtóztató éjjeleim voltak, sok, legalább fél évig. Az ALÉN akkor munkában volt. Sajátságos módon minden éjfélkor lépett munkába, sokszor megnéztem az órát, pont éjfélkor. De ha felébredtem, az ÉN mosolygott, s egyszer csak elmaradtak az éjfélkor reszketések, mikor kiderült, hogy semmi veszély nem fenyeget. Akkor aztán a nyomorult ALÉN elsorvadt s békén hagyott. De ha a legkisebb veszélyt sejtette, bezzeg újra lábra állott s kínozott, mint a nyavalya.

Hát ezt ki kell várni. S ehhez a legjobb orvosság sokat lenni az emberek között. Legrosszabb a magánosság. Ha az ÉN elveszíti az energiáját, akkor aztán tépi-marja az ALÉN. Akkor úr, tombol, rémképeket fest.

1936. december 14. 10

Kedves Mária,

mióta megkaptam válaszát, annak a hangja megvilágosította előttem, hogy elérkezett a mi viszonyunk a végső stádiumba.

Én magát boldoggá tenni nem tudom.

Maga énrám, mint íróra, jótékonyan hatni nem tud.

Együttmaradásunk nem szolgál többé sem emberi, sem más magasabb rendeltetéssel.

Maga már januárban felajánlotta, hogy váljunk el szépen. Én akkor azt mondtam, egyikünknek sincs senkije, nincs értelme a válásnak.

Most azt mondom: van valakim. Megtaláltam a magános önmagammat. 57 éves ko-

romban rájöttem, hogy nem vagyok férjnek alkalmas ember. Rendeltem, hogy az élet millió változatát figyeljem, s ebben a lekötöttség csak akadályoz.

Már csak azért is el kell válnunk, hogy biztosítani tudjam magának a nyugodt életet. Akkor azt kérdezte, mondjam meg, mennyi tartásdíjat adok magának.

Erre még ma nem tudok végleges választ adni. Mindenesetre azon leszek, hogy biztosítsam a maguk életét a drága Joluskával. Május 1-ig, míg ezt a lakást meg kell tartani, úgy gondolom, hogy a következő összeg elég lenne kettejüknek:

lakás... 160

cseléd... 28

telefon... 12

konyha és fűtés 200

személyi kiadás 100

Ez összesen 500 pengő.

Úgy vélem, hogy maga már régebben számot vetett a jövővel, s erre utalt az a kijelentése, hogy ha én megveszem magának azt a kis telket Margit mellett, akkor maga lemond arról a tízezer pengőről, amit én Péter-Pálkor felajánlottam magának. Én a telket megveszem, és karácsonyra megküldöm az erre vonatkozó csekkeket. Viszont kérem, hogy azt a levelet küldje vissza nekem, amely a halálesetre szolgáló tízezer pengőről szól.

Azonfelül kész vagyok felépíteni a házat úgy, ahogy megbeszéltük, a maga zamárdi telkének fedezetére. Ha maga a telket nem tudná eladni, én azt abban az árban átveszem, amennyit az ottani viszonyok mellett az ma ér. Az építkezési költségeket levonjuk belőle és a vételár többletét havi részletekben fizetem magának. Legjobb volna persze, ha el lehetne adni.

Halálom esetére pedig biztosítom magának a magával átélt idő alatt írott műveim honoráriumának fele részét és a Hírlapírók Nyugdíjintézetétől halál után özvegyemnek járó nyugdíjat.

Kikötöm azonban, hogy a honoráriumot maga másra át nem örökítheti.

Ha Joluska tovább élne, mint maga, akkor örökösöimet kötelezem, hogy a maga nyugdíjának megfelelő összeget fizessenek neki havonta a könyveim után járó honoráriumból.

Ez az, amit vállalhatok. A május 1-től kezdődő tartásdíj megállapításánál, kérem, vegye tekintetbe, hogy nyolcvanezer pengő adósság marad rajtam, együttélésünk következtében, s ezt le akarom törleszteni. De úgy hiszem, hogy egész életemre tudok négyszáz pengő havi díjat felajánlani magának.

Kedves Mária, én nem haragszom magára, és nagyon kérem, maga se haragudjon énám. Maga józan, okos és gavallér lélek. Boldog volnék, ha megőrizné velem szemben összes jóakarátát és segítő gondoskodását, s ezzel lehetővé tenné, hogy nyugodtan folytathassam munkámat és így alkalmas maradjak arra, hogy a rám nehezedő őríási terheket elviselhessem.

Hálásan köszönöm magának ezt a tíz évet, amit a legnagyobb nyugalomban, békében és harmóniában töltöttem a maga oldalán. Köszönöm, hogy gyermekeimet fölnevelte és szárnyra bocsátotta.

Egyikünk sem oka annak, hogy útjaink mégis elválnak egymástól, de ha el is válnak, nem szabad, hogy illetlen indulatok maradjanak fenn közöttünk.

Én egész életemben csak elismeréssel, köszönettel és hálával gondolok magára és nagyszerű jellembeli tulajdonságaira. Maga igazán rendes ember volt mindig, s én sem akarok ahhoz méltatlan maradni.

1936. december 14. 19.27 L

[...] Kell nekem izgulni és attól rettegni, hogy ő öngyilkos lesz, mint szegény elődje. Ennek én nem voltam soha lélektársa, én ennek mecénása voltam, ahogy egyszer megmondta: „Az biztos, hogy magának ilyen nővel sohasem lehetett érintkezése. Egy ilyen nagy nőhöz maga még közeledni sem mert.” Ezt úgy adta át, mint egy nagy kurtizán: ezt adta tudtomra, hogy tudja, ki ő, értékének tudatában van. S hogy „minek kellett ez a házasság? Nem kellett ahhoz házasság, hogy én magának testet adjak.”

Hála istennek, hogy legalább még néhány évem lesz, mielőtt a szenilitás végképp utolér.

Ha visszagondolok erre az örültekházára, amit teremtettem magamnak: egyetlen dologért dolgozni, dolgozni s csak dolgozni, pénzért, amit egy nagy stílusú nő elfröccsentsen...

De hisz ez volt az első házasság végén is a panaszom, hogy rabszolga vagyok, aki a bányában csákányoz (lásd Nyugat M. Zs. szám Vallomás). S én akkor azt dédelgettem a szívemen, hogy már van nekem egy tündérem, aki mellett könnyen és boldogan fogok élni s nem pénzért dolgozni. Ez volt a büntetés, hogy ha Roboám korbáccsal veretett, én Jéroboám skorpiókkal foglak veretni. [...]

1936. december 15. 8.35 L

Hanem az bizonyos, hogy ezzel most a kezembe adta magát Csibe kisasszony. Csak tudjak élni a hatalommal.

Azt szoktam mondani, hogy nem vagyok pedagógus, nem vállalom azt a feladatot, hogy neveljek.

Úgy hiszem, ez egy bizonyos kulturális elmaradott fok lehet nálam. Egy primitív önzés, melyet a szüleimtől örököltem. Mind a ketten annyira le voltak foglalva az életnek igen rossz módszer szerint végzett munkájával, hogy nem maradt idejük meditálásra.

Én valamivel magasabb fokon ugyanezt az életformát éltem tegnapig vagy máig.

Tegnap még csak megérezttem, ma tisztán tudom, hogy fordulat állott be az életemben. Ki is nevezem a mai napot, *1936. december 15-ikét* életfordulónak.

Mind a két esetben szerelmi lázban, tehát súlyos betegen kötöttem házasságot. Kialakult fogalmam a házasságról nem volt. Homályos ideálkép állott fenn bennem erről a foglalkozásról, amelyet akkor nem foglalkozásnak véltem, hanem egy élet feletti állapotnak, mely éppen úgy hozzá fog járulni erőim kitermeléséhez, tehetségem kiteljesedéséhez, mint valami ózondús levegő.

Ma már látom, hogy tökéletesen balhiedelem volt ez, s nem én vagyok érte felelős, hanem az iskolai, papi, valláserkölcsi nevelés, mely ezt iktatta bele a szüleimbe házasság-vallásul, s ők és tovább az iskola és a társadalom hibrid ideológiája táplálta még magasabbra nálam.

A házasság egy üzem. Célja a tagok eltartása, minél magasabbra való felnövelése, utódok nemzése, azok eltartása és szárnyra bocsátása.

Ez egy igen komoly és nagy összetevékenységet követelő foglalkozás. A fecske, míg gyermekeit felneveli, elképzeltelhetetlen szorgalommal dolgozik. Szakadatlan repül, vadászik, s amint egy bogarat elfog, viszi haza. Oly egyenletes tempóban, hogy taktussal számoltam a hévízi vízben, hogy sokszor egy óra hosszáig csaknem egyenletes időközben térnek vissza a fészekhez.

A házasság üzennél mellékes, hogy mivel keresi a kenyeret az eltartó családfő, akár férfi az, akár asszony. Cél a kiszolgálás egyenletessége. Egy költőnél ez nagyon nehéz

vállalkozás, mert a költészet s általában a művészet nincs bevezetve mint polgári foglalkozás. És a művész, mint családfő, mégis kénytelen beletörni az üzembe, s ingatag hangulatait úgy szabályozni, hogy avval megkeresse a mindennapi kenyeret, illetve fenntartsa azt a nívót, amit kialakított.

Én ezt a munkát harminckét évig végeztem, míg most némileg új alapra fektettem.

A változás egyelőre csak annyi, hogy szabályozom a kereteket. Ez a szabályozási folyamat már régen folyik nálam, erre irányulnak a könyvvezetés és a rovatok felállítása. De az életformát azért mégis egy nőnek az ízlése szabta meg, aki viszont nem adott elég ellenszolgáltatást. Most a nő igényei is meg lesznek szabva fix összegben, mely nem fogja túlhaladni az én teljesítő képességeimet. Az történik, hogy áthárítom a beosztás kötelezettségét a nőre, s az ő dolga lesz, hogy igényeit szabályozza.

Én ettől azt várom, hogy könnyebbedik a sorsom, meg leszek kímélve a meglepetésektől. Már csak a saját beszámíthatatlanságom fog zavarni: ugyanis nagyon könnyelmű vagyok a pénz elosztása tekintetében. Túl könnyen veszek magamra terhet, s túl könnyen adom ki a meglevő pénzt.

Ez a félproletár állapot maradványa, ami a szüleim életében fennállott, keverve némi dzsentris nagyozással. Amit családom összes tagjainál tapasztalni lehet.

Arra számítok, hogy az így teremtett nyugalomban jobban fog működni az elmém, jobb darabokat, jobb regényeket írok, s a nagyobb kereset fölöslegét adósságaim törlesztésére fordíthatom.

Ezzel a nagyobb lelki nyugalommal együtt járhat az is, hogy a környezetemben levő emberek dolgaire több figyelmet fordíthatok. Befolyásolhatom őket, nevelhetem.

Csibére ebből az vonatkozik, hogy pedagógiai befolyást gyakorolhatok reá. Ez a mostani félrecsúszása, mely a büntető törvénykönyv határait súrolja, alkalmas rá, hogy ezzel megijesszem, s általában az élete dolgaiban valami erkölcsi alapot teremthessek.

Az élet gerendája az erkölcs. A reális dolgok harmóniában tartása. Így az én eddigi életem alapjában erkölcstelen volt, mert aki nagyobbat vállal, mint amit teljesíthet, az erkölcstelen.

1937. február 2. 11 L

Az írásiszony úgy terjed, mint munkalázban az írásdüh.

Hetek óta semmit se csinálók.

Voltam Tirolban, Bécsben, majd elmesélem.

Most hozzáfogtam a könyvek revideálásához. Az Összes Művek kéziratához le kell adni 15 kötetet, amelyekben véleményem szerint semmi változtatás sem lesz.

Elsőnek a Harmatos rózsát vettem elő.

Ezen igazán nem változtatok, mert ha hozzányúlnék, az egészet újra kellene írni vagy eldobni. Nem tudom, egyáltalán regény-e s irodalmi munka-e?... Ijesztően hatnak rám a szavak: fonogramok az életemből, idegen hangok és saját gondolataim az életem akkori eseményeiről. Hátborzongató, hogy regénnyé alakítottam, ami egy zavaros fiatalember kétségei, reményei és tehetetlen álmjai voltak.

Most úgy érzem, szégyellem, ahogy az ember szégyelli magát, ha eljárt a szája. Szégyellem, hogy magamat regényhősnek állítottam be, hogy affektáltam azt, hogy én magamról regényes hangon beszéltem. Mert itt nincsen egyetlen kitalált helyzet sem. Mikor azt olvasom, hogy a 66. lapon Zsolt el akar menni: ez valósággal az én elmenési pillanatomból volt Jankától egy kispesti bálon: a regénynek az az érdekessége van, hogy pontosan újra éli az elmúlt pillanatokat, és egy kicsit más nevek, színek alatt a tényeket közli.

Igazán nem nyúlhatok hozzá még stílusosan sem, vagy így marad, vagy megsemmisül: ma már, a mai életfelfogással nem jutna eszembe ezt az ifjúkori lázat, amely annyira tragikusan végződött, így fogalmaztam írásba.

S mikor Janka beszél, pl. 77. Hol vette ezt a felnőtt és öntudatos gúnyt? Folyton pirolok, hogy azt, ami egyéni, szentimentális köntösbe öltöztetve le tudtam írni.

100. oldalon a vers. Lehetetlen olvasni. Már nekem. Még a Gyula bátyám¹² halálát sem bírom olvasni. Pedig szóról szóra pontos.

Kiállhatatlan feszességet okoz, lúdbőrözök. Annyira kínos, hogy nem bírok meditélni felette.

11.32

Sárarany.

Mintha csónakba ültem volna. Ez más. Itt megnyugtat, hogy idegen miliő, idegen alakok, transzformálva van a villanyáram világító egyenletességre. A Harmatosnál egyetlen áramfejlesztés van, s mind a saját bőrömön serceg: itt hallatlan biztosság, s ezt az adja, hogy bár Túri Dani és Erzsébet nem más, mint Dávid Zsolt és Virág kisasszony: de többé nem élményközlés a regény, hanem felhasználása az élménynek egy magasabb, idegen világ törvényességének szemléltetésére. [...]

Nádasy Ádám

MI VOLT ABBAN A GYENGÉD?

Még csak csomagolok, de már jövök!
A fényes fehér síkra, oda melléd,
akár szeretnéd, akár nem szeretnéd,
ott állunk együtt, két nyúzó kölyök.

A szánkából riadalom hömpölyög,
csak egyre sürgetjük a test kegyelmét,
hogy váltson meg. Mi volt abban a gyengéd,
még ma se értem. Majd ha felnövök.

A felhők között volt a mosolyod,
a szemed ráncai templomarany
gyűrött, könnyű felületén futottak.

A biciklit most is mellétolod,
kicsúszik a kezedből a zuhany,
jót röhöghetnek a többi halottak.

¹² Pallagi Gyula (1867–1903) Móricz édesanyjának, Pallagi Erzsébetnek legfiatalabb öccse.

GYÁSZ

A cserepet a többi közé tettem,
alátétet, tányérkát, hurkapálcát,
hogyha megnőne, ahhoz kikötöm.
A lényeg, hogy csináljak valamit.
Nem kell mindig beszélni: szóljon ő.
Főzők is, hogyha kell, a szőnyeget
(nagy nehezen) elvittem, megadtak
egy számot, akik rögtön értejönnek,
majd fölhívom őket valamikor.
Italt, azt nem adok, a cigit is
áttettem máshova (úgyhogy magam se
találom, röhejes, vehetek másikat).
Mit képzél. Morgok, mintha nem a csend,
a néma csend oltaná igazán.

MONTPARNASSE

Az aszfalton nagy, gyermektenyérvnyi
sötét foltok: mi ez? A csattogást
keresi mindenki, aztán egy bénító
fehér villám, és szinte szárazon,
fegyverként ropogva zuhogni kezd,
tüntetni, felvonulni, függönyöket
húzni az aszfalton, kis tulipánokat
termeszteni, a kávéházi ponyva
föl-le vonaglik, dobálja magát,
feszül a keretében, élvezi,
ő most a főszereplő, megremeg
minden dörgésre, az autóriasztók
beindulnak, csupa halott szegélyezi
az utcát, derékig fölver a vízpor,
finom harmat csillog a térdeken,
a terasz kész, a falhoz lapulunk,
egymáshoz lapulunk, nyaldos a káosz.

A KÖLYÖK MEGFEJTÉSÉHEZ

Sokat mosolyog, de sosem nevet.
Nem szereti, úgymond, a vicceket.

Apró tüskéssel van bélelve a tenyere.
Védtelen, mint a felhasadt vadgesztenye.

Kontúrja mállik; homokkő szobor.
Valahol kint most is zarándokol.

Az élete stimmel, mint az egyszeregy.
Fölér, szétnéz. Még túl kicsi a hegy.

Peer Krisztián

MINDEN ÁRON

Félni, hogy áron alul:
eléggé olcsó félelem.
Ha felhozom: a mélységet
nem tükrözi a méret.
Újra le ugyanazért!
Van mire célozni, amíg nem találom el.
Ugyan mit?
Hát éppen ez az.
Kipuhatom a teret, behatárolom
a célt, a *kezdetben rögzített* középpontot.
Amivel épp hogy elhibáztam,
azt ismétlem, pontatlanul –
hátha sikerül véletlenül, amit akarok.

LEMONDÁS A VERSRŐL

A nádrengeteg szélén elgondolkodom:
ha nincsen út, mi a cél.
És nincs több cigarettám:
vagy nekivágok, hogy belevevsem,
vagy csak álldogálok itt cigaretta nélkül,
mint aki meggondolta magát.
Vissza semmiképp, ha már
idáig jöttem,
oda be nem vonz semmi sem,
ami idáig vonzott – tarthatatlan helyzet.
Ha csak egy pillanatig is pihentetem a szemem,
valami nyomban azt susogja: aludjak el,
holnap a nádasban ébredek.

A VERS AKARÁSA

Mély kútba tekintek.
És rögtön visszavonom.
Nem látok semmit:
milyen lehet ott lenni lent.
Távolságot képzelek a sötétség mögé.
Ahogy apad, úgy növekszik
– milyen mélyen van a tükre? –
a kavics által megtett út.
Mitől kút, ha nincs fala,
nem látni semmit –
gondolom, mert nem látok semmit.
Nem látni semmit – megfogalmazom.

Berniczky Éva

FOLYIK A MACSKAMÉZ

A Miravcsikék macskáját valami megátalkodott nyírhatta kopaszra, a hatalmas sziáminak alig maradt földi nyoma, lógó hasán gyulladósan világított a bőr, fénylett, akár az égés utáni seb, bozontos farka helyén szerencsétlen kis csonkkal csatlakozott a világra. Ijesztő, ha váratlanul lecsupaszítva látható, ami addig is szem előtt volt. Hát Miravcsikék le nem hunyták a szemüket azon az éjszakán, várták a nőstényhez hasonló kis rózsaszínű szörnyek világra jöttét, de aztán, amikor az első nyivákolni kezdett, mélységes zavarukban az újszülöttből lógó köldökzsinórral együtt a saját életüket is kettévágták. A megnyílt részek áttekinthetetlen rendtelenségében nagyobb lett a káosz, mint azelőtt bármikor, egyedül a nagymama feküdt ugyanúgy a kétszemélyes rekamién az átjárószobában, feltornyozott párnákon kiállítva, ahogyan addig. Gondosan megkomponált ágját áthelyezhették volna a csillogó kirakatba, az egykori Zahari útra, ahol a városkában ismert és tisztelt idős hölgy jól bejáratos üveg-, porcelán- és kerámiakereskedést vitt több mint fél évszázaddal ezelőtt. Messze híres üzletére a mai napig emlékeznek az öregek, pedig portékáinak legszebb darabjából, az élénksárga teáskészletből egyedül a kannája úszta meg épségben az elkerülhetetlen világrengéseket, a lótuszminta dachból még harsányabban lángolt rajta, a teteje azonban, mióta eltört, hiába ragasztották össze, a forró gőzöktől folyton szétesett. Ilyenkor Olcsváry Jolán – akit vénlányságából a nyomda és könyvkötészet tulajdonosa, az enyvszagú Miravcsik váltott ki – megmaradt úriasszonynak, nem szólt semmit. Mert ő bizony nem akármilyen kelengyében kezdte annak idején, ugyanolyan címeres réklícskékben rüggapálhatott, amilyenekben a vele egy napon született királyi leánygyermek. Már világra jöttékor számon tartották, egyenesen a holland királyné küldte az ajándékot, a kórházdirektor behívatta az irodájába a remegő térdű apát, s annak legnagyobb meglepetésére nem azt közölte vele kellő tapintattal, hogy gyereke nyitott gerinccel, job-bik esetben csípőficammal született, hanem gratulált a szerencsésnek, és átnyújtotta, illetve tekintélyes súlya miatt kezével nyomta, lábával taszította közelebb a boldog szülőhöz az egyenesen Hollandiából érkezett majd' ebédlőasztalnyi dobozt.

Hogyan érhetnék fel ezek ekkora távolságból hallgatásának méltóságát, nem szólt, csak állta hegyeződött meg, s ez a furcsa ceruzavég egy szinttel feljebb rajzolta fejének körvonalát a körülötte élőkénél, a szeme kékje feloldódott a könnyben, festékét vesztette, elnagyolt vizes vonásai többet árultak el gyilkos gondolataiból, mintha rájuk szakította volna a magasságot. Pontosan nem tudta napját, mikor mondott le végérvényesen elkorszosult családjáról. Akkoriban váltott másodszületett unokájának a szeme színe barnára. A gyanú már az első gyereknél átfutott az agyán, a következőnél azonban kereken kimondta, ebben a családban eddig mindenkinek kék volt a szeme, ennek pedig barna. Ezzel kezdetét vette a visszafordíthatatlan világromlás, a száraz rohamosan növekedtek bár, de elvesztették kötőanyagukat, egyre satnyultak, végül a friss hajtások kocsányosan lógtak, és megfojtották, amire sikerült rátekeredniük. Bár a liánok sűrűjén nem láthatott át, a bozotosban sejtett ismeretlent továbbra is oly jólesett megítélni, felbőfogni a savakban erjedő medvehagymát még inkább. Tévedhetetlen-

nek hitte magát, mégis túljártak az eszén, mire feleszmélt, tartózkodó szipogását felgyújtotték, sóhajtozását, a jajistenemeket kikeverték, tégelybe kanalazták, írral kengették beteg szemét, csóválták a fejüket, ez bizony szürkehályog, és miután ilyen könnyen megszabadultak a múlt erőszakos kísértetétől, befektették Miravcsik Jolánt a biztonságot adó ágyba. Ott lesz igazán megfelelő helyen, fekhelyét lábbal a bejárati ajtó felé fordították, ahonnan derűsebb napokon beszivárgott a vakbél szerű veranda fénye, amely apró kockák mozaikjából verődött össze, várni kell türelmesen, amíg beérik a hályog, legalább a beszüremelő maradékot sejtse, anyuka drága, mintha ezt motyognák illendőségből, megszokásból, bosszúból, vagy csak hogy mondjanak valamit, pontosan nem tudni, miért is.

A valóságban attól kezdve úgy mentek át a szobán, mintha a mama ott sem lett volna, ahogyan a horgolt szalvétákon porosodó porcelánnippeket sem vették naponta számba. Egyszer földrengéskor, talán akkor, amikor megremegtek a műanyag csillár kristályai, összekoccant a vitrines szekrény üvege, kapkodva lepedőbe dobálták a porcelánkutyákat, felnyalábolták, szaladtak ki az egészszel úgy, ahogy volt, ijedten ejtették le batyujukat az udvar közepén. A fél életük maradt a falak között, több is annál, meredten bámultak vissza a házra, de csak nem akart megindulni, állt rendületlenül, nem az hullott darabjaira, hanem amit kimentettek, mögöttük törtek össze mind a csecsebecsék, keveredtek a fülek, a mancsok, a farkak, a sok értéktelen holmi között az a kevéské meissen. A bent felejtett matróna jól hallotta az eszeveszett csörömpölést, büszkeségénél fogva megpróbált csendben maradni, természetesen nem adott magáról fölösleges életjeleket, inkább befelé nézett, rémülten felszisszent, mint mikor a megboldogult Miravcsik papa kutyát hallucinált, s utolsó erejével irtózatot sújtott az üres fotelra, szentséges isten, borzongott a dunyha alatt a mai napig özvegy Miravcsikné, ha akkor néhány másodperccel tovább ül abban a karosszékekben, ott üti agyon. Élesen visszhangzott fülében a suhintás, a beste jószága, ezt jól lecsaptam, fiacskám, hát nem a ti helyetekre kuporodott, mert addigra többes számban emlegette a feleségét, s nem mulasztotta el hozzátenni, sose féljete, van annak megvasalt botja, aki el nem issza, hát el ne engedjétek azt az aranykezü drótos tót, hadd kuporodjon le a küszöbre, etessétek meg becsülettel, Jolán. Ki gondolta, hogy olyan mozdíthatatlan az öreg fejében a régmúlt, mint felgöngyölítve fadobozban a bádóg, a szélén a leghidegebb, ahogy végighúzza kézfejét rajta, az éle először megakad, döccenve süllyed, szétugranak az elnyisszantott erek, nem tartják tovább ezt a nyomasztó éjszakát, szivárog a bezárt ajtó alól a lehullott hold. Áradnak a Zahari úton az idegenek kifogyhatatlanul, valahol szünet nélkül óriás tölcseken töltögetik őket, ha nem férnek el odakinn, megtalálják a hasadékokat, átfolynak a falakon, átmasíroznak az ágya előtt, kurjongatnak, rikoltanak, oblaki, oblaki, az üveges éneklő hangján, a hatalmas lapok meg-megcsúsznak, a roppanásban sötétre török a szoba. Riadtan cibálja fejére a dunyhát, de hiába hullik szét a kép az összecsapzott tollak alatt, ezen a furcsa fluoreszkáló ernyőn újra és újra összeállnak a részletek, csak ne legyen nyugodalma soha.

Nagyobbik fia esténként elromlott készülékeket cipel be a hátsó szobába, ahol a rossz tévék lassan elfoglalják az adott térfogatot, a közöttük átszisszolók azzal ámítják magukat, hogy a hegyeiktől nem vihetik többre, pedig egyszerűen ennyire képesek. Agyuakat a dobozok felhalmozásának szigorú rendszere fogja egybe, a hűségesen visszajáró darabok mindannyiszor ugyanarra a helyre, a porban felejtett egykori rajzolatukra kerülnek. Az idősebb Miravcsik fiú gyakorlottan cseréli bennük az elfáradt tranzisztorkat, lámpákat, s az elsötétült világokban újra indul a megszakított történet, hol szür-

kén sercegyve, hol meg csíkozódva, futva, kettévágott, szellemképes figurákkal, nem mintha többre vágyott volna, ez tökéletesen kielégítette. Nincs miért jobb minőségre törekednie, a süketek érzékenységevel hang nélkül értelmezi a mozgóképeket, változtatja a csatornákat, fel sem tűnik neki, hogy folyton ugyanazok a rosszarcúak és negédesek környékezik ugyanazokat az ártatlanokat. Vakmerően bedugja a fejét közéjük, és elvan ebben a tejes sisterségben, csak csavarhúzója végén éktelenkedik a fekete szigetelőszalag, ő elvegyül, elmosódik, különben sem várják el, hogy gondoljon valamire, helyette cselekednek odabenn, és beszél kilógó törzse mellett Margit odakinn, ahonnan már nem lehet kiszellőztetni az olvadó kátrány szagát.

Még hogy mindketten lovak, azért szeretik a szabadságot, dühöngött Margit, ízélje meg a jó édes mamáját. És akkor az egyik kiszolgált masinában megjelent az idősebb Miravcsik fiú testvéröccse, aki Szentpétervárról egy szál jégeralsóban jött haza, de azt aztán kifinomult hidegérzettel magán felejtette, az ehhez kapcsolható valódi művészettörténész-nővel együtt. Azóta is viseli zokszó nélkül, nem nagyon akar tőle semmit, ahogyan a zoknijától sem, ha kilukad a sarkán, inkább elővigyázatosan nem veszi le a cipőjét, hordja a lábszagot. A szaglásával lehetett valami baj, már apró korában gondolkozási idő nélkül hajtotta fel a csukamájolajat. Összeszorította a száját, egy percig mukkanni se mert, nehogy visszajöjjön az irtózatos lötyty, ez van, nyögte elkámpicsorodott pofával, és bemutatta a feleségét, Lénát. Mindketten a ló jegyében születünk, hangja elcsuklott, félrecsúszott, kiejtésébe belemászott néhány idegen adó, s a fiatalabb Miravcsik fiú szellemképesen remegett. Ábrázatának élességén azonban vajmi keveset tudott állítani a bátyja, lehetett akármilyen kiváló fizikus, aki szabadidejében kivénhedt tévéket bütyköl, abból élnek, Margit elszürkült klottgatyákkal törli le a port a lakkozott dobozokról, azokból pedig tovább ömlik ez az átkozott fehér éjszaka, hiába mosakszanak és cserélnek fehérneműt, nem változtathatnak az egészen fikarcnyit sem.

A vasárnap délután jóllakottságában az idősebb Miravcsik fiú elnyúlik a pamlagon, s úgy alszik el a bekapcsolt televíziók hangzavarában, akár egy csecsemő. Az ébredés előtti percekre emlékszik leginkább, háromévesen odavonszolja a sámlit anyjához, aki épp öccsét szoptatja, a szabadon lógó mell alá kuporodik, rácuppan a zacskó végén sötétlő bimbóra, megszívja tiszta erőből, és a mirigyek gumiként nyúlnak, összehúzódnak, tágulnak fájdalmasan, egyszer csak megindulnak, ömlik a langyos tej, kicsorog szája szegletén az álom, kékes nyomot hagy a párnán. Olyan émelyítően édeskés a szaga, mint a sterilizátorból kiszedett nyirkos rongynak a csírátlanítás után, miközben a genny szétveti a varratokat, a szövetek szétfeslenek, egész más formát öltenek a szigetek, a szélük kipezseg, és a fehér habzás nyomán mindinkább fogy, kevesebb lesz, egyre áttetszőbb, előbb sűrű géz, felfogja a magokat, aztán a hálón átfolyik a látszat.

Az idősebb Miravcsik fiú fennakad az álmon, a törzsével bármi történhet, sodródik, csapódik ide-oda, amíg nehezeknek rá nem fekszik a felesége, ezzel a súllyal csalivá válik, a sisterségben eljátszhatja, hogy nem hall semmit, jobb lenne úszónak maradni, félig merülni. Margit meglövegolja jogos tulajdonát, a kilógó törzset, félájultan észre sem veszi, hogy a hiányzó részeken ez már a másik Miravcsik. Egyszerre gyűri maga alá az idősebb és a fiatalabb fiút, egyiküket bent a tévében, a másikat a doboz tetején. Kényelmetlen és nyakatekert ez a képzavar, de agyát előnti a birtoklás vágya, a legfontosabb, hogy Olcsváry Jolánt egye a fészkes fene, kíváncsian könyököljön fel az ágyában, hallgatózzon, vajon mi bűnösét művelnek azok odabenn. Kopasz szeméremtája

megmozdul, remeg rajta az a megmaradt néhány szál vörös pihe, szégyelli, elrenyhült izmainak mégsem képes parancsolni, a zibbadt részek megtelnek vérrel, felveszik a megszokott ritmust, töredezett csillók hullámokban hajtják az eleresztett nedveket. Valami ismeretlen fülsértő hang veszi körbe, nem torokból száll, láthatatlan mocsár mélyéről füstölög, gázokat lövellve, pulzál, bugyborékol, cuppog, iszamósan rondítja az ágya végét, mire ott tolongtak mind Miravcsikék, addigra a macskából kicsúszott a kölyke, a megvadult nőtény borotvált hasa meg-megrándult, morgásai megnyitották a hasítékot, s a lüktető sebből folyini kezdett valami nyúlós, kocsonyaszzerű, idéetlen nyivákolás. Nem lehetett leállítani, gombnyomásra kikapcsolni, fekete szigetelőszalagot tekerni rá, rongyokkal eltömíteni, visszatartani valami módon, mert a szabadjára eresztett részecskék rátaláltak a körre, amely valahol megszakadt, folytatódhatott a képösszerakás.

Olcsváry Jolánban felrémlt az a nap, mikor megérkezett a kisebbik fia a pétervári nővel. Hirtelen túl sok lett körülöttük az idegen dallam, az az asszony szalmaszínű hajkoszorút csicsíjgatót a fején, úgy emelte hozzá a kezét, mintha minden mozdulatát örök érvényű érzések bemutatására faragták volna, egy hordozható festett bábjáték-ból beszélt ki hozzájuk, ők pedig hallgatták színtelenül, várták türelmesen a történet végét. Szoknyája lengett körülöttük, életeket hordott alatta, némelyik kilógott belőle, ha észrevette, gyorsan eljátszotta. Minden megerőltetés nélkül alakított szoborcsoportokat, nagyszabású be- és kivonulásaiban sikerült tömegnek látszania, felrémlt háború és béke, s a frontvonalak hol a cselédszobát, hol a nappalit vágták ketté. Mindig más látszott be a leomlott falak résein, a merész váltásokat kissé macerás volt fejben tartani, halálosan belefáradtak, időnként elveszítették a fonalat. A legjobb lett volna befejezni, felemelni és kivinni Lénát, mint kántálás után a betlehemet. De lábuknál ott hevert a leölt legenda, szétbomlott, ha moccantak, belebotlottak párolgó húsába, a belsőségek kibuggyantak, hártványokra ráragadt néhány szalmaszál, a rózsaszínű haltej egyre nőtt, s megértették, nincs menekvés, az egyetlen kiút, ha elkezdik felelni, ha szőröstül-bőröstül bekebelezik.

Körbeülték az ovális ebédlőasztalt, meggyújtották a hatkarú csillárt, feltették szemüvegüket, hogy jobban lássanak, és merészen belevágtak az elkerülhetetlen szertartásba. A ceremónia alatt feszülten lesték és kényszeredetten utánozták a jövevényt, ugyanazzal a gesztussal nyitották szájukat, forgatták meg nyálukban a falatokat, nyelték a hal őrlött fehér húsát, a tányér szélén nagy összevisszaságban heverték a szálkák. Örökkévalóságnak tűnt, mire begyűrték az utolsó cseppig, csak a farok lógott érintetlenül le az ezüsttálca peremén, folytatásaként feltárult előttük a gerinc egésze, de arról valahogy nem kívántak beszélni, ránézni sem mertek, ők, akik eddig soha semmilyen körülmények között nem ettek halat, rettegetek attól, hogy büntetésből úgy fulladnak meg iszonyú kínok közepette, mint Hadik-Barkóczy gróf lánya az uradalomban. Több száz éves fák között szétporlott a kastély, fehér váza meredezett a bázisos mögött, a gyerekek se mertek a közelébe menni, egymást ijesztgették, a messzi homályban köhögött és vörösödött valaki, amikor itt az isten háta mögött olyan halálos csönd lett, mint egy fővárosi cirkuszban a veszélyes attrakció előtt. A Miravcsik fiúk kényszert éreztek, hogy bizonyítsák óvatosságukat, fejen álltak a szoba közepén, akkor is, ha nem akadt meg torkukon a keresztszálka, mert úgy tanították őket. A fejükbe folyt összes vérük, arcuk ereiben kékeslilán keringett a sorkatonák ostoba engedelmessége, míg anyjuk pihenjt nem vezényelt, és ki nem nyilatkoztatott: az én véreim, a festő és a fizikus, senkinek és semminek nem lehet köze hozzájuk rajtam kívül, még egy szálkának sem.

Az öreg Miravcsik szerencséjére visszavonulhatott agyér-elmeszesedésébe, úgy tett, mintha nem értene a célzásokból semmit, kicsoszogott a klozetra, ügyetlenkedett, zavarában nehezen találta meg férfiasságát, először a nadrágját vizelte le, a vécékagyló peremén tovább csordogált a lúg a földre, papucsának talpával precízen beledörzsölte a tócsákat a burkolatba, mintha a túlfolyás meg sem történt volna. A ragacsos kosz megülte emlékezetét, megkönnyebbülve csoszogott vissza, útközben megigazgatta a maradékot, amikor az asztalhoz ért, még kicsit babrálta a nadrágján keresztül, mint egy idegesítő beszakadt körmöt, viszkető pattanást, pörsenést, oda nem valót, aztán megtalálta végre a kényelmes helyét. Törvényesíteni kellene a házasságunkat, fiacskám, ti mikor feküsztek le, kérdezte utoljára a feleségétől, pedig az rég egyedül nézte a sorozatokat, bennük szép szál fiait, akiknek fogantatásához az öreg Miravcsiknak már fiatalkorában túl kevésnek bizonyult a magja. Mióta homályba merült a ciceró, a petit és a garmond, semmi sem tudott fájni, kipotyogtak emlékezetén a betűk, nem volt miből összerakni a hasábokat, fejét az örök ólom ügyetlenül egyensúlyozta, újra kivonult a klozetra, mintha ez az egyetlen számára megmaradt inger hajtaná, s ez nem tűnt fel senkinek, amúgy is folyton odajárt. Margit készítette a rongyot, mert nagy áradásra számított, az öreg azonban most az egyszer meglepte őket, nem jött ki többé csak azért, hogy újra visszamehessen.

Pedig Miravcsikék kerültek a váratlan fordulatokat, ha gyanút fogtak, gyorsan megcsapolták érzéseiket, a fölösleget spórolóan összegyűjtötték, sajnálták kiönteni, inkább befogták az orrukat, és miközben forgó gyomorral felhajtották az utolsó cseppig, előrelátóan mindig a gyógyulásra gondoltak. Soha senki nem beszélhette le őket a megszokott mindennapokról. A fiatalabb Miravcsik fiú továbbra is kizárólag lovakat festett. Véletlenül sem a sajátját, mint aki soha nem látott valódi kancát, amelyről egy megszállott örült pillanatban megmintázhatta volna a magáét. Ehelyett a végső harcra való állandó készenlétben közismert csatajelenetekből ollózta ki az állatokat, s azt hitte, ha behelyezi őket üres világukba, ott végre vágthatnak, ha kedvük tartja, megbokrosodhatnak, de ezek a megnyomorított lelkű párák nem vágytak szabadságra. Duzzadó izmaik görcsbe rándultak, párálltak esetlenül, belesüllyedtek a kilónyi barna festékbe, rajzolt fogak között rikített nyihogásuk, ha nagyon elunták az ácsorgást, kitépték patájukat a ragadós masszából, horkantottak, felemelték szép bozontos farkukat, és hihetetlen sugárban hugyoztak maguk alá. A magasból ömlő sárga lében legalább megcsillant valami élet, pezsgett, habzott alattuk egy darabig, aztán a szétfolyt csermelyeket alázatosan beitta a vászon. A felfüggesztett és a falakhoz támasztott képeknek olyan erős, átható szaguk volt, mintha a közelben sok-sok konflis várna készenlétben Olcsváry Jolánra, hogy megérkezzen végre, felszálljon az egyikre, és elegáns toalettjében végighajtasson a Zahari úton még egyszer utoljára.

Ebben az áporodott tudatban ejtőznének legszívesebben reggeltől estig, ha nem lenne annyira nyilvánvaló, hogy ezek a vásári lovak egyszerűen borzalmasak. Miravcsikék azonban ritkán szoktak a borzalmak nyomába eredni, kizárólag lelki üdvösségük megmentéséért lennének erre hajlandók. Annak pedig még nem következett el az ideje. Inkább megtanultak együtt élni a mázolt állatokkal, sőt sörényüket megdicsérni sem okozott különösebb lelkiismeret-furdalást, mert jobbára ez tűnt az egyetlen megoldásnak. Margit praktikus gondolkozása legtöbbször egybeesett az ép lélekkel, ahogyan most is fölöslegesen horkant fel, remegtek orrcimpái, az olcsó mimikri megerősítette a bizonyosságot, hogy ő aztán semmilyen tekintetben nem született ló-

nak. Csak éppen a szagokra érzékenyen vágózott keresztül a házon, beviharzott a hátsó szobába, és kitárta az utcára nyíló ablakokat, hátha kiszellőztetheti a kiégett képernyő bűzét. Kihajolt, de szinte azonnal visszarántotta a fejét, odakinn az utcán ugyanaz az olvadt kátrányszag terjengett, ami odabenn. Az idősebb Miravcsik fiú szuszogva cipelte ki a megszerelt tévét.

Balla D. Károly

KERESÉS

Belépett, becsukta maga mögött az ajtót
és hozzálátott.
Előbb a polcokon kereste.
Ahol mindennek helye van.
Ahol betűrend szerint sorakoztak.
De hiába, mert nem tudta, milyen betűvel kezdődik.
Aztán a szekrényben kutatta.
Ahol számozott dobozokba osztva.
De hiába,
mert nem ismerte a sorszámát.
Aztán megnézte a sarokba rakott kupacokban,
ahol méret szerint voltak egymáson.
De nem tudta a nagyságát.
Átkutatta a szekrény tetejére tett bőröndöt,
amelyben minőség alapján.
De a tulajdonságairól sem volt fogalma.
Kereste az ágy alatt a ládában,
de nem igazodott el a véletlen halmazokban.
Leült kicsit, hogy kifújja magát.
Aztán felállt és bőszén újra nekilátott.
Lesodort mindent a polcokról.
Kiszórt mindent a szekrényből.
Szétrúgta a sarokba rakott kupacokat.
Kiborította a bőröndöt és a ládát.
De amit keresett, nem volt sehol.
Holtfáradtan belezuhant az összevisszaságba
és azonnal elaludt.
Amikor felébredt,
hozzálátott, hogy mindent visszategyen.
A polcokra betűrend szerint,
sorszám szerint a szekrénybe,
nagyság alapján a kupacokba,
a bőröndbe úgy, ahogy a minőség kívánta.

Ami nem illett sehová,
azt bedobálta a ládába
és az egészet berúgdalta az ágy alá.
Körbenézett.
Amit keresett,
ott hevert a lábánál.
A zsebéből esett ki,
miközben rendet teremtett.

Utassy József

ISTEN HOZOTT

Inal a patakok vize, iszkol,
hőrböli jókedvemet a tenger,
barkák bársonyát borzolja a szél,
s nem törik le az ág egy rigó alatt sem.

Isten hozott, tavasz, isten hozott!
Ülj ide mellém, karcsú kikelet:
te virágot lépő lány! Hallod-e?
Dombon aranyeső kiáltja nevémet.

HAJNALOK HAJNALÁIG

Töprengék déltől hajnalig,
hajnalok hajnaláig.
Göncölszekérre ül a Hold,
fáradt, nagyokat ásít.

Egy vers csúcsára görgetem
a sziszifuszi pontot.
Nézem, ahogy alázuhan.
Mosolygok. És mosolygok.

Engel Pál

EMLÉKFOSZLÁNYOK 1956-BÓL

1956 nyara volt életemnek talán legboldogabb, legfelhőtlenebb időszaka. Soha előtte és azóta olyan szerencsésnek, magabiztosnak és erősnek nem éreztem magam, mint azokban a hónapokban. Ebben nyilván nagy szerepe volt annak, hogy éppen nemrég lettem tizennyolc éves. Mikor legyen az ember felhőtlenül boldog, ha nem akkor? De azért volt ennek az én eufóriámnak többféle, ennél megfoghatóbb oka is.

Persze, értjük – gondolják most önök. Egész Pest egyfajta eufóriában, erjedésben, forrongásban élt akkor. A XX. kongresszus utószele, Poznań, Petőfi-kör, Rákosi bukása, Nagy Imre-csoport, miegymás. Egész Pest úgy érezte, hogy addig hallatlan, nagyszerű dolgok vannak készülőben. Hogy naponta történik valami fontos, és ki tudja, hova fog ez vezetni. Még az is lehet, hogy egy új, az addiginál sokkal élhetőbb világ születik. Így gondolták az emberek – odaát, Pesten.

Csakhogy mi Budán laktunk. Ez pedig akkoriban sem volt ugyanaz, mint ha Pesten laktunk volna. A mi polgári köreinkben az egész „erjedésből”, ami folyt, jóformán semmi sem volt észlelhető. Számunkra, otthon, nem létezett sem Petőfi-kör, sem más ilyesmi. Úgy értem, nem kerültek szóba, sőt, meglehetősen nem is tudtunk róluk. Felőlünk felázadhatott az egész Szabad Nép, nekünk ők így is, úgy is „komcsik” maradtak (hogy egyéb jelzőkről ne essék szó). Hozzánk, még a háború előttről, a Magyar Nemzet járt, de máig sincs fogalmam, írt-e, és ha igen, mit és mennyit a Petőfi-kör körüli „szenzációkról”. Nálunk sokévi tapasztalat alakította úgy, hogy az úgynevezett belpolitikai rovatot egyszerűen átlapozzuk. Hogy a „komcsik odaát” mit művelnek és mit nem művelnek egymás közt, az nálunk, „ideát” senkit sem érdekelt. Annyit persze mi is tapasztaltunk már, hogy Nagy Imre valamivel „jobb”, mint Rákosi, de ez a különbség alig volt több, mint árnyalatnyi. Vacsora közben, úgy képzelem, olyasmiket latolgathattunk az idő tájt, vajon újraválasztják-e majd Eisenhower, és ha igen, jó lesz-e ez nekünk. Meg még, mint rendesen, sok minden másról is szó eshetett, főleg olyasmiről, ami a nyugati világban meg a gyarmatokon történt. Engem, mivel a szempontjaim elég gyermetegek voltak, a politikából akkoriban – és még elég sok éven át – elsősorban a dél-amerikai meg egyéb puccsok érdekeltek. A Nemzet ezeket mindig az első oldalon hozta, és sosem tudtam betelni velük, pedig volt belőlük elég. Ha ilyesmit olvastam, azonnal tankok jelentek meg a szemem előtt, amint éppen körülveszik az elnöki palotát. „Ruritániában katonai junta vette át a hatalmat, az államfő hollétéről nincsenek megbízható hírek...” – merő gyönyörűség volt efféle híreket olvasni, úgyszólván nap mint nap. Régi szép idők.

Nem, akkori eufóriámnak egészen más okai voltak. Semmi összefüggésben nem állt az a politikával, kivált nem az itthonival.

Először is ott volt az érettségi. Az eredménye nem volt mellékes, mert nagyrészt ezen múltott az ember egyetemi felvétele. Akkoriban még, ha jól emlékszem, a felvételi keretből tíz százalék jutott értelmiségi származásúaknak, a többi hely „munkás-paraszt fiataloknak” volt fenntartva. A magamfajtnak csak akkor lehetett némi esélye, ha az iskolából a lehető legjobb ajánlással érkezik, és a felvételi vizsgán is hibátlanul megfelel.

Nos, az érettségim hamar túljutottam. Az írásbeli dolgozatokkal addig sem volt gondom, és ekkoriban már a múlté volt (hogy mitől és hogyan, az külön történet) az a szinte beteges féltékenység és lámpaláz, amely korábban évekig gyötört, megkeserítve iskolai és magánéletemet egyaránt. Így hát a szóbelire, bármily hihetetlenül hangzik, körülbelül olyan vidáman és fesztelenül mentem el, mint mondjuk jó ismerősökhöz délelőtti vizitbe. Nem is ért semmi meglepetés. Mindenből simán jelest kaptam, még abból a két tárgyból is – biológiából és magyarból –, amelyeket utáltam. Ugyanígy végzett két legjobb barátom is. (Míg azonban én évek kemény munkájával küzdöttem fel magam a legjobbak közé, ők „született” kitűnők voltak, magyarán azt sem tudták, hogy néz ki egy négyes.) Utána csatangoltunk egyet, majd elmentem egyikükhöz látogatóba – és ott ragadtam. Ott talált meg anyám telefonon, úgy estefelé, immár teljesen magánkívül, mert el nem tudta képzelni, miféle katasztrófa érhetett, és hová bujdosoktam el. Túltengő önbizalmamban elfelejtettem szegényt értesíteni az eredményről.

Egyetemi felvételem még ennél is szerencsésebben alakult. Ehhez tudni kell, hogy akkor már vagy tíz éve megszállottja voltam a középkori történelemnek (persze a magam módján), és uralkodók százait, sőt talán ezreit ismertem közléről, szinte „személyesen”, a vizigót királyoktól a córdobai kalifákon át a brandenburgi és pfalzi választófejedelmekig, évszámaikkal, családfájukkal és összes csatájukkal együtt. Az „osztályharcok” ellenben, például a parasztfelkelések, már csak daczból sem érdekelték, noha várható volt, hogy egy felvételi írásbelinek 1956-ban aligha lesz más középkori tárgyú témája. Csakhogy ezúttal, nem fogják elhinni, csoda történt. Amikor beültem a terembe, a három megjelölt téma egyikeként ezt láttam felírva: „A népvándorlás kori germán királyságok.” Így. Szóról szóra. Nem hittem a szememnek. Amióta létezik felvételi vizsga Magyarországon, ez volt – ebben biztos vagyok – az első és az utolsó év, amikor a kínálatban ehhez foghatóan képtelen feladat szerepelt. Hogy miért, és miért épp *akkor*, ma sem értem. Nincs rá földi magyarázat. A tankönyvben legfeljebb ha három bekezdés szólhatott ilyesmiről, az is valamikor réges-rég, másodikban.

A szerencse fiának éreztem magam. A kapott papírlapokat teleírtam annyi gót, frank, vandál, burgund meg longobárd királlyal, amennyi csak rájuk fért, aztán, amikor már sem papír, sem király nem volt több, elégedetten távoztam. Majd nemsokára, ahogy nyaranta szoktuk, két említett barátommal elmentünk egy hónapra dolgozni. Ezúttal Esztergom mellett, Dágon, egy fűrótoronynál végeztünk segédmunkát, és szállásunkat a falu iskolájának egyik tantermében rendeztük be. (Az igazgató nagyon derék ember lehetett, mert csak annyit kért, hogy mielőtt majd elmegyünk, tegyünk rendet.) Szénával ágyasztunk meg, ki a dobogón, ki a padban, nagyokat ettünk – szalonnát, hagymát, ilyesmit –, és remekül éreztük magunkat. Nagyon jól kijöttünk „pesti úrifíú” létünkre kollégáinkkal is, úgy értem, a fűrómesterrel meg a többi segédmunkással, mert inkább dolgoztunk keményen, semhogy azt higgyék, nyaralni jöttünk ide.

Anyám ezalatt otthon a kezét tördelte, vajon „fölvessznek-e” – már tudniillik az egyetemre. Nekem szemernyi kétségem sem volt efelől, annyira nem, hogy el is felejtettem az egészet, mialatt munkán voltunk. Igazam lett. A germán törzsek, utoljára a történelemben, fényes győzelmet arattak, és mire hazatértünk, már várt az értesítés, hogy fel vagyok véve. Barátaimat is ugyanilyen simán felvették, csak más egyetemekre.

Szeptemberben tehát megkezdhettem első évemet az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem és könyvtár szakán. A könyvtár szak telitalálatnak bizonyult, noha ezt akkor nem lehetett előre látni, és választásomat pusztán a kényszer szülte. Ab-

ban az egy évben a történelem mellé vagy ezt a szakot lehetett választani, vagy magyart. Egyebet, például idegen nyelvet, akkor éppen nem lehetett. Hogy miért, ki tudja. Mármost az, hogy magyar irodalmat tanuljak – gimnáziumi élményeim okán –, ki volt zárva. Fogalmazni sem szerettem soha (máig nyomasztó emlékeim „Petőfi szerelmi lírája” meg az efféle dolgozatok), de kiváltképp a verseket nem bírtam megkedvelni. Nem tudnám megmondani, mi okból. Egyszerűen így volt. Még ma is, ha egy könyvben olyasmit látok, ami versidézetre emlékeztet, a szemem automatikusan átugorja. Általában véve idegesít, ha egy sor nem ér el egészen a lap széléig. Furcsa. Tény azonban, hogy nem voltam magyar szakra való. Így lettem könyvtáros, ami viszont később huszonegy éven át biztosított aránylag nyugodt megélhetést.

A forradalom, ami kevéssel ezután következett, meglepetésként ért. Rajk temetésére ugyan elmentem, de hogy körülöttem forrong a város, sőt maga a bölcsészkar is, az úgyszólván fel sem tűnt. Teljesen lefoglalt két új és nagyszerű élmény: az egyetem mint olyan, meg az első szerelem mint egészen másmilyen. Nagyon élveztem például a raccsoló Szalai Sándor roppant világos logikaelőadásait meg remek beköpeéseit (holott a leghíresebbet, amely állítólag a Rajk-temetésen hangzott el – „szegény Laci, ha élne, hogy közibünk lövetne” –, akkor még nem ismertem). Még jobban lebilincsel azonban Sarkady János szemináriuma és rokonszenves egyénisége. Könnyen lehet, hogy ha 1957-ben nem távolítják el az egyetemről, úgy ma az ókor kutatója lennék és nem a középkoré.

Ekkor jött közbe október 23-a, amely a rá következő napokkal együtt éppoly életre szóló élmény maradt számomra is, mint mindenki számára, aki részt vehetett benne. (Rémes ez így, de most nem fogom törni a fejem valami eredetibben.) Pedig a felvonulásra, úgy rémlik, kissé fanyalogva mentem el, és talán egyedül azért, mert, mint magyarázták, „mindenki ott lesz”. Aztán persze már lázas izgalommal figyeltem az eseményeket, faltam a sajtót, s közben a barátaimmal folyton Pesten kószáltunk, nehogy lemaradjunk valamiről. A Parlament előtti mézárilást csak véletlenül kerültük el, látunk viszont meggyötört holttesteket a Köztársaság téren, és jóval korábban akasztott férfit is egyenruhában, őt talán a Múzeum-kertnél. Érdekes, hogy ha visszagondolok, semmi szájalmat nem éreztem egyikük iránt sem. Gonosz talán nem voltam, de nagyon fiatal. „Kommunisták voltak, ezt érdemelték” – valami ilyesmit képzelhettem. (Azóta többször eltöprengek, nem kellene-e a választói korhatárt felemelni, mondjuk 24 évre. De hát ügyis hiába, már legfeljebb leszállítani fogják.)

November 1-je körül történhetett, hogy betoppant hozzánk egy fiatalember a házból, jó arcú, nálam úgy tíz évvel idősebb. Egy néhai neves történész unokája volt, de angolbajuszával és lovaglócsizmában – emlékszem, akkor ez volt rajta – sokkal inkább keltette egy dzsentri benyomását, mint egy polgárét. A szüleink jól ismerték egymást vagy húsz éve, de mi persze, lévén az „óriási” korkülönbség, csak látásból. Nos, azért jött, mondta, mert a „csapatuknak” megbízható emberekre van szüksége. „Ávósokra vadászunk” – folytatta, merthogy „még sokan bujkálnak közülük itt a budai hegyekben”. Aztán, mintegy csábításként, elővette a revolverét, kitette az asztalra, és végső aduként mosolyogva hozzátette, hogy természetesen én is ilyet kapok majd, amennyiben közéjük állok.

Izgalmas pillanat volt. Bárcsak jobban emlékeznék, mi járt akkor a fejemben. Valamicske hajlandóságot egész biztosan éreztem. Kellott, hogy érezzek. Az ávósokat nagyon nem szerettem, célba löni viszont mindig is szerettem volna, hiszen a lögyakor-

latot még később, a katonaságnál is kifejezetten élveztem. A feladatban, amit Jancsi ajánlott, két erős és ellentétes érzelem találkozott tehát, ezért másnak, mint vonzónak, aligha találhattam. Nyilván voltak azonban másféle gondolataim is, mert, emlékszem, kényelmesebbnek találtam megvárni, mit szól a dologhoz anyám.

„Szó sem lehet róla” – jelentette ki ő nagyon határozottan. „Nézze, Jancsi, maga igazán jól tudja, mi a véleményem a bukott rendszerről. De ez az egész, ami most van, legfeljebb pár napig tart még, aztán vége. Bejönnek az oroszok, és isten tudja, mi minden következik majd. A maga dolga, hogy mit és miért csinál, végtére felnőtt ember. Én azonban nem engedem, hogy a Palkó” – ez én voltam – „puszta kalandvággyból belekeveredjen ebbe. Még előtte az élet, semmi értelme, hogy most elpusztuljon egy olyan ügyért, amely úgyszólván el van veszve.” Nyilván nem éppen így mondta, de mindenestre ez volt a veleje.

Egy darabig még elvitatkoztak ezen, de anyám megingathatatlan maradt, Jancsi pedig végül elment. Soha többé nem láttam. Remélem, túlélte a harcokat és disszidált. Én egy kicsit restelltem, hogy nem álltam határozottan mellé (egy kicsikét azért, úgy rémlik, igen), de azt hiszem, inkább megkönnyebbültem, hogy nem nekem kellett döntenem. Mit szépítsük: inkább elhittem anyámnak, hogy igaza van, mintsem hogy beálljak harcolni. Aligha a haláltól félttem, mert ahhoz nem volt elég fantáziám (ma sincs), hanem inkább a dologgal járó fizikai kényelmetlenségtől. Az ilyesmit sose szerettem. Ha lett volna, mondjuk, olyan lehetőség, hogy délutánoként az ember ávósokra lövöldöz, ahogyan mások teniszeznek, és aztán hazamegy vacsorázni, alighanem nehéz lett volna visszatartani. Így azonban, elképzelve, hogy esetleg nem is alhatom mindig a saját ágyikómban, az egész katonásdit már nem találtam olyan csábítónak.

Anyám jóslata, sajnos, bevált, és néhány nap múlva emberek százezrei találták szembe magukat azzal az utólag nagyon is ismert, ám akkor merőben új problémával: vajon mi lesz most? Mire lehet számítani egy leverett forradalom után, és mi a legjobb, amit az ember ilyenkor tehet? Elmenni avagy maradni? Jó válasz nem volt, csak egy rossz meg egy még rosszabb. De vajon melyik a rosszabb? Mert akkor a másikat kell választani.

Miközben azonban tömegek töprengtek ezen, és döntöttek így vagy úgy, engem meg sem legyintettek efféle gondok. Eleve kevés volt bennem a kezdeményezőkézség, de nem ez volt a fő ok. Az sokkal egyszerűbb volt: megszoktam, hogy itt élek, és egyszerűen eszembe sem jutott, hogy élhetnék máshol is. Itt volt minden, ami kedves vagy fontos volt nekem: a ház, ahol laktunk, a város, az emlékeim, a barátaim, a szerelmem, meg... egyszerűen *minden*. Rettenetesen le voltam törve mindattól, ami történt és történik, és féktelen gyűlölet izzott bennem minden emberi lény iránt, aki képes ilyenkor a „túlsó oldalon” állni. De hogy itt hagyjak mindent, ami addig körülvett, és nekivágjak az ismeretlennek – nos, ilyesféle gondolat *magamtól* fel sem merült volna bennem.

Aztán mégis úgy alakult, hogy nekivágtam. Azazhogy nekivágtunk, ketten, említett barátaim egyikével. Egyedül nem mentem volna, de így, vele együtt hajlandó voltam rá. Én magam egy lelket sem ismertem külföldön, de neki közeli rokonai éltek Belgiumban, oda készültünk hát. Pontosan egy hónappal a forradalom kitörése után, november 23-án reggel keltünk útra. Teherautó várt bennünket, ha jól emlékszem, a Margit híd budai hídfőjénél, azon volt „kibérelve” két hely a számunkra.

Anyám ötlete volt az egész, az untunkat is ő szervezte meg. Ő látta úgy, egy-két héttel az oroszok bevonulása után, hogy ebben az országban – ahogy mondta – „fű nem

nő többé”, és innen a magunkféle fiataloknak *azonnal* el kell menniük. Azonnal, mielőtt a határt újból lezárják. Arról, hogy mi vár az itt maradókra, nagyon komor előérzetei voltak. Azt pedig, hogy az előérzetei megbízhatók, már volt alkalmam tapasztalni, ha máskor nem, november 4-én hajnalban. Így azután elég hamar hajlottam rá, hogy szót fogadjak, sőt a végén már egyfajta kíváncsiság is a hatalmába kerített. Ha úgy nézzük – és akkor már úgy néztem –, jópofa, izgalmas kalandnak ígérkezett az egész. Említettem már, hogy „későn érő típus” voltam, de találóbb lenne infantilist mondani. El sem töprengtem például azon, legalábbis akkor még nem, hogy anyám ezt a döntést aligha hozta meg egykönnyen. Egyfelől ő maga itt maradt, és ha beválik, amit jóslt, kevés jónak nézett elébe. Másfelől és legfőképp, én voltam az egyetlen gyermeke. Egyedül nevelt, és bár nem kényeztetett úgy, ahogyan magányos anyák szokták néha az egy szem fiukat, az azért nyilvánvaló volt, hogy nagyon ragaszkodik hozzám. Márpedig nagy volt a valószínűsége, hogy aznap reggel lát utoljára.

Csakugyan elég szomorúnak látszott, amikor elbúcsúztunk, bár szokásához híven próbált uralkodni magán. Én viszont a helyzethez képest nagyon is vidáman helyezkedtem el a teherautó platóján, hogy nekivágjak az ismeretlen, de nyilván csodás meglepetésekkel teli jövőnek.

Egészen Komáromig jutottunk. Ott magyar határőrök állítottak meg bennünket, és mindenkit leszedtek, aki még nem volt tizennyolc éves, és egyedül utazott. A többieket továbbengedték. Mi is azok közé kerültünk, akiket begyűjtöttek. Hiába tiltakoztunk, dühösen lobogtatva az igazolványunkat, hogy már mindketten betöltöttük a tizennyolcat. Nem törődtek vele. Ugyanabba a cellába kerültünk, mint a többi tizenöt-húsz srác. Akadt köztük hétéves meg jóval idősebb, de egy sem, aki akár csak közel korunkbéli lett volna. Mit mondjak: elképesztő társaság volt. Egytől egyig olyanok, akiket otthon „utcagyerekeknek” volt szokás nevezni, s amilyenből néhánnyal már találkoztunk, ám együtt ennyivel és ilyen mosdatlan szájúval még soha. Csak ültünk a földön elképedve, és hallgattuk őket bazmegezni órák hosszat, amíg el nem jött az éjszaka.

Másnap mindannyiunkat vonatra ültettek, és Kelenföldre érve szélnek eresztettek. Alig egy nap telt el az indulásunktól, és már itthon is voltunk. Itthon is maradtunk, mert nem vágtunk neki újból, ámbár hogy miért nem, azt nem tudnám megmondani. Lehet, hogy akkor sem volt ez teljesen világos. Talán mert mindketten úgy éreztük, a sors akarta úgy, hogy maradjunk; de inkább talán azért, mert olyan nagyon-nagyon végül is egyikünknek sem akarózott elmennie.

Visszatekintve nem lett okom megbánni, hogy így alakult. Egy darabig szörnyű dolgok következtek, de mégsem olyan szörnyűek (deportálás Szibériába stb.), amikre anyám számított. Ma pedig, egy sikeresnek érzett pálya vége felé már kifejezetten hálas vagyok akkori ismeretlen jótévedőimnek, hogy nem engedtek Komáromnál tovább. Ki tudja, mivé kallódom, ha csak egy kicsit is előzékenyebbek.

Szakács Eszter

ÁLOMIDŐ

Ma cserépben fűszernövényeket vettem a piacon.
Kakukkfűvel, rozmaringgal lett tele ablakom.
Kinéztem. Meleg, déli tenger ringatta szobám.
Ezer apró, zöld vitorla bomlott ki a jegenyefán.

Merülni kezdtem, álmodtam hát láb helyett uszonyokat.
Suhantam. Főnt csillagképek, lent hínár és moszat.
Hátam mögött hagyva öblöt, zátonyt, áramlatot,
tett nélküli következmények lágy vize simogatott.

Delfinnel játszottam, kergettem holdhalat, napmeduzát,
egymás alatti felszínek felszínét törve át.
Hogyha megálltam, éreztem, valami elragad,
hát egyre mélyebb álmokba ragadtattam el magamat.

Szállingózó buborékfonál, végül visszavezetett
az, amit nem találok, az, amit nem keresek,
s illatát ontani kezdte, ahogy szemem kinyílt,
újra a ma reggel vásárolt kakukkfű és rozmaring.

P. S.

Álmomban én vagyok, most már elhiszem,
a mindig más kéz, ami ugyanazt írja,
onnan, hol nem ébredhet fel, akiben
tombol szerelem mérge, szerelem írja.

AKI HÍV

Hajnalban kitartó telefoncsörgés riaszt.
Aki hív, nem tudja, nincs telefonom.
A zajos, suhogó esőben beszélgetünk.
Kinő a moha karomon, vállamon.

Hirtelen a helyére ugrik minden részlet.
Kőoroszlánok közt egy út tűnik el.
És felkelek és átmegyek a tükrön megint.
Szívem. A szívem kihangosítva ver.

A szürkén suhogó esőben beszélgetünk.
Úgy hallom, mint hosszú, elfúló lélegzetet.
Kinőtt a moha karomon, vállamon.
Muszáj letennem, most már felébredek.

Fischer Mária

EZÚTTAL HALLGATOK, NEM BESZÉLEK

Furcsa idők. Nehezek, tompák, visszeresek.
Lusta idézetek, ódon papucsos szövegek
lépnek a fénybe, nyakukban holdbéli kolomp.
Csak habogok, hebegek – lépre megyek. Csupa csont
kőficok álma tücsökként ciripel, hazudik –
s ígéretet nyarat, édeske szerelmek alá
ritka virágokat, élethez tennivalót,
és mindent, ami szent. Mintha derengene már:
újra panoptikum, álság a világ; viaszos,
képileg elfuserált. Csillog a képmutatás
minden lámpa alatt, mozdulatomban a rács
megfeszül, elszakad. Egy szőke paróka, zsakett –
tükrömön átmegyek; átperdülök egyszer a csend
titkain. Elvegyülök. Hozzám őszül a föld.

MONDATOK A NEGYEDIK ÉVSZAKBÓL

Nyargal a szél a tetőn. Mint egy fúria, egy
vén haragos, tenyeres-talpas, rút amazon.
Reszket az ablaküveg, nincs nyugalom; kereket
kötnek a téglafalak. Csak fékezni szabad,
minden erővel, igével. Lehet, ez sem elég,
mert odakinn kavicsot görget a frász, jegenyét
tördel a vész – s a hidak, tornyok megpofozott,
megkötözött, nyomorult szörnyek lesznek. Ahogy
zúg a vihar, riadózik körülöttem a ház.
Éberem élek. A lélek dominál, amikor
rám csavarodnak a százéves gondolatok,
húséhes fonalak. Mégis fázom. Ez itt
egy másféle valóság – zavaros, kitakart
elmével rokon. És elviselem, ha tudom.

Csengery Kristóf

HA MEGUNJA, FORDUL

Nincs miről, nincs mit. Ha lenéz a mélybe,
csak sötétet lát. Tagolatlan árnyék.
Sejti: ez mind – ő. De ha így van, akkor
mért oly ijesztő

ott kutatni? Mert valahányszor úgy dönt,
hogy lepillant vagy (ami még merészebb)
lent időz – pár perc, s menekülne. Torznak
látja saját rég

ismerős létét. Az elunt, sarokban
vénülő, porlepte kacatra nézve
képtelen felfogni, a múlt miért lett
épp olyan. Ezt már

sokszor eljátszotta. Az undor és a
meghasonlás íze, akár az emlék,
visszatér, szétárad a szájban. Érzy:
nem lehet élni

így. Hogy éljen hát? Sose tudta. Nem volt
rá receptje, nincs ma sem. Önmagától
futni el: ez megy – s ha megunja, fordul
önmaga ellen.

HABREND

Nem foghatod rám: túlhabzó vagyok.
Inkább ez áll: habzásom fékezett,
mert habozok, habár akadna ok
(számos, nyomós) emelni szót, kezét.

Emelem inkább söröspoharam,
meginni nem habozván, ami benne
habzik, s ha ittam eleget, olyan
arccal nézek szét, mintha rendben lenne,

ami (mint rendesen) rendetlenül
kallódik és enyészik szanaszét.
Ez a dolgok rendje: mikor belül

jó a fűtés, nem kérdezzük, miért
vacog odakint a világ.
Én nem habozok kortyolni tovább.

Deák Ágnes

FÜLBEMÁSZÓ OLVASATOK, AVAGY HOGYAN OLVAS IRODALMAT EGY RENDŐRBESÚGÓ?*

Az 1849 utáni időszakban a politikai cselekvés tere átmenetileg bezárult a magyar értelmiségi-politikai elit előtt, s ezzel párhuzamosan a kultúra, a művelődés terepe még a korábbiakhoz képest is felértékelődött. Ahogy azt történetünk egyik főhőse, Toldy Ferenc is kifejtette egyik művének előszavában: „*Ha mindenkinek nem csálnak, úgy nagyobb fogékonytágot reménylhetek... oly időben, midőn az illúziók elmúltával minden elfogulatlan hazafinak azon meggyőződésre kellett ébrednie, hogy – nem mondom, dicsőségre, de – csak önfenntartásunkra is nincs más út, mint a nemzeti műveltség öntudata a múltban s minden erőkkeli emelése a jövőben.*”¹ A magyar nyelvű könyvek, újságok olvasása, vásárlása, magyar nyelvű színelőadások látogatása a nemzeti érzelmek demonstrálásának lényeges eszközt jelentette a bécsi kormányzat által propagált egységes birodalmi eszménnyel és a német nyelv használati körét a hivatalokban, az oktatásban, a társasági érintkezésben szélesíteni kívánó törekvéseivel szemben.

A „szélsőséges” nemzeti szemléletük avagy az 1848–49-es dicsőséges napokra emlékező jellegük miatt betiltott irodalmi művek kéziratos terjesztése, másolása igen elterjedt volt, amit a kormányzat igyekezett szigorú rendőri fellépéssel szankcionálni. De természetesen a legálisan megjelent munkák sem kerülhették el a hatóságok figyelmét, hiszen tisztában voltak az irodalom közvélemény-formáló jelentőségével. A rendőrség informátorai közül a műveltebbek feladatai közé tartozott a megjelent sajtó- és egyéb nyomtatott termékek szemmel tartása. Leginkább persze a külföldön és belföldön napvilágot látott politikai röpiratokra irányult érdeklődésük, de esetenként a szépirodalom egy-egy alkotása is bekerült a „bizalmiak” jelentéseibe. Az „Adolf fia” néven jelentő informátor például már 1850 februárjában figyelmeztette Eduard Podolskyt, a 3. hadsereg-parancsnokság rendőri osztályának vezetőjét a *Hölgyfutárban* „Sándor” aláírással megjelent versre s egyes, megítélése szerint a morállal ütköző írsokra a lap hasábjain.²

Nem volt ez másképp Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári fő kormányzójának bizalmi embere, Zákos Elek esetében sem. Tordai Zákos Elek, Hunyad

* A tanulmány a BESÚGÓ RENDSZER AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN MAGYARORSZÁGON ÉS A BIRODALOM EGÉSZÉN BELÜL, 1849–1859 című, T/026 354. sz. OTKA kutatási program keretében készült.

¹ Toldy Ferenc: A MAGYAR KÖLTÉSNET KÉZIKÖNYVE A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGÚJABB IDŐIG. I. köt. Pest, 1855. X.

² Titkos jelentés „Adolf fia” szignóval, Pest, 1850. február 20. Magyar Országos Levéltár, Abszolutizmuskori Levéltár, D 36. A cs. kir. magyarországi és erdélyi (III.) hadseregpáncsnokság rendőri osztályának iratai, 5. cs. „Geheime Rapport”. „Sándor”: EZENTUL ÉLETEM című versében a hazának szenteli egész jövőjét. Frankenburg Adolf pedig BÉCSI ÉLETKÉPEK FA- ÉS ARANYRÁMÁKBAN című írásában – miközben megrója Hollósy Kornéliát, amiért elhagyva a magyar színpadokat, Bécsbe szerződik – egy hüttelsdorfi nyilvánosházban tett látogatását írja le. *Hölgyfutár*, 1850. február 18. 40. sz.

és Borsod vármegyék táblabírója 1822-től hivatalnokként szolgált Erdélyben, 1848 előtt kamarai tisztviselő volt. Az 1847-es tiszti névtár a poroszlói sóhivatal pénztárnokaként tartotta számon. Karl Friedrich Kübeck báró, az udvari kamara akkori elnöke szerint 1840 és 1848 között jó szolgálatokat tett, visszaéléseket tárt fel a pénzügyi igazgatásban, jelentett a pártviszonyokról. Ezért jutalmat is kapott, s kétszer előléptették. 1848–49-ben „üldözéseket” kellett elszenvednie, de ezek mibenlétére vonatkozóan sajnos közelebbi információk nem állnak rendelkezésre. 1849-ben már Julius Haynau tábornok foglalkoztatta a forradalmi időszakból a bécsi kormányzat kezére került ú. n. Kossuth-elnöki iratok áttekintésére. 1850–51-ben Karl Geringer báró császári biztos is igénybe vette informátori szolgáltatásait, majd a temesvári tartományi pénzügyi igazgatóságához küldték. 1853 elejétől kezdve Kübeck ajánlására Albrecht főherceg egyik fő „bizalmi embere” lett havi száz forint fizetéssel, amit utólagos nyilatkozata szerint saját levelezők fenntartására fordított. Albrecht főherceg nagyon meg volt vele elégedve. A véglegesnek szánt, úgynevezett definitív államigazgatási szervezet kialakításakor, 1854-ben igyekezett munkája elismeréseképpen a pénzügyi igazgatásba visszahelyezni Zákost, s nagyváradi pénzügyi főtanácsossá kineveztetni, azonban Andreas Baumgartner pénzügyminiszter nem támogatta ezt arra hivatkozva, hogy Zákos már évek óta nem azon a területen dolgozott.³

Toldy Ferenc, „a magyar irodalomtörténet atyja” már az 1820-as évek végétől kezdve a magyarországi irodalmi élet aktív résztvevője volt. Maga német család gyermeke, ám már szülei tudatosan törekedtek fiuk nevelésében a magyar nyelv és kultúra elsajátíttatására, ahogy fontosnak tartották a szlovák nyelvre való taníttatását is. Toldy irodalomtörténészként, a Kisfaludy Társaság létrehozásának kezdeményezőjeként és igazgatójaként, az Egyetemi Könyvtár igazgatójaként és az MTA titoknokaként már az 1830–40-es években hírnevet és elismerést szerzett magának. A „Nemzeti Könyvtár” sorozat gondozásában a nemzeti irodalom olyan alakjainak munkáit jelentette meg, mint Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Kis János, Vörösmarty Mihály és Kisfaludy Sándor. Ugyanakkor távol állt tőle a magyar nyelv és kultúra mitizálása. Erdélyi Jánosnak például a következőket írta 1854-ben: „*Bizony kár, ha oly fej is, mint a Kegyedé, megerősíti a közönséget azon hiszemenben, hogy a mi nyelvünk minden mástól független: úgyszólván nézet az, mely eddig is mind nyelvészetünknek, mind őstörténetünknek megőző betűje volt. E nézet egyfelül áll büszkeségünknek, másfelül kényelemszeretetiünknek mód nélkül hízelkedik; és csak erősítsük benne a magyart, majd az a szégyen éri, hogy a külföld fogja teremteni a magyar nyelvtudományt, mi csak annak torzképét tudtuk előállítani.*”⁴

1849 után is folytatta vállalkozásait. 1851-ben jelent meg A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE (Ő- ÉS KÖZÉPKOR) című munkája, 1853-ban Az ÚJKORI MAGYAR NEMZETI IRODALOM I. füzet, 1854-ben A MAGYAR KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE, 1855-ben A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM KÉZIKÖNYVE. Emellett folytatta az Újabb Nemzeti Könyvtár szövegkiadói tevékenységét. Gyulai Pál szavaival élve a neoabszolutizmus szorító viszonyai között Toldy „egy üldözött vallás apostolaként” gyűjtötte maga köré a magyar kultúra elkötelezettjeit, s szervezte újjá az Akadémiát, megindította az *Új Magyar Múzeum* folyóiratot, melynek nyo-

³ MOL D 41. Magyarország katonai és polgári kormányzósága katonai osztályának iratai, 718/1853., 5435/1854., 9260/1854., 11 051/1854., 16 616/1854., 7043/1855., 4351/1856.; Magyarország és a hozzákapcsolt Részek tiszti névtára 1847dik évre. Buda, 1847. 408.

⁴ Toldy Ferenc levele Erdélyi Jánoshoz, Pest, 1854. október 14. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár.

mán új irodalmi kör alakult ki körülötte.⁵ Toldy valóban még az elkeseredettebb pillanatokban is személyes küldetésének érezte a nemzeti kultúra képviselését és pártolását. Kazinczy Gáborhoz írott leveleiből érzékletesen előtűnik elszántsága, ugyanakkor esetenként a pillanatnyi csüggedés is: „*Hidd el, néha öntudatlanul meglep e gondolat: mi volna jobb: to be or not to be! S nem tudom, a nemzetszeretet vallása-e az, vagy haszontalan hiúság, mely azt súgja: neked élned kell; vagy a fajszeretet, mely szent kötetmekkel terhel: tán mind a három; s így aztán csak felvesszük újra az igát s vonjuk, voncoljuk, míg más hatalom felle Hamlet kérdésére*” – írta folyóirata kapcsán 1855-ben.⁶

Toldy 1850-től a pesti egyetemen az egyetemes és magyar irodalomtörténet magántanáráként is nagy aktivitást fejtett ki. Visszaemlékezései szerint minden nehézség ellenére ezeket az éveket tekintette élete legszebb éveinek: „*Gyönyörű, buzgó, népes collegiumok gyűltek körülöttem. Láttam papokat, tanárokat s más nem tanulókat köztük. Egyetemünkben a tanárok nagyobb serege idegen vagy kevéssé lelkes. Barátom! Legszebb éveim voltak azok, midőn azt a tranquilla potestast gyakoroltam!! Oly lában álltam importált kollegáimmal, úgy tudtam Bécsben a kultuszministeriumban (gáncstalanul a mai álláspontunkról) föllépní, hogy nem gyanították, mily szellem hat ki az előadásokból, még ha Aristoteles Rethorikájáról vagy Tacitusról vagy a Niebelungokról szóltam is.*”⁷ A kormányzat azonban távolról sem volt oly gyanútlan, ahogy azt Toldy szerette volna.

Gyulai Pál Kazinczyval párhuzamba állítva Toldy alakját a következőképp nyilatkozott Toldynak a politikai hatalomhoz való viszonyáról: „*Toldy került minden nyílt összeütközést bárminő kormányval, de irodalmi buzgalomával, a múlton és jövőn csüngő lelkesedésével, hathatósabban gyöngítette az újabb németesítő rendszert sok zajos hazafnál. Mindketten nem politikai eszmék, hanem a nemzetiség és nemzeti műveltség bajnokai voltak, s azt hitték, hogy ez amazt inkább biztosítja a politikai intézményeknél is.*”⁸ A művészet és a gyakorlati politizálás világa az irodalom nemzeti feladatai ellenére is elkülönült Toldy és köre szemléletében.⁹

Toldy valóban nem kívánt nyílt összeütközésbe kerülni az új kormányzattal. 1850 nyarán például beadványban fordult az uralkodóhoz, melyben támogatást kért magyar történeti forrásgyűjteménye (Ungarische Historische Quellensammlung) kiadásához, s hogy a művet az uralkodónak ajánlhassa. Bécsből felvilágosítást kértek Haynautól Toldyról. A júliusban született jellemzés szerint Toldy 1848 előtt mérsékelt ellenzéki volt, egyetlen igazi terhelő adat ellene az, hogy Buda visszavétele után ő fogalmazta meg az Akadémia nevében Kossuthhoz intézett hódoló iratot. Magánéletét illetően a jellemzés kitér arra is, hogy kétszer nősült, s „*feleségei felett zarnokoskodott, nem ritkán durván bántalmazta őket*”. Egyébként azonban „*szép szellemi képességekkel rendelkez, s a magyar irodalmi világban hírességnek számít*”. Csatolták ehhez Tognio Lajos pesti

⁵ Gyulai Pál: TOLDY FERENCZ. IN: GYULAI PÁL EMLÉKBESZÉDEI. Buda-Pest, 1890. 70. Vö. még Kuncz Aladár: TOLDY FERENC. Bp., 1907. 64–65.

⁶ Toldy Ferenc levele Kazinczy Gáborhoz, 1855. augusztus 9. MTA Kézirattár; M. Irod. Lev. 4-r. 126. sz. Idézi: Kuncz Aladár 64. Vö. még Abafi Lajos: TOLDY FERENC LEVELEI KAZINCZY GÁBORHOZ. *Figyelő*, XIX. köt. 1885. 27–43., 95–112.

⁷ TOLDY FERENCZ HÁTRAHAGYOTT IRATAIBÓL. II. *Budapesti Szemle*, 1879. 19. köt. 393.

⁸ Gyulai Pál: i. m. 68. Vö. Váczy János értékelésével: „...az elszibadt nemzeti érzést az irodalom és tudomány ápolásával feleleveníteni s a mult idők emlékeivel félénken nyilatkozó nemzetiségünket erősíteni senki sem törekedett sem buzgóbban, sem sikeresebben, mint Toldy Ferencz”. Váczy János: TOLDY FERENCZ. 1805–1875. *Századok*, 1905. 599.

⁹ Tóth András: TOLDY FERENC ÉS TUDOMÁNYOS KÖZÉLETÜNK 1849–1860. (ADALÉKOK AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁNAK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.) IN: AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVEI, V. 1970. 353.

orvosprofesszor nem túlságosan hízelgő véleményét Toldy jelleméről és „*ultramagyarizmusáról*”. Ezek után nem meglepő, hogy az uralkodó nem fogadta el a mű ajánlását.¹⁰

Toldy A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE című művének bevezetőjében is igen lojálisan emlékezik meg a magyar nyelv és irodalom gimnáziumi tantárgyként való megtartásáról, mondván, azért „*a közoktatást kormányzó főhatóságnak őszinte hálával tartozunk*”.¹¹

Munkáinak sorába szervesen illeszkedett MAGYAR CHRESTOMATHIA című műve, melyet 1853-ban jelentetett meg Pesten két kötetben. Célja a magyar nyelv és irodalom oktatásában használható kézikönyvet készíteni a gimnáziumok számára, mint írja, „*az ékeszolás-, költészet- és széptan gymnasiumi előadásaihoz alkalmas példákat nyújtani*”.¹² A XVIII., de főképp a XIX. századi magyar irodalom és történettudomány legjelesebb képviselőinek munkáiból válogatott, a szerzők között találjuk Arany Jánost, Vörösmarty Mihályt, báró Eötvös Józsefet, Kölcsey Ferencet, Kazinczy Ferencet, Kisfaludy Károlyt éppúgy, mint Hunfalvy Pált, Szalay Lászlót, gróf Teleki Józsefet. A kortársak és a későbbi értékelők is hangsúlyozták, hogy e korszakban megjelent művei, s ez különösen igaz a CHRESTOMATHIA esetében, nemcsak tudományos vállalkozásként, de a hazafias nevelés szempontjából is kiemelkedő fontosságúak voltak: „*De nemcsak tudományos becsük-nél, hanem pedagógiai értékük-nél fogva is nagy jelentőségűek e művek, sőt az ifjúságnak a hazafias érzésre való nevelése tekintetében egyenesen úttörő munkák. Mert a magyar oktatás történetében első volt Toldy Ferenc, aki megtette azt a »szokatlanságot«, hogy a gimnáziumi ifjúság számára írt irodalomtörténeti tankönyvbe felvette a politikai irodalom és szónoklat történetét, ki mervén mondani bátran, hogy »a szabad Magyarország ifjúsága előtt a szabadság tudománya nem lehet többé tiltott portéka«*” – írta Ferenczy József egy későbbi vállalkozásáról, az 1867-ben megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI OLVASÓKÖNYV-ről.¹³

A megjelent két kötetet Toldy benyújtotta a pest-budai kerületi iskolahatósághoz, s kérte, hogy engedélyezzék tankönyvként való használatát a gimnáziumokban. A helytartóság továbbította kérvényét, mégpedig támogatólag a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz. Az engedélyezésre azonban már nem kerülhetett sor, mindenekelőtt azért, mert munkájára felfigyelt Zákos Elek is, aki részletes jelentést készített arról alkalmazóinak.

„*A nevelésnek és képzésnek – legalábbis a nyilvános, közvetlenül a kormány irányítása alatt álló intézményekben – a most már véglegesen elfogadott kormányzati rendszerrel teljes összhangban kell folynia. Ellenkező esetben a kormány nemcsak hogy egyfajta lassú öngyilkosságot követ el, de az sem igazolható, hogy növendékeket az általános kormányzati rendszerrel szembeszegülő cselekedeteikért felelősségre vonjuk, mely cselekedetekre azon ellenséges szellemű intézmények ösztönözték őket, amelyekből kiléptek a gyakorlati életbe. Ugyancsak magától értetődő, hogy a legüdvösebb törvények is csak kevésbé vagy egyáltalán nem tudnak használni, ha nem biztosított szigorú végrehajteliük bármiféle elhajlással szemben. Ezen nézet által vezetve, miután tudomásomra jutott, hogy az itteni iskolai ifjúságot nagyjából a legcsupaszabb alkotmányosság és a*

¹⁰ Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok. A III. hadsereg-parancsnokság rendőri osztályának iratai, 44/1850., 247/1850., 660/1850.

¹¹ Toldy Ferenc: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE. 2. javított kiadás. 1. köt. Pest, 1852. IV.

¹² Toldy Ferenc: MAGYAR CHRESTOMATHIA. Első folyam. A nagy gymnasiumok V. és VI. osztályai szükségieivel alkalmazva. Pest, 1853. III.

¹³ Toldy Ferenc: IRODALOMTÖRTÉNETI OLVASÓKÖNYV, VONATKOZÁSSAL MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÉRE. 2. jav. kiadás, Athenaeum, 1876; Ferenczy József: EMLÉKEZÉS TOLDY APÁNKRA. In: EMLÉKLAPOK TOLDY FERENC SZÜLETÉSE SZÁZADI ÉVFORDULÓJÁNAK EMLÉKÉRE. Bp., 1906. 5.

szeparatizmus eszméi, azaz az egységes és abszolút monarchia elveivel nyílegyenesen ellentétes eszmék szerint oktadják és nevelik, elengedhetetlen kötelességemnek tartottam erről több ízben is minden kétséget eloszlató bizonyítékok csatolásával jelentést tenni a magasabb hatóságoknak. Időközben azonban eltelt egy egész év anélkül, hogy bármi is történt volna a baj orvoslására. A mi, időhöz és térhez a gőz- és az elektromos-magnetizmus felhasználása nyomán kevésbé kötött korszakunkban a Rossz sokkal gyorsabban terjed, mint korábban. Most amellet, hogy utalok saját korábbi beadványomra a felsőoktatásról, szerencsém van előterjeszteni egy mintapéldát, mely bizonyítja, hogy nyilvános oktatásunk milyen éles ellentétben áll a legfelsőbb helyen elfogadott kormányzati rendszerrel, hozzátéve ehhez azt is, hogy hasonló visszas állapottok uralkodnak minden nem német koronatarományban. Miközben készen állok, hogy ez utóbbi állításomat, ha szükséges, bizonyítsam, bátorkodom feltenni a szerény kérdést: hogyan lehetséges, hogy egy ilyen Chrestomathiát, mint az ide csatolt, a cenzúra szabadon útjára engedte? Még annyit teszek hozzá, hogy a szóban forgó, az egyetemi könyvtáros Toldy Ferenc által összeállított Chrestomathiát egész Magyarországra nézve oly mértékben kizárólagos tanítási segédletnek fogadták el, hogy még nemrégiben is – ahogy 1853. évi 48. jelentésemben jeleztem – a pozsonyi evangélikus líceum nyilvánosan azzal dicsekedett, hogy ott is a kérdéses példatárból tanítják az ifjúságot” – fejtí ki elveit Zákos jelentésének bevezetésében.¹⁴

Ezek után megkezdí a CHRESTOMATHIA jelentéséhez gondosan csatolt két kötetének tárgyalását. Természetesen véleménye nem nélkülözött minden alapot, hiszen valóban kimutatható a válogatás alapelvei között az a motívum, hogy az anyanyelv- és irodalomoktatásnak egyben a nemzetiség és a haza iránti elkötelezettség erősítését is kell szolgálnia. Sőt bizonyos szöveghelyek – talán nem véletlenül – valóban közvetlen politikai aktualizálásoknak is könnyen teret engedhettek. Zákos éles szemmel figyelt fel ezekre a lehetséges „áthallásokra”, történelmi párhuzamokra.

Mátyás király alakjáról például Toldy Péczeli József MAGYAR TÖRTÉNET-e alapján kiemeli, hogy a hűtlenséggel vádoltakat pusztá vádra nem marasztalta el, az ország nagyjait is bevonta a vizsgálatba, sőt magát is kötelezte a törvényes út betartására, s megengedte, hogy ha törvény ellen kívánna tenni, „szabad légyen nem engedelmeskedni” neki.¹⁵ Az ekkor használatban lévő történelemtankönyvek viszont – noha kitérnek a „meghalt Mátyás király, oda az igazság” mondásra – Mátyást önféjú, önkényes adókat kivető uralkodóként, bár nagy hadvezérként és a tudományok, művészetek támogatójaként ábrázolják.¹⁶ Zákos szerint Mátyás fenti jellemzése a jelen „nehéz átmeneti időszakában” igazolást nyújthat a felséges császár kormányzatának az egész császárállam javára tett lépései ellenében való fellépésre, sőt az ifjúságot arra a gondolatra is vezetheti, hogy az 1848–49-es események főkolomposai elleni perek és ítéletek igazságtalanok és törvényellenesek voltak, mivel az ország nagyjainak egyetértését nélkülözték.

De Zákos még jó néhány részben felfedezte az ellenszegülésre való felhívást. Például Kazinczy Ferencnek a szigetvári Zrínyi Miklóst jellemző szavaiban, melyekkel elbeszélte, hogyan buzdította és eskette fel a várvédő társait a következő alternatívát állítva eléjük: „Decius-e, ki magát áldozatul nyújtja a földalattiaknak, csakhogy a hon és az azt vé-

¹⁴ Zákos Elek 99/1853. számú jelentése, keltezés nélkül. MOL D 41 17 969/1853. Zákos minden további megjegyzése és kommentárja ebből az iratból származik, ezért a továbbiakban ezt nem tüntetem fel. A jelentés német nyelvű, az idézeteket saját fordításomban közlöm.

¹⁵ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 21.

¹⁶ Vö. Schirhuber Móricz: MAGYAROK TÖRTÉNETE. Átdolgozott kiadás, Buda, 1849. I. füzet 63.; Hornyánszky VICTOR: VEZÉRFONAL AZ ELSŐ ISKOLAI TANÍTÁSNÁL AZ OSZTRÁK CSÁZÁRBIRODALMI TÖRTÉNETBEN. Fordította Galgóczi Károly. Pest, 1854. 52.

dő sereg sértetlenül maradjon; vagy az a Turpilius, ki nem pirúla életben maradni, míg a hitelenség minden társait leszabdala?”¹⁷ Zákos ekképp „fordítja” le a politikai aktualitás nyelvére a részlet „üzenetét”: „Ez nyilvánvalóan annyit jelent, mint: Nem szégyenlitek magotokat, Ti Gyávák, életeteket folytatni, miután hiszteség a legnemesebbeket közületek sorra hóhérbárdra juttatta? Vagy nem a legszentebb feladatunk őket a legelső adandó alkalommal példaszzerűen megbosszulni!”

Toldy közölte Wesselényi Miklós BALÍTÉLETEKRŐL című munkájának egy részletét is. Zákos ez ellen a szöveg tartalmától függetlenül a szerző személye miatt emeli fel szavát, tévesen azt állítva, hogy Wesselényit ezért a munkájáért ítélték el és börtönözték be.

De önmagában a „hazaszeretet” és a „haza” fogalmak használata is elfogadhatatlan volt számára Magyarországra vonatkoztatva, s ezzel valójában az oktatáspolitikai egyik lényeges alapelvét kívánta érvényesíteni. Az összevont földrajz-történelem tantárgy keretében ugyanis ebben az évtizedben az ókor és a középkor után Ausztria – mint a „haza” („Vaterland”) – története következett, egyetemes történeti kitekintéssel. S csak ennek keretében, a birodalom egyik tartományaként kerülhetett sor a szűkebb „szülőföld” („Heimat”), azaz Magyarország történeti hagyományainak összefoglalására.¹⁸ Így aztán Zrínyi Miklós szigetvári esküje vagy Kölcsey Ferenc PARAINESIS-e Zákos számára az elfogadhatatlan magyar szeparatizmust és nacionalizmust rejtette magában. Ez utóbbi múrról Zákos így nyilatkozik: „Ismét csak minden nem magyar dolgot kizáró, ezáltal egyenesen osztrákellenes patriotizmus és nacionalizmus, a fanatizmus legszűz határáig vüve, remélhetjük-e egyáltalán, hogy az az ifjúság, amely egyszer ezt a mérget magába szívta, majd amikor a cselekvés pillanata reájuk nézve is eljő, mint az Összausztria állampolgárai és honpolgárai fognak működni és tevékenykedni?” Eötvös József BÚCSÚ című költeménye¹⁹ sem kapott tőle kíméletesebb kritikát: „A magyarság szentségét eszerint mindenben, csak az Összausztria honfainak és állampolgárainak szentségében nem lehet megtalálni; az édes fájdalom, a Magyarország osztrákellenes önállóságát és függetlenségét magában foglaló múlt iránti epekedést... nyíltan és a kormány égése alatt a fiatal lelkekbe csöpögtetni, melyek amúgy is fogékonyak minden ábrándra, veszélyes lehet a rendre és a kormány zavartalan működésére nézve.”

Sőt önmagában a magyar történelemről való elmélkedésben is kivetnivalót talált Zákos. Szabó Dávid JOZÉFA című munkájából A TERMÉSZETBEN NINCSEN ENYÉSZET címmel közölt Toldy egy részletet, amelyben az egyedek pusztulásáról, de az élet folyamatoságáról értekezett a szerző a visegrádi vár romjai alatt: „Sőt nem halunk-e meg részszerint mi magunk is, folyvást és szüntelen, midőn az el- és kiválasztások minduntalan bizonyos részek elrontásán, kiküszöbölésén munkálkodnak? Nem halálemléküül állnak-e itt a kormos falak is? Hol ezeknek királyi fénye, melyben a nép, ha egészen boldog nem is, legalább méltán büszke volt? E hullámok, melyek lábainknál holdezüstölve cikáznak, hajdan, míg a magyar szó Kaukasus bércsein túl uralkodott, kevély paloták s éggel vívó tornyok árnyaiban, világhódító nemzet lármája közben hempelygének; míg most azokból, itt-ott, egyikét faldarabnak gyászoló képét tükrözik vissza, s partjaikon az egykori fényes Aquincumból alig néhány téglatöredék akad meg a szántó ekéjében.”²⁰ Zákos ekképp ír: „A márciusi napok előtt joggal írhattak efféleket; akkoriban a

¹⁷ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 26.

¹⁸ Deák Ágnes: „NEMZETI EGYENJOGÚSÍTÁS”. KORMÁNYZATI NEMZETISÉGPOLITIKA MAGYARORSZÁGON 1849–1860. Osiris, 2000. 285–286. Példaként vö. Victor Hornyánszky: GESCHICHTE DES ÖSTERREICHISCHEN KAISERSTAATES. Bd. I.: DIE ÖSTERREICHISCHEN LÄNDER VON DEN ÄLTESTEN ZEITEN BIS ZUM JAHRE 1526. Pest, 1853 és AZ OSZTRÁK BIRODALOM ÁLLADALOMTANA. Prasch után fordítá Vincze István Paulin. Pest, 1854.

¹⁹ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 161–162.

²⁰ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 69.

központi hatalmat a sajátos magyar kormányzati szervek, mint a magyar udvari kancellária, a magyar udvari kamara és a helytartótanács, mindenekelőtt pedig a magyar országgyűlések és a megyék sokféleképpen akadályozták közhasznú törekvéseiben; ezekre a szervekre és nem a központi kormányra vagy még kevésbé a legmagasabb dinasztiára vonatkozhattak ezek a hiányok. A márciusi napok után azonban, amikor egyetlen és oszthatatlan Ausztria, egyetlen s az akadályok által tovább már nem beszorított központi kormányzat létezik egész Ausztria számára, most a tanulóifjúságban vágyat ébreszteni az egykor létezett, kizárólag különálló-magyar nagyság iránt, vagyis egyfajta vonakodást, ha nem egyenesen valóságos és tetteles gyűlöletet kelteni és táplálni a jelen és annak megalkotói iránt – a szó »most« kifejezetten elő is fordul – enyhén szólva igen kevés jó szándékról tanúskodik a kiadó és a cenzor részéről.”

Még a Habsburg-család egyes tagjainak dicsőségét zengő szemelvények sem minősültek kifogástalanoknak. A Mária Terézia 1741-es segélykérését megörökítő Horváth Mihály-szövegrészben²¹ például az akkori nádor, gróf Batthyány Lajos neve is benne foglaltatott, amit önmagában nyílt provokációnak minősített Zákos. József nádor alakja Toldy Ferenc emlékbeszédéből²² pedig, akinek ajtaja minden folyamodó előtt előzetes bejelentkezés nélkül is mindig nyitva állt, csak az Albrecht főherceggel való előnytelen összehasonlítás miatt került bele a kötetbe Zákos szerint, hogy gúnyt és gyűlöletet szítson, hiszen „a dolgok jelenlegi állásában a Fenség palotájának magas kapui természetesen nem állhatnak bejelentkezés nélkül mindenki előtt nyitva”. I. Ferenc koronázásának felidézésebe is beleszötte persze Toldy Kazinczy Ferenc szövegéből a „boldog király, ha magát szeretve látja népétől! boldog nép, mely magát szeretve látja királyától!” igazságot, könnyen értelmezhető ellentétet állítva fel saját jelenének viszonyaival. Nem csoda, hogy Zákos lecsapott erre a mondatra is.

De persze elragadta időnként a lendület, s meglehetősen furcsa képzettársításokra készített, hiszen a „sorok között olvasás” hevülete túlfeszített értelmezésekre is csábíthatott. Abban például teljesen igaza volt, hogy Tóth Lőrinc 1844-es útirajzából a Hollandiáról szóló szemelvény, a zsarnokait – legyen az a tenger hulláma vagy a spanyol király zsoldosai – mindig legyőző kis holland nép dicsőítése a zsarnok szó említésével óhatatlanul politikai tartalommal töltődik. Ezt követően azonban Tóth Lőrinc az 1838-as pesti árvíz szomorú példáját idézi fel, s a víz elleni védekezés szükségességére szólít fel: „Nálunk sokan kétségbe esnek Pest jövődjéről, s megmenthetlennek hiszik azt a Duna árjaitól, mivel az 1838-ki kiöntés iszapja bemocskolá hazánk ifju menyasszonyának tiszta ábrázatát: míg itt egész ország ezredes harcban él a nagy oceánnal, azt meggyőzi, visszaszorítja, korlátolja, sőt épen ellenségét használja okosan céljaira.”²³ Ezt pedig Zákos így kommentálja: „Krajna, Karintia és Stájerország lakói között Bécsset Dunának, Dunajnak is hívják, s valójában a fent idézett rész olvasása minden magyar lelkében akaratlanul is azt a benyomást kelti, hogy az ellenséges szemlélő »Duna« szó alatt a mindent elöntő, elpusztító fővárost, Bécsset kell érteni. Ezt a részletben említett árvíz 1838-as évszáma és az annál 10 egységgel magasabban levő 1848-as forradalmi évszám közötti, mondhatjuk úgy, mágiikus-kabalisztikus összefüggés még tovább hatványozza. Elkerülhetetlen, hogy az ifjúság ne így fogja fel ezt a részletet...”

Katona Géza AZ EMBER KÜLÖNBÖZŐ ÉGALJ ALATT című szemelvényben pedig a különböző éghajlatok befolyását taglalja az ott élő népek „nemzeti sajátságaira”, de – mint fi-

²¹ MAGYAR CHRESTOMATHIA I. füzet 39.

²² Toldy Ferenc: MAGYAR CHRESTOMATHIA. Második folyam. A nagy gymnasiumok VII. és VIII. osztályai szükségéhez alkalmazva. Pest, 1853. 25–26.

²³ MAGYAR CHRESTOMATHIA 2. füzet 7.

gyelmeztet – „*az égalj nem kényszerít, hanem csak hajlamít*”, s kitér a hatását korlátozó tényezőkre is, mint például „*önkéntű zsarnokkormány, szegénység, silány tápszerek*”.²⁴ Zákos diadalmasan felmutatta ezt a részletet is megbízóinak: „*Nem jut-e minden növendék akaratlanul is arra a tév gondolatra, hogy nem ő és tulajdonképpen saját tehetetlensége – aminek erejét az itteni ifjúság oly feltűnően demonstrálja –, hanem az állítólagos, semmiféle törvényt, csak saját kedvét és önkényét ismerő tirannus állítólagos önkénye a bűnös a növendék, egykori és jelenlegi társainak szellemi alulfejlettségében, miközben mindent, ami a hunok zseniklakta ege alatt világra jön, a speciális-magyar klíma ereje hangos zsenivé teszi.*”

Zákos fellépése ez alkalommal igen eredményesnek bizonyult. Jelentése nyomán a magyarországi helytartóság 1853 júliusában felhívta a Legfelsőbb Rendőri Hatóság figyelmét a kiadványra, amely továbbította az információt a kultuszminisztériumhoz. Vizsgálat indult, melynek eredményeként megállapítást nyert, hogy a szöveggyűjtemény „*a katolikus vallással szembeni vallási indifferentizmusa, számos politikailag kényes szövegrésze miatt*” a magyar gimnáziumok használatára teljesen alkalmatlan, s ezért a minisztérium utasította az iskolaügyi hatóságokat, hogy gondoskodjanak arról, egyetlen gimnáziumban se taníthassák, még átmenetileg sem.²⁵ Ezenkívül kifogásolták azt is, hogy csak a legutóbbi két évszázad írásaiból válogatott Toldy. A minisztérium szándéka az volt, hogy a Szent István Társulattal kezdeményez tárgyalásokat, mivel az is tervbe vette, hogy a magyar irodalomtörténet fontos forrásait egy a HALOTTI BESZÉD-től kezdve átfogó kiadást készített iskolai célokra.²⁶ 1855-ben azután meg is jelent a Lonkay Antal által összeállított szöveggyűjtemény.²⁷

Toldy tett még két kísérletet – mint írja – elsősorban kiadója anyagi veszteségeinek elkerülése végett a kötet iskolai használatának engedélyeztetéséért. Két beadványt juttatott el a kerületi iskolahatósághoz, melyekben igyekezett a kötet ellen szegezett vádakat cáfolni. Büszkén vallotta, hogy műve egyik felekezettel szemben sem részrehajló, ugyanakkor a „*keresztény-vallásos szellem*” mélyen áthatja (részletesen felsorolja az idevágó szemelvényeket), így a vallási közömbösség vádja teljesen megalapozatlan. Arra a megjegyzésre, hogy hiányzik művéből a „*speciális osztrák színezet*”, a következőképp válaszol: „*...bátran ki merem jelenteni, hogy ilyen mindenekfeletti nemzeti nyomás mellett... nehéz, talán lehetetlen lenne ebben a vonatkozásban nagyobb elővigyázattal és őszinte akarattal eljárni*”. Hiszen – folytatja – válogatásából hiányzik minden „*kizárólagosan magyar*”, nem szerepelnek benne olyan szónokok és költők, akik ezt az irányt képviselték, miközben jó néhány szemelvény „*az uralkodóház dicsőségére és a magyar népnek az uralkodóházhoz fűződő legbelsőbb és leggyengédebb kapcsolataira emlékeztet*”. S itt is hosszú példafelsorolás következik. Harmadrészt pedig utal Toldy arra, hogy A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE című művének függelékében már közzétett egy a legrégebb nyelvemlékektől induló válogatást. Ugyanakkor felveti azt a lehetőséget, hogy a CHRESTOMATHIA két kötetéhez kiegészítésül szerkesztene egy harmadik kötetet, ami ezt a szempontot is érvényesítené, s ezzel módosítaná a munka belső arányait. Neki is látott e pótkötet tervezésének, abban főleg ókori klasszikusok munkáiból kívánt válogatni, de emellett a

²⁴ MAGYAR CHRESTOMATHIA 2. füzet 14.

²⁵ A Legfelsőbb Rendőri Hatóság átirata a magyarországi kormányzósághoz, Bécs, 1853. szeptember 20. MOL D 41 17 969/1853.

²⁶ Helfert államtitkár utasítása a pest-budai kerületi iskolahatósághoz, Bécs, 1853. szeptember 13. MTA Kéziratár, Történelm. 4-r. 41. sz.: Toldy Ferenc MAGYAR CHRESTOMATHIA-jára vonatkozóak.

²⁷ A MAGYAR IRODALOM ISMERTETÉSE. OLVASÓKÖNYV FELSOBB TANODÁK HASZNÁLATÁRA. 1. KÖT.: SZEMELVÉNYEK A LEGRÉGEBB IDŐTŐL Bessenyei. Pest, 1855.

német kultúra oly jeleseinek is teret adott volna, mint Schlegel, Ranke, Görres, Lessing, Goethe, Schiller és Klopstock.²⁸ Beadványát és javaslatát azonban október közepén elutasították.²⁹

Tudjuk azonban, s épp magától Toldytól, hogy ez nem jelentette azonnal a szöveggyűjtemény használatának teljes megszűnését: „...*ama gonosz Chrestomathiát* használják Pesten, de pro forma egy-két darabot más könyvből is magya[ráz]nak. Én ehhez csak azt adhatom, hogy Horváth Cyrill a [ren]deletben talált oly ajtócskát, melynél fogva nem tekinti rögtön végképp kitiltottnak a könyvet, s így használják ezt is. Tégy tehát, amint lehet” – írta egyik levelében Szvorényi Józsefnek, az egri nagygyimnázium tanárának 1853 novemberében.³⁰ Arról azonban nincs információnk, hogy Horváth, aki a pesti katolikus főgimnázium igazgatója volt ekkor, miféle kiskaput talált, s azt meddig használhatta az oktatási kormányzat politikai nyomásgyakorlásának viszonyai közepette.

Zákos később sem feledkezett meg Toldyról, 1855 folyamán több jelentést is készített az egyetemi oktatói karon belüli vitatott kérdésekről, s ezek egyikeként jelentette, hogy a meghalt Stanke filozófiaprofesszor helyébe Toldy javasolta Horváth Cyrill meghívását az egyetemi katedrára, hangsúlyozva, hogy a filozófia oktatása csak magyarul lehet hatékony, mivel a jórészt magyar nemzetiségű hallgatók nem tudnak elég jól németül ahhoz, hogy német nyelvű előadásokat hallgassanak.³¹ Emellett kifejezetten hangsúlyozta Horváth erényeként, hogy az honfi, s nem más tartományokból érkező idegen. Zákos – visszautalva saját 1853-as fellépésére – igencsak indulatosan szól Toldy személyéről: „Az egykori Franz Schedel és a mostani Toldy Ferenc önkéntes önnemletlenítésével szemelláthatólag emberi mivoltából is kivetkezett”; különben a lelkiismerete rávezetné, hogy mindenki számára, legyen az magyar vagy szlovák, egyenlő jogokat kell biztosítani.³²

De Zákost nem személyes ellenszenv vezette a Toldy művével szembeni fellépésben. Nem ez volt ugyanis az egyetlen eset, hogy irodalmi alkotást tett jelentésének tárgyává. 1854 októberében például Lisznai Kálmánnak³³ a *Pesti Napló* október 29-i számában megjelent, HOGY HÍVTÁK MÁTYÁS KIRÁLYT című költeményét elemezte:

„Most is folyik egy törökháború, és Mátyás király is annak idején Csehországban, Podjebrad

²⁸ Toldy két beadványvázlata a pest-budai kerületi iskolahatósághoz, Pest, 1853. szeptember 23. és október 8., valamint tervezete MAGYAR CHRESTOMATHIA A FELGYMNASIUMI IFJUSÁG SZÜRSÉGEIHEZ ALKALMAZVA. HARMADIK VAGY PÓTKÖTET. IDEGEN IRODALMAKBÓL VÁLOGATOTT MINTADARABOK címmel: MTA Kt, Történi. 4-r. 41. sz.

²⁹ A pest-budai kerületi iskolahatóság feljegyzése, Buda, 1853. október 17. Uo. Toldy azonban ennek ellenére nem mondott le a két kötet átdolgozott, második kiadásának tervéről. 1854 augusztusában például Kazinczy Gábornak így ír: „Chrestomathiámnak második kiadásához egy széptani s egy irodalmi bevezetést kell írnom, s némely darabjai helyébe másokat szemelnem.” 1854 decemberében pedig két fordítandó szemelvényt küld Kazinczyknak e célból. Toldy levelei Kazinczy Gáborhoz, 1854. augusztus 5., december 8. MTA Kt, M. Irod. Lev. 4-r. 126. sz.

³⁰ Toldy Ferenc levele Szvorényi Józsefhez, Pest, 1853. november 8. OSZK Kt, Levelestár. (Sérült irat.) A gimnázium értesítőinek tanúbizonyossága szerint oktatásra nem került itt a mű, ugyanakkor egészen az 1855–56-os tanévig szerepelt a tananyagban A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE. 1855-től ebben az intézményben a Lonkay-féle szöveggyűjteményt alkalmazták.

³¹ 1854-ben a téli szemeszterben a pesti egyetem filozófiai kara hallgatóinak 52,2%-a volt magyar, 18,9% német, 6,7% „cseh-szláv”, 12,2% délszláv, 10% pedig zsidó nemzetiségű. Deák Ágnes id. mű 8. táblázat.

³² Zákos Elek két jelentése 52/1855. és 53/1855. számozással. MOL D 46 Magyarországi katonai és polgári kormányzósága iratai. Polgári osztály. 8333. X. A. Oktatás 1855.

³³ Lisznairól s rendőrségi megfigyeléséről lásd: Szilágyi Márton: LISZNYAI KÁLMÁN. In: A MÁRCIUSI IFJAK NEMZEDÉKE. „NEM KÜZDÉNK MI SEM DICSŐSÉG-, SEM DÍJÉRT”. Szerk. Körmöczy Katalin. Bp., 2000. 314–324., illetve a Szilágyi megjelenés alatt lévő Lisznai-monográfiáját.

fogságában volt; és a jelenleg szintén Csehországban tartózkodó császárt és Magyarország megkoronázott királyát, Ferdinándot szintén elsősorban jószívűért magasztalják; és Mátyás királynak is azt tanácsolják a költeményben, hogy Magyarországra tartó útján ne hozzon tanácsadót, senki fülbemászót, röviden semmit saját szívéen kívül, ami egyedül nem hazudik neki.

Végezetül pedig már korábban jelentették, hogy Felső-Magyarországon, hivatalosabban szólva a kassai közigazgatási kerületben, vagy ahogy az értelmiségi elégedetlenkedők jobban szeretik hívni, a kassai koronatarományban már emlékérméket is láttak, melyek a koronázott magyar király, V. Ferdinánd visszatérésére utaltak.

Másrészről viszont azt a véleményt is jelentették, hogy Ófelségét, a felséges császárt és királyt az intelligens és szorgalmas vagy munkás tömeg a minisztérium foglyának tekinti; Ófelsége mindig a legelénkebb óhajának adott hangot, hogy »hűséges«, hősies magyar népet újra szemtől-szembe láthassa; de emiatt aggódott a minisztérium, s a diadalutat állítólag életveszélyesnek minősítette s ennek megerősítésére egy pár tucat értelmetlenül magyart lecsukatott.

Raadásul az elégedetlenek jobbik része minden népszerűtlen dolgot mint a császártól idegent, egyedül a minisztériumtól jövőt állítja be; miközben Ófelségét, szent személyét igazságosnak, jószívűnek és lovagiasan hőselkűnek festik le.

Elég az, hogy a kérdéses költemény, mondjon ugyan ezt vagy amazt, Talleyrand találmánya szerint egy valamit mond, de másvalamit ért alatta.³⁴

A vers azonban arról a szokásról szólt, hogy évente egyszer a vidéki nép énekekkel hívta országlátogatásra a királyt. A „török csaták idejében” kifejezés ugyan valóban előfordul abban, Csehországról azonban szó sem esik a költeményben, bár igaz, hogy éppen ezt megelőzően Lisznai maga valóban járt ott. Abban persze igaza lehetett Zákosnak, hogy önmagában Mátyás alakja a szeretett magyar király szimbólumaként latens ellentétben állott a jelen politikai viszonyaival, de a vers interpretációjához felhasználhat szövegszövegeket teljesen önkényesen kötötte a vers szövegéhez.

A helytartóság egyik alkalmazottja készített szakvéleményt Zákos jelentéséről.³⁵ Összegzése úgy szólt, hogy a költemény egészen a Mátyás korabeli szellemben íródott, s a legkisebb aktualizálás sem lelhető fel benne. A török háborúk említése csak Mátyás dicsőséges tetteire hívja fel a figyelmet, a tanácsadók pedig Gara és Újlaky, a Hunyadi-család ellenségei, azok „fülbemászója” pedig V. László, aki a büntelen Hunyadi Lászlót kivégeztette. V. Lászlót azért vezethették félre, mert nem beszélt magyarul, s tolmácsokra szorult, ezért is hangsúlyozzák majd a költeményben, hogy Mátyás viszont magyar. Mindebbe V. Ferdinándot belevonni teljesen önkényes értelmezés. Aki ebben a költeményben forradalmi tendenciát szimatol, azt azzal a rendőrügynökkel lehet egy sorba állítani, aki egy könyvet elkobzott, mert annak a címe ez volt: FÖLDGÖLYÖNK LEG-ÚJABB REVOLÚCIÓINAK TÖRTÉNETE A LISSABONI FÖLDRENGÉS ÓTA. Egy régi közmondás szerint nem létezik olyan rossz, amelynek ne akadnának dicsérői. De ez fordítva is igaz, nincs olyan tiszteletre méltó és szent dolog, amelyet tisztátalan kezek ne érintenének. Zákos nem egyszerűen olvas a sorok között, hanem belemagyaráz azokba olyan értelmet, ami ott nincs. Az efféle „gondolatvadász” („Gedankenjäger”), akinek tevékenysége demoralizálódást, másfelől pedig bizalmatlanságot gerjeszt, olyan „féreg, amely az állam fáján élőködik”. Maga is megszívlelhetné a költemény e szavait:

³⁴ MOL D 44. Magyarországi katonai és polgári kormányzóság iratai, titkos iratok, 3542/1854.

³⁵ MOL D 44 3542/1854. A jelentés német nyelvű, saját fordításomban idézem.

„Ne hozzá! útravalót,
Fullajtárt, tanácsadót,
Fülbemászó bogarat.”

„Az efféle hiperlojálisok – fejezi be a véleményt – sokkal jobban tennék, ha már saját idejüket nem tudják jobbra felhasználni, ha az államigazgatás drága idejét kímélnék, s efféle cselekedésekre nem vennék igénybe. Érvényes rájuk V. Károly szövege: »Isten mentsen meg a barátaitól!«”

Ezek után az ügyet ad acta tették. Úgy tűnik azonban, ezt követően – ha nem is feltétlenül ezért – megingott a bizalom Zákos iránt. Egy 1856-os beadványából kiderül, hogy a feleslegessé vált informátort mint kiszolgált hivatalnokot nyugdíjaztatták. Adolf Thierry báró rendőrminiszter 1859-ben a következőképp foglalja össze Zákos esetét: „Bizalmas alkalmazásának utolsó időszakában azonban felmerült a gyanú, hogy feljelentéseivel tisztátalan célokat szolgál, így, mivel büntethető cselekményt nem lehetett felróni neki, Magyarországról eltávolították, s Brünnbe internálták, ahonnan később engedélyt kapott Gratzba áttelepülni. 1859 októberében engedélyzték számára Pest és Buda kivételével a szabad lakóhely választást.” Zákos ekkor folyamodványt nyújtott be, s kérte a háromszori kényszeráttelepülés költségeinek, 1057 forint (osztrák értékben) megtérítését, amit jóvá is hagytak számára.³⁶

Így végződött egy nagyon ígéretesen induló rendőrinformatóri pályára az évtized végén. Nem tudjuk pontosan, mi játszott közre Zákos bizalmi helyzetének megingásában, de a jelentéseinek megbízhatóságába vetett hitet a túlbuzgóságból fakadó hajlama az interpretáció túlakualizálására mindenképpen alááshatta. Irodalmi olvasataiban azonban jól rávilágítanak arra, milyen szempontok és elvárások szerint tekintett a kormányhatalom a magyar irodalom művelőire ezekben az években.

A történet csattanójaként azonban azt is el kell mondanunk, hogy maga Toldy Ferenc – ha egy évtizeddel korábban is, 1836 és 1843 között – szintén a titkosrendőrség zsoldjában állt, s az irodalmi élet alakjairól maga is küldözgetett denunciatív jelentéseket.³⁷ Minden bizonnyal nem sejtette, hogy majdan ő is a besűgőrendszer kárvallottja lehet.

³⁶ Zákos beadványa Albrecht főherceghez, Pest, 1856. március 4. MOL D 41 4351/1856.; Thierry rendőrminiszter előterjesztése az uralkodó számára, 1859. november 17. Österreichisches Staatsarchiv, HHStA, Kabinettsarchiv, Gendarmeriedepartement, 1859–1861. Teil 1, No. 851.

³⁷ Kornai István: A BÉCSI CSÁSZÁRI KORMÁNYOK KÉMEINEK JELENTÉSEI A MAGYAR ÍRÓKRÓL, AZ AKADÉMIA TAGJAIRÓL. Petőfi Irodalmi Múzeum V. 4131/204.; Taxner-Tóth Ernő: KÖLCSEY ÉS A MAGYAR VILÁG. Akadémiai Kiadó, 1992. 293. Köszönöm Pajkossy Gábornak és Szilágyi Mártonnak a Toldy besűgőműltjára vonatkozó információkat.

Kövér György

BUJÁLKODÁSTÓL A NYMPHOMANIÁIG: FREYSTÄDTLER FLÓRA TÖRTÉNETEI*

Freystädtler Flóra történeteit három alapváltozatban ismerjük. Az első saját nevéen jelent meg (írta Báró Splényné Freystädtler Flóra), ÉLETEM, SZERELMEIM, SZENVEDÉSEIM címmel. A kiadó, a „Kereskedelmi Reklámvállalat” egyébként – aligha véletlenül – a hátsó belső borítón egy másik „óriási szenzációt keltő könyvet” is hirdetett: SÖTÉT BŰNÖK. EGY ÚRILEÁNY VALLOMÁSAI.¹ A Budapestről 1908-ból datált papírfedelű könyvecske címlapján egy telt idomú hölgy mellképével is igyekezett a mű vonzerejét növelni (csak a világ dicsőségének változását jelzi, hogy mennyire más nőideált követett a reklám akkor, mint ma). Még mielőtt bárki a könyvtárakra vetné magát, óvne a csalódástól. A memoárból árad az idegenkezűség, láthatóan valamilyen közreműködő író-stilizátor tolla próbálta legalább a ponyván fogyaszthatóvá tenni az emlékezést. Ízelítőül talán elég néhány mondat a bevezetőből: „*Kályhában még most is lobogó lánggal ég a tűz, mert fázom, fázom mint a forró Nílus lótusza, ha Afrika perzselőn csókos napsugarából felviszik északra a megalkuvó galagonya bokrok, a hideg fenyők s a józan akácok közé. S lelkemet elöntik emlékeim. Először félénken bukkan fel az egyik, majd hívja társát is magával és lassanként felvonnulnak hosszú sorban, hol komolyan, hol kacagva; aztán kört formálnak körülöttem és mintha nekiszilajodott tündérek lennének, észbontó táncba kezdenek s rám dobálják tűzvörös rózsáikat, szikrázó színű azaleáikat, kábító illatú, ismeretlen nevű, megrészegető virágaikat. Párnámra könnyeim hullanak, megenyhül tőle zaklatott szívem, mint a kint permetező tavaszi esőtől felüdült a pesti poros utca...*”²

Ha nem is ilyen, a waldtrockenkammeri átiratokat túlszárnyaló nyelvi leleménnyel, két további emlékiratban is felbukkan Flóra története, természetesen más-más nézőpontból elmesélve. Az sincs kizárva, hogy a legendárium még újabb változatokban is előkerül.³ A „riporter” Török Imre: KEDVES LOVAKRÓL, FURCSA EMBEREKRŐL írott korfestő könyvében a sztorit egy lovas sportsman, Rohonczy Gedeon (alias Gida) hódításai között mesélte el. Mivel Török ügyelt arra, hogy megjelölje forrásait, tudjuk, hogy a húszas években a Dohány utca 66. alatt Géber Heléntől hallott meséből (illetve nem csekély maszkulin büszkeséggel elárult saját élményforrásból) kerekítette ki a maga változatát. Nem kútfőként, de megemlíti, hogy hajdan kezében volt Flóra asszony fent

* Ennek az írásnak egy tömörebb változata előadásként hangzott el a Hajnal István-kör – Társadalomtörténeti Egyesület szécsényi konferenciáján 2000 augusztusában.

¹ Gulyás, Petrik könyvszetére hivatkozva a művet más címmel és kiadási évszámmal szerepelteti. Gulyás Pál: MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. IX. k. Bp., 1992. 700. A MAGYAR KÖNYVSZET 1901–1910 II. kötetében (szerk. Petrik Géza és Barcza Imre) azonban a valódi cím: ÉLETEM, SZERELMEIM, SZENVEDÉSEIM és az 1908-as évszám található. I. m. 502. A belső borítón hirdetett mű szerzőjeként Nagy Irma neve bukkan fel. Az ajánlás pedig nem hagy kétséget a tartalom felől: „*A kitűnő író buja szépségű, megrázó realizmussal festett érzéki történeteket mond el saját életéből, a túlfeszített nemi gyönyörök minden fázisáról, a lihegő kéjtől, vérbűnökön át a brutálisan perverz szerelemig. A gyönyörű rajzokkal díszített kötet ára 2 korona...*”

² I. m. 3.

³ Csóti Csaba kaposvári kollégám hívta fel a figyelmemet egy újramesélt rövid változatra: Lévai József György: A VIRÁGOS KAPOSVÁR. Kaposvár, 1999. 117.

idézett könyve (tőle kapta), amelyet szerinte „egy züllött újságíróval” íratott meg, s azt személyes benyomása alapján hazugságnak tartotta. Mivel a címét hajszálpontosan idézi, vélelmezhetjük, hogy saját műve írásakor mégis előkereste valahonnan. Megemlítendő az is, hogy Török művét Kellér Andor emlékének ajánlotta: „*aki annyit buzdított erre az irkafirkára*”.⁴ Az ihletés egyébként kölcsönös lehetett, hiszen a ZÖLD GYEP, ZÖLD ASZTAL függelékében Kellér köszönetet mond Töröknek, aki „*nemcsak a lóverseny-zés tudósa, hanem a kor rejtettebb társadalmi vonatkozásainak is tájékozott ismerője*”.⁵

Kellér neve hitelesítő forrásként szerepel a harmadik elbeszélő, Hegedüs Géza ELŐJÁTÉKOK EGY ÖNÉLETRAJZHOZ című opusában is. Hegedüs, rokonságban lévén a Freystaedtlerekkel (sic!), a családi eposzába szövi be a „*csodálatos Flóra*” történetét, amelyet egy ötvenes évekbeli kávéházban hallott „*a hazai félmúlt elegáns stílusú krónikásától*”.⁶

Látszólag ahol az elbeszélések végződnek, ott kezdődik a történelmi munka. Az ön-életrajzban említett nagykorúsíttatás adta az ötletet, hogy Budapest főváros árvaszékének anyagában „keményebb” forrásokat keressek a történetek hősnőjéről. Természetesen az elengedhetetlen szerencse és a szakavatott levéltáros kezek jóvoltából vastkos iratköteget találtam, amelynek palliumain az árvaszéki anyagokat elsőként szisztematikusan kiaknázó Tóth Zoltán barátom kalligrafikus betűit sikerült viszontlátanom.⁷ Ez a forrás az 1893–1899 közötti korszakot – elsősorban a gondnoki tisztet betöltő dr. Wellisz Vilmos ügyvéd nézőpontjából – rögzíti Flóra életéből.

Önmagától adódik a kérdés: mit nyújt a történelmsz számára a három memoár (az autorizált életrajz, a riporter- és a zurnalista és az írói emlékirat), s mit a levéltári iratköteget (benne a gondnok egyidejű elbeszélése, hiszen ezekben a forrásokban elsősorban ő mutatkozik meg), avagy másként fogalmazva: mire megyünk „kemény” árvaszéki forrásaikkal a „csalóka” emlékezet nélkül és fordítva?

A család (és a vagon)

A Freystädter család feje, Antal, Kempelen szerint 1814-ben Újvidéken, Ujvári szerint viszont 1825-ben született, és 1892-ben Budapesten hunyt el.⁸ 1844-ben vette feleségül Schaffer Annát (1827–1896). Az 1850-es évek közepén Pesten a Polgári Kereskedőtársulatba protocoilláltatta magát terménykereskedőként, a hatvanas években azonban cégét Kaposvárra telepítette.⁹ Ebben az évtizedben Kaposvárott született gyermekeinél hol bérlőként, hol földbirtokosként regisztrálták. Somogyban az ottani hg.

⁴ Török Imre: KEDVES LOVAKRÓL, FURCSA EMBEREKRŐL. Bp., 1980. 180–190. Géber Helén, egy versenytéri jó barát negyven évvel idősebb felesége szívesen mesélt, „*előásta kihagyó emlékezetéből a réges-régi meséket, amelyeknek legtöbbje igaz is volt. Mindenkiről tudott mindent, egy csomó mesterségéből kikopott vénasszony hordta neki a híreket*”. Uo. 180–181. Mint Török írja, „*a hitelesítés miatt*” nevezi meg a forrást, de könyve műfaját legszívesebben „*mesekönyv*” gyanánt határozta volna meg. Uo. 188., ill. 7. Török kifutófiúként 1911-ben maga is részesült az életveg Flóra kegyeiből, s az akkor hallottak alapján állítja, hogy „*egészen mást mesélt, mint amit firkásza a könyvben összehordott, és én azt hiszem, hogy az elbeszélés volt az igaz*”. Am a kapott dedikált példányt – anyjától való félelmében – bedobta „*a Múzeumkert rácsai közé*”. Uo. 189.

⁵ Kellér Andor: ZÖLD GYEP, ZÖLD ASZTAL. A FŐISPÁN. Bp., 1974. 178.

⁶ Hegedüs Géza: ELŐJÁTÉK EGY ÖNÉLETRAJZHOZ. Bp., 1982. 127–131. „*Énnekem fogalmam sem volt, ki lehetett az a csodálatos Flóra.*” Uo. 128.

⁷ Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV 1411/B 1648/1892.

⁸ Kempelen Béla: MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ ÉS ZSIDÓ EREDETŰ CSALÁDOK (új kiadása: MAGYAR ZSIDÓ CSALÁDOK. H. é. n.) II. k. Bp., 1938. 93., illetve ZSIDÓ LEXIKON (szerk. Ujvári Péter), Bp., 1929. 294. Haláleset-felvételi lapja szerint Tótvázsonyban, 1892. május 15-én halt meg, nyolcvanéves korában.

⁹ PESTER LLOYD-KALENDER FÜR DAS JAHR 1859. Pest, 1859; Pester Lloyd-Kalender für 1868.

Esterházy-uradalom bérlőjeként volt ismert.¹⁰ Hamarosan hatalmas birtoktestek tulajdonosa lesz. Gyermekeik sorsáról csak az anyakönyvekből értesülhetünk: a Pesten született legidősebb, Vilmos (1853–1890) a döblingi tébolydában fejezte be pályafutását.¹¹ A még szintén Pesten született Hugót 1864-ben Kaposvárott vérhas vitte el. Gerson/Géza (1862–1876) szívbajban, Max/Márton (1865–1866) agyvelőfertőzésben, Paul (1866–1869) pedig diftériában halt el.¹² Az apa halálakor már csak a három legfiatalabb utód volt életben: az 1868-ban Pesten született Jenő, magánzó, huszonnégy éves (Vácsi körút 21.), Ilona, férjzett Weitmann Milóné (Weidhofen an der Ibs, Alsó-Ausztria) és Flóra, férjzett (akkor) Földvári Schmidt Lajosné (Szt. György, Pozsony megye).¹³ A sorscsapások után nyilván várva várt leányok Kaposvárott jöttek a világra: Ilona 1870-ben, Flóra pedig, legkisebbként, 1874-ben.¹⁴

Az apa halálakor a Vaskorona-rend és a Ferencz József-rend lovagkeresztjével büszkélkedhetett, és kövesgyüri előnevet viselt. A Ferencz József-rendet 1870-ben, a Vaskorona-rend harmadosztályú lovagi címét pedig 1873-ban kapta.¹⁵ Valószínűleg első leánya születése indította arra, hogy 1870-ben „*vagyontalan leánygyermek házias neveltetésére és kiképzésére Kaposvárott »Mária Valéria« főhercegnő neve alatt felállítandó intézet alapjaihoz 10 000 frank*”-ot ajánlott fel a vármegyének.¹⁶ Az 1873-as kitüntetéskor már szereplő predikátum utalás volt hatalmas vagyonának törzsét alkotó ingatlanai közül a Veszprém megyei tótvázsonyi birtokra, azon belül is Kövesgyür pusztára. Kiterjedt fekvőségei voltak még Szigligeten (Zala megye), Bőszénfán (Somogy megye), több há-

¹⁰ MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI. SOMOGY VÁRMEGYE. (Szerk. Csánki Dezső.) Bp., é. n. 231.

¹¹ Legidősebb bátyja szomorú végéről Splényné is megemlékezik: i. m. 11. A báty, aki Bécsben és Pesten járt jogra, 1873-ban lett tartalékos hadnagy, majd 1882-ben főhadnagyként került tartalékkállományba. Öccse úgy tudja, hogy a „*boszniai háborúban szerzett súlyos betegség*” okozta sok szenvedéssel járó halálát. Lovag Freystädtler Jenő pása: *EGY KÜLÖNC VALLOMÁSA. 8 órai újság*, 1938. szept. 16. Az 1880-as években kormánypárti képviselőjelölt volt a nagyvázsonyi kerületben. Veress D. Csaba: *TÓTVÁZSONY MÚLTJA ÉS JELENE*. Veszprém, 1994. 174. (A mű adataiért Hudi József barátomnak tartozom köszönettel.) Vilmos szeretetre méltó, de külön figura lehetett. Blaha Lujza naplója említi, mint aki a nyolcvanas évek elején hatalmas legyezőt küldött Blahának Düsseldorfból. Lásd BLAHA LUJZA NAPLÓJA. (Közreadja Csillag Ilona.) Bp., 1987. 177–178., 181–182.

¹² Kempelen: i. m. 93. A magas gyermekszaporulatra és halandóságra I. Magyar Országos Levéltár (MOL) Mikrofilmtár. A 3505. Kaposvár. Izraelita születési anyakönyv. I. k. fol. 152., 162., 168.; A 3506. Izraelita halotti anyakönyv. I. k. fol. 14., 16., 19.; II. k. fol. 13.; III. k. 43. l.

¹³ BFL IV 1411/B 1648/1892. Freystädtler Jenő élete vége felé maga is tollba mondta emlékiratait. Tanulmányairól és pályaválasztásáról ebben annyit árul el, hogy „*már az iskola padjaiban elhatároztam, hogy katonatiszt leszek*”. I. m. 1938. szept. 16. Katonai okmányai alapján eredetileg a pesti állami főreált végezte el, majd önkéntesi évét a nagyszombeni cs. és kir. Edelsheim–Gyulai huszárezredben szolgálta le. A tartalékos tiszti vizsga letétele után 1888-ban tartalékos huszár hadnaggyá léptették elő, majd 1894-ben egészségügyi okokra hivatkozva leszerelték. Kriegsarchiv. K. K. Reichs-Kriegs-Ministerium. I. Abteilung. A minősítvényi táblázatok bécsi Kriegsarchivból származó részletes adataiért itt és a továbbiakban Bonhardt Attilának monddok őszinte köszönetet. Megemlítenéd, hogy Jenő visszaemlékezésében hűgáról egyetlen szót sem ejt. Pontosabban annyit mégis: „*Hatan voltunk fivérek és két leánytestvérünk volt.*” Uo. Jenő alakja – a Múzeum út. 3. alatti palotája lebontása kapcsán – újabban többször is a publicisztika érdeklődési körébe került. Lásd Csordás Lajos: *FREYSTÄDTLER JENŐ PÁSA, A LEGENDÁK LOVAGJA. Népszabadság*, 2000. nov. 6.

¹⁴ MOL A 3505. I. k. fol. 183.; 2. k. fol. 7.

¹⁵ HOF- UND STAATS-HANDBUCH DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE FÜR 1881. Wien, é. n. 103., 104. A két „*osztrák-császári kitüntetés*” a kortárs magyar irodalom az „*osztrák-magyar érdemrendek*” között tárgyalja. Innen tudhatjuk azt is, hogy 1883-ig a Vaskorona-renddel „*szinte a bárói, illetőleg lovagi cím elnyerhetése volt összekötve*”. Marciányi György lovag: *NEMESSÉG. KÉZI KÖNYV NEMESI ÜGYEKBEN*. Bp., 1886. 209. Az eredeti alapszabályok 21. §-ának visszavonása 1884. szeptember 20-tól lépett érvénybe. Lásd A RENDJELEK ÉS KITÜNTETÉSEK TÖRTÉNÉLMUNKBEN. (Szerk. Felszeghy Ferenc et al.) Bp., é. n. 332.

¹⁶ MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI... I. m. 231.

za Budapesten és Kaposvárott, de megvolt még mementóként az 1849. június 14-én, Pétervárad bombázásakor elpusztult szülői porta telke is Újvidéken. A hagyaték méreteiről a levéltár mélyén bő egy évszázada pihenő végrendelet és a leltár részletesen tanúskodik.¹⁷ Végakarata szerint jelentékeny összegeket áldozott közcélokra, többek között egy közalapítványba tett egymillió forint névértékű regále-megváltási kötvény kamatai indították útjára a budapesti zsidó gimnázium létrehozását is.¹⁸

Az 1892. május 2-án kelt végrendeletet a hagyatéktárgyaláskor az örökösök nem fogadták el eredeti formájában. Mindenekelőtt az özvegy jelentette be igényét a vagyon fele részére közszerzemény gyanánt, de azonnal ajánlatot tett gyermekeinek, hogy bizonyos megszorításokkal miként egyezzenek meg. Ajánlatát fia szó nélkül, leányai viszont, akiket mind az atyai végrendelet, mind az anyai ajánlat lényegesen korlátozott, csak vonakodva fogadták el. Az atya ugyanis egyetlen megmaradt fiát magasabb arányban részeltette a leányokhoz képest, ugyanakkor úgy rendelkezett, s ez a vagyon fele részére gyakorlatilag érvényre is jutott, hogy az ingatlanokat nem tulajdonba, hanem életfogytiglani haszonélvezetbe adta. Ezeket sem ideiglenesen megterhelni, sem elidegeníteni nem lehetett, hanem „a gyermekek mindegyike ezen illetőségét saját leszármazói részére fenntartani köteles, amennyiben pedig a gyermekek valamelyike leszármazók hátrahagyása nélkül elhal, ezen illetőség az elhalálozással testvéreinek leszármazóira szálljon át tulajdonul”.¹⁹ Az 1893. március 6-án létrejött osztályegyezség szerint a közszerzeményes özvegy az ingatlanokból és ingóságokból kerekítve 4 millió 660 ezer forint értéket kapott, Jenő 1 millió 813 ezer, Ilona és Flóra pedig egyenlő arányban 2 millió 162 ezer forintot örökölt. A fennmaradt készpénzkészletre nézve szintén megállapodás jött létre: az előlegek betudásával kerekítve az özvegynek 60 672 forint, Jenőnek 122 224, Ilonának 46 295, Flórának pedig 43 986 járt.

„Deflorata”

Amiről a továbbiakban beszélni kezdünk, annál a résznél az egyházi házasságjogi könyvek hajdanán egyszerűen latinra váltottak. A hetedik parancsolaton túl a „bujálkodás” vagy „paráznság” (a házasság előtti vagy azon kívüli nemiség) már nyelviileg is tilalom alá esett. Beszélni is csak a gyóntató fülébe sűgva illet róla, s az egyházi előírásokban nemiség és nemzés elválaszthatatlanul összefonódott. Ennek megfelelően a XIX. század közepéig tartó korszak kereszténynek mondott házasságmodellje a szűz-leányság és a házaselet kereteit rendkívül szigorúan fogta föl, a kettő között az erényes nő számára nem ismert átmenetet, jöllehet a valóság (és az irodalom) ezt az ideált már rég kikezdte. A történeti irodalom a modern szexualitáshoz vezető átmenet kezdetét 1860 körülre teszi.²⁰ Az újdonság lényege a választás lehetőségében állott: ha a leá-

¹⁷ BFL IV 1411/B 1648/1892.

¹⁸ Ez utóbbi az irodalomban is felbukkan. ZSIDÓ LEXIKON: i. m. 294.; A ZSIDÓ BUDAPEST (szerk. Komoróczy Géza). Bp., II. k. 386. A helyi gimnázium építéséhez már Kaposváron is hozzájárult 50 000 db téglával. Bergel József: KAPOSVÁR 40 ÉV ÓTA. Kaposvár, 1877. 48. Ez utóbbi munkára is Csóti Csaba volt szíves felhívni a figyelmemet.

¹⁹ A végrendeletbe foglalt, testvérekre átszálló utóöröklési jogot Jenő egészen 1926-ig tiszteletben is tartotta. Akkor azonban kijelentette, hogy az egészet az atya csak „a hitbizományi törvény kijátszására” találta ki, és azt tovább nem tartja magára nézve érvényesnek. Dr. Horváth Kamilló közjegyzői iratai. BFL VII 197 1022/1926.

²⁰ A HISTORY OF PRIVATE LIFE. IV. FROM THE FIRES OF REVOLUTION TO THE GREAT WAR. (Ed. Michelle Perrot.) Cambridge–London, 1990. 594.

nyoknak módot adnak a választásra, elvitathatatlan lett a joguk a válogatásra is. No de meddig lehet elmenni a másik megismerésében, hogy a szeplőtelenység ne szenvedjen csorbát? Meddig nem árt a tapasztalatszerzés egy leány jó hírének?

Az átalakulás dilemmájához elegendő talán a századvég népszerű irodalmából a jezsuitáknál nevelkedett Marcel Prévost-ra hivatkoznunk, aki a kilencvenes években (ál)erotikus regényekkel lett világhírű, majd a század elején írott műveiben – újabb inverzióval – „*a nemzeti hagyományok és a jó erkölcs*” tanítója lett.²¹ Különösen érdemes figyelnünk arra a művére, amely terminológiai újításával („*félszüzek*”) a századforduló szexológiai irodalmába is bevonult. Ebben Paul Le Tessier szájába adja az átalakulás férfiszempontú leírását. „*Hajdan a szüzet zárdában nevelték föl, rendesen teljes ártatlanságban; ... Innen kikerülve férjhez adták egy olyan emberhez, kit alig ismert, de akit a szülők közös megegyezéssel választottak: tehát az érdekharcok s így majdnem minden hitvesi viszály, egyenetlenség már eleve ki volt zárva. A férj volt valóban a kezdeményező, ki bevezette a szüzet a házasság élet mysteriumába, s ez jelentékenyen biztató körülmény arra, hogy neje szeretni fogja őt... Ennek a boldogtalan nemzedéknek pár hystericus asszonya, néhány Jane de Simerose, durvának és kellemetlennek találta a nászágyban őket ért meglepetést, s hangosan kiabáltak, hogy ez árulás és erőszak. Oly erősen kiáltoztak, hogy meggyőzték erről a többieket is. Nem volt ezután olyan békés természetű polgárasszony, ki ne sóhajtozott volna: »A családon kívül nevelni fel egy leánygyermeket! Férjhez adni egy tudatlan ártatlan szüzet! Mily kiáltó bűn!« S fogadalmat tettek, hogy saját leányukkal nem fogják ezt a bűnt elkövetni... Láthatja az eredményt. A fiatal leányt nem kínozza többé az elkülönítés, a zárda kényelmetlensége, hanem hozzászokik, már tizenöt éves korától kezdve, a dús kényelemhez és jóléthez, melyet szülei negyven év alatt tudtak maguknak biztosítani. Most már nem adják tudatlanul férjhez, oh! nem... de nem is elégszik meg azzal, hogy csak a szerelem elméletével ismerkedjék meg: nagyobb biztonság okáért iparkodik előlegesen szerzett gazdag tapasztalatokkal megerősíteni magát. És most a férj az, a kinek a nászágy meglepetéssel kedveskedik.*”²² A szexualitás ezekben a társaságokban nem annyira a cselekedetek terén nyitott új korszakot, hanem mindenekelőtt abban, ahogy beszéltek, éreztek, gondolkoztak felőle.

Azzal, ahogy a házasság előtti nemiség önálló életre kelt, együtt járt a társadalmi fejelemzésben, a helyes és helytelen magatartás közötti határ megvonásában egy új tudásforma, a „*scientia sexualis*” térhódítása. Ez a folyamat, amelyet Michel Foucault – többek között – a nemiség pszichiátrizálásának avagy a női test hiszterizálásának nevez.²³ A XX. század elejének szexológiája (vagy ahogy magukat nevezték: „*szekszuológiája*”) a normalitás és abnormitás közötti határ megjelölésekor eljutott addig, hogy „*...normálisnak tekinti a nemi életben mindazt, aminek végcélja az imissio et ejaculatio penis in vagina. A szerelmeseknek azt a játékát pedig, melynek célja a nemi inger felkeltése és fokozása, ha ez a fenti értelemben vett normális közönsülés[se]l záródik le vagy azt elősegíti, ugyan-csak normálisnak kell tekinteni. Abnormálisnak tekintjük ezzel szemben a nemi életben mindazt, ami nem irányul a fenti értelemben vett normális koitusra vagy ennek előkészítésére.*”²⁴ Hogy

²¹ VILÁGIRODALMI LEXIKON. (Főszerk. Király István.) 11. k. Bp., 1989. 54–55. (Bajomi Lázár Endre.)

²² A FÉLSZÜZEK. (Ford. dr. Rózsa Géza.) Bp., 1896. 62–63. Valójában épp a regényből derül ki, hogy az átalakulás távolról sem volt olyan radikális, ahogy azt az „elbizonytalanodott” férfiak egymás közti beszélgetéseikben elképzelték. A „félszüzség” lényege ugyanis éppen az volt, hogy a házasság előtt a lányok az erotikus előjátékokban élték ki magukat, anélkül azonban, hogy a tényleges aktusra sor került volna.

²³ Michel Foucault: A SZEXUALITÁS TÖRTÉNETE. I. A TUDÁS AKARÁSA. Bp., 1996. 106–108.

²⁴ AZ EGYÜTTÉLÉS Á-B-C-JE. VITA SEXUALIS I. Bp., é. n. [1929] 6–7.

az alig sifírozott latinság ellenére mindez a „félszüek” esetében mit is jelent, könnyen belátható. „...a félszüek... sokkal temperamentosabbak, semhogy vérüket a törvényesen megengedett szeretkezés napjának elkövetkeztéig fékezni tudnák, kényszerűleg előbb ismerkednek meg a szerelmi élet perverzitásaival, mint annak normális lefolyásával.”²⁵ Amit a szabadság hozott az ismerkedésben, azt a szexológia rögtön perverzításként megbélyegezte és ilyenként vizsgálat alá vonta. A határok megvonásában azonban csak az egyik eszköz volt a szexuálpatológia, a másik továbbra is a büntető törvénykönyv maradt. Ennek a szándéknak megfelelően alakult a kettő közötti (egyébként ugyancsak ellentmondásos) választóvonal is, s ez kifejeződött a „*Vita sexualis*” kötetbeosztásának indoklásakor is: „*Mig a második kötet a normális és abnormálisnak [sic!] nevezhető cselekményeknek azt a sorát tárgyalja, melyeket a kultúrállamok büntetőtörvénykönyve nem büntet, addig a harmadik kötet kizárólag olyan nemi eltévelyedésekkel foglalkozik, melyek önmagukban büntetőjogi következményeket vonnak maguk után. Ez az oka annak, hogy egyes nemi eltévelyedésekkel a második és harmadik kötetben is foglalkozni kellett.*”²⁶

A félszüek felemás kategóriája természetesen nem fedheti el előlünk a szexuális szabadság felé megtett úton azt a lehetőséget, hogy a lányok bizony nem mindig szűzen mentek férjhez. Ebből a szempontból valójában a legfontosabb a látszat fenntartása volt. Az imént idézett szexológiai írás eleveníti fel egy berlini nőorvos praxisából azt az esetet, ahol egy joghallgató, „*16 esztendő úrilány*” partnere nevében arra kéri az orvost, „*hogy végezzen el rajta egy bizonyos műtétet, nehogy leendő férje gyanút foghasson előéletére vonatkozóan*”. Arra is a nőorvost vették rá, hogy beszéljen az ügyben a mamával, „*aki rendületlenül hitt leánya ártatlanságában*”. Ami történt, az orvost lepte meg igazán: a várt kétségbeesés és felháborodás helyett a mama „*megragadta az [orvos] kezét és csak ennyit mondott: – Ugy-e megteszi doktor úr?*”²⁷

A szüzesség idő előtti elvesztése egyébként még a botrányirodalomnak is félig-meddig tabutémája maradt. A Flóra-memoár belső hátlapján hirdetett, már említett Nagy Irma-könyv jellegzetes korabeli példa a kérdést övező beszédmódra és hallgatásra. A vidéki úrilány, amikor az öcs házitanítójának megszerzésével „*megindította a harcot a nagy ismeretlen, a férfi ellen*”, a kipontozással jelzett aktus után is csak valami „*homályos érzésről*” mond lapos közhelyeket: „*elvesztettem valamit, valamit, amit többé soha meg nem találok*”. S az eltévelyedés után hamarosan szent esküt tesz (amelyet persze nem képes betartani): „*megmaradok [sic!] az erény ösvényén, míg értem nem jön egy deli lovag, akinek*

²⁵ Dr. S. Weisse: A FÉLSZÜZ. In: A TITKOS PROSTITÚCIÓ ÉS A FÉLVLÁG. VITA SEXUALIS V. Bp., é. n. 108. A jelenség leírásával Prévost regénye sem marad adós: „*Az ő sajátjágos szeretkezésük, a mely nem éppen ritka abban az elfajult, kiélt társadalomban, hol az erkölcsök és az elvek összhangját hirdetik, pedig azok homlokegyenest ellentétben állnak egymással – az ő szeretkezésük, mondom, éppen ellentéte, fonákja volt a közönséges emberi szerelemnek, és valóban szerelmük zárándoklása oly szenvedélyes volt, hogy azok kinyajit elfeledték és nem is óhajtották, hogy a végcélhoz jussanak. Mit törődött Maud azzal az utolsó, leggyönyörteljesebb csókkal? Ő nem ismerte azt. Mit bánta Julien?*” I. m. 176.

²⁶ AZ EGYÜTTÉLÉS Á-B-C-J-E. I. m. 7. A szexuálpatológia komoly erőfeszítéseket tett a határok pontos megvonása érdekében, többek között választóvonalat igyekezett húzni a perverzió és perverzítás között is: „*A nemi ösztön perverzióját... nem szabad a nemi művelet perverzítésával felcserélni, mert ezt nem psychopatológias körülmények között lehet észlelni. A konkrét perverz cselekedet, bármilyen borzasztó alakot is öltön, nem döntő a klinikai vizsgálat szempontjából. Hogy betegség (perverzio) és terheltség (perverzítás) közt különbséget tehesünk, ismernünk kell a szereplő személy összegyéniségét és perverz tetteinek indokát. Ez képezi a diagnózis felállításának alapját.*” Báró dr. Krafft-Ebing R.: PSYCHOPATHIA SEXUALIS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RENDELLENES NEMI ÉRZÉSRE. II. jav. kiad. Bp., 1926. 70. (Kiemelések az eredetiben.)

²⁷ Weisse: i. m. 106–107.

szabad rendelkezése lesz az én puha bársonyos testemmel”. Nem lehet sok kétségünk, hogy ezekben a bugyuta történetekben buja férfivíziók bújtak az ábrázolt nőalakokba.²⁸

Flóra szexuális életéről, házasságairól, kapcsolatairól három elmesélt történettel rendelkezünk. Könnyen belátható: az elbeszélés nem is lehet más, mint utólagos. Már-már a fölösleges bőség zavara ez. Ráadásul, bár ezek mindegyike tartalmaz számos közös mozzanatot, a történetek mégis gyökeresen eltérő látószögből szerveződnek. Nem véletlen tehát, hogy már arra az első kérdésre, hogy vajon Freystädtler Flóra a kor normái szerint szűzen ment-e férjhez – egymásnak ellentmondó válaszokat kapunk. Pedig láthatóan minden autentikus forrás rendelkezésünkre áll: s mégis megtudható-e a történelmi igazság egy ilyen kényes kérdéstről olyan esetben, amikor a delikvens emlékezést (ne mondjuk: vallomást) hagyott hátra maga után?

Flórát, saját emlékei szerint, már kilencéves korában Balatonfüreden a cigányprímás, „gyönyörű sötét szempárja” vonzotta. Aztán tizenhét éves korára kiforrt benne az ideál képe: „Még fehér leányszobámban, hatalmas Bösendorferem előtt lágy dallamokat játszottam, még elpírultam, ha francia olvasmányaimban a l'amour szóra tévedt szemem, de odakünn már hívott az élet, titkos sejtések remegtették meg plasztikus alakomat, s a szerelem ismeretlen világából vad bachandália hangjai szűrődtek át zavaros összevisszaságban szűzi érzéseimhez. Anyám aggódóan nézte sötét tüzi nagy szemeimet, fehér arcom lázasan kipírult rózsáit, és férjet keresett. Nekem szerelem kellett, pusztító lángú, csodás nagy szenvedélyektől izzó, emésztő szerelem, és anyám csak férjet keresett.”²⁹ Az első vőlegény az elbeszélés szerint ennek a keresésnek volt az eredménye, egy pozsonyi, „daliás szépségű huszártiszt”, akit Flóra visszaemlékezése nem nevez meg (mi azonban ismerhetjük a haláleset-felvételi iratból).³⁰ (Mellékesen jegyezzük csak meg, hogy a szász tiszt azért nem az a parti, akit oly sokáig kellett volna keresni a szépséges és gazdag Flórika számára.) Ez idő tájt tűnt fel a viharos történetben a francia komorna közvetítésével a „népszerű sportsman” (szintén névtelenül), s a találka egy első emeleti lakásban ért véget – Flóra elbeszélése szerint – anélkül, hogy történt volna valami. Tanulságos a kritikus eset leírása: „Csak amikor a sportsman élvezet ajkát éreztem meztelen karomon, akkor eszméltem fel, és riadtan menekültem három szobán át, de hasztalanul. Mint egy vígyorgó saty, úgy követett az ország első gavallérja, és szerelemről suttogott, gőgicsélt a szája, aki megvesztegetett cselédek révén törbe csalta egyazon társadalmi osztály másik férfiának – menyasszonyát! A szerelem mézét vágytam megismerni, s elsőben annak szennye csapott felém. De nem hagytam szűzi testemet a kéjencnek; kétségbeesett erővel védekeztem, s a küzdelemből végre is győztesen kerültem ki, a lovag összeesett egy karosszékben,

²⁸ Nagy Irma: i. m. 15., 18. A szerző kilétét nem sikerült megállapítanunk. Az álnévlexikon kérdőjellel vélelmezi, hogy mögötte egy Nagy Imre nevű újságíró rejtelkedett. Gulyás Pál: MAGYAR ÍRÓI ÁLNÉVLEXIKON. Bp., 1956. 315. A könyv előszava is megerősíti, hogy álnévről lehet szó, mivel – saját bevallása szerint – a hős nő akkor már az „ún. tisztességes társadalom... általánosan tisztelt tagja”. Uo. 5. Egy évvel később ugyanezen név alatt megjelentetett „utolsó könyvének” végén azonban a kiadó – láthatóan jogbiztosítási céllal – azt közölte: „E könyv írójának több feljegyzése nem maradt, mindent közölt tőle a kiadó, ami egy sor írása csak volt. Folytatása a könyvének nem következhet, mert trója meghalt és életében nem írt többet.” Nagy Irma utolsó könyve: A SZERELEM SZÍNHAZA PÁRIZSBAN. EGY ÚRI ASSZONY VALLOMÁSAI. Bp., 1909. 98–99.

²⁹ Splényné: i. m. 4–5.

³⁰ A vőlegény, Földvári Schmidt Károly Lajos Brassóban 1870-ben született. A helybeli alsóreal és az ötödik gimnáziumi osztály elvégzése után, 1885–1887 között a morvaországi Weißkirchenben végezte a kadétkiscolát. 1893-ban főhadnagy II. Vilmos király 6. württembergi huszáregimentjében. Nyilvánvalóan azonos az azal az alezredessel, akit Schmidt Albert ny. főhadnagy és brassói birtokos fiaként, bátyjával, a kétécsalados Gusztáv-Sándor ny. őrnaggyal együtt emelt Ferenc József nemesi rangra 1915-ben. Kriegsarchiv. K. K. Reichs-Kriegs-Ministerium. I. Abteilung., ill. A KIRÁLYI KÖNYVEK. (Szerk. Gerő József.) Bp., 1940. 184.

és én menekülhettem.”³¹ Amikor a mamának azonmód sírva elpanaszolta a történetet, a válasz ez volt: „Csak botrányt nem szabad csinálni...” Az esküvőre a huszártisztal a Deák téri templomban került sor.³²

Ha Flóra saját történetének elmesélésekor nem is titkolta a férfiak iránti felfokozott vonzódását és szerelemvágát, s mint látni fogjuk, a folytatásban egyáltalán nem menteti magát, mégis az az érzésünk, hogy még sorsának mélypontjáról visszatekintve is meg kívánt felelni a szűzen (vagy legalább félszűzen) illik férjhez menni normájának. Még akkor is, ha az első csábítás sikertelenként való ábrázolásával a történet sokat veszít az eredendően áldozatként feltárulkozás lehetőségéből. A legnagyobb sérelem nála inkább szociális természetű: „cselédek révén”, „egyazon társadalmi osztály” keretein belül elfogadhatatlan ilyen csábesszközök bevetése.

Egészen másképp ábrázolja az eseményeket a Török Imre-féle „riportersztori”. A szerző, a csodált „vadász”, a nála nem véletlenül névvel szereplő Rohonczy Gedeon skalpgyűjteménye szempontjából másféleképpen indítja a történetet. Török beleszövi a históriába Rohonczy gyönyörű fiatal feleségét is, akivel természetesen „szép családi életet él”, s cinkos szemhunyorítással intézi el, hogy az ő igazi hőse „mint mindenben, ebben is »nagy étvágyú«, és az egészen fiatal, telt alakú, tűzvörös vagy éjfekete hajú leányokra egészen nagy pénzért is »biztos vevő«”.³³

Elbeszélésében a jól ismert regénybeli sztereotípa szerint Flórát anyja halála miatt egy svájci intézetben nevelték, de már az intézet nevelői sem mertek „felelősséget vállalni a koraérett, túl temperamentumos leányért”. Ő azt is tudni vélte, hogy a francia nevelőnő kétezer koronát kapott Rohonczytól kerítőnői szolgálataiért. Nála az első kaland nemcsak beteljesült, hanem Flóra egy ideig magától is vissza-visszajárt deres halántékú lovagjához. Sőt, az idős atya „esdeklésére” (itt az egyébként igencsak morózus atya a szülői norma megjelenítője) Rohonczy szerzett végül báró férjet „a kis bestiának” (a daliás huszár főhadnagy itt valamiképpen megmenekül a bemutatástól!).³⁴ A történetnek azonban nála még hosszan gördülő második, sőt mint láthatjuk, harmadik felvonása is lesz. Az azonban nem kétséges, ha az „első délutánról” mégis valamiképp Flóra saját története bizonyulna igaznak, akkor Rohonczynál (hiszen hitelesen ki másról is eredhetne a második változat) nagyotmondóbb szájhóstit keresve sem találhatnánk a lóversenypályák környékén.

Nem hiányzik Töröknél végül az erkölcsi tanulság levonása sem, amelyet azonban eleve meghatároz az indítás hangütése: „Igazságtalan lenne a vörös Flóra tragédiáját Rohonczy Gedeon számlájára írni, mert ezt a nőt fékezhetetlen vad szenvedélye vitte a romlásba, a pusztulásba vezető útra, s az szinte mellékes, hogy ezen a csókkal, öleléssel, kéjjel szegélyezett Golgotán kívül ért az első stációhoz.”³⁵ A történet íve tehát szinte eleve adott, s szó sincs

³¹ Splényné: i. m. 5–7.

³² Flóra az egész memoárban tabuként egyetlen szót sem ejt zsidó származásáról, így azt is csak az anyakönyvekből tudjuk, hogy Pesten, tizenhat éves korában (1890. szeptember 25-én) áttért az evangélikus vallásra. MOL A 3505. Kaposvár. I. sz. születési anyakönyv. 2. k. fol. 7. Az evangélikus matrikulák tanúsága szerint az esküvőt 1891. november 14-én tartották. Flóra keresztatyja, majd tanúja az aktusoknál dr. Hauer Sándor köz- és váltóüggyvéd volt, aki később, a válóperi megegyezéskor is kulcsszerepet tölt be. BFL A 7, A 6. Ágostai Evangélikus Anyakönyv. Deák tér. Magyar község.

³³ Török: i. m. 181. Felsőpulyai Rohonczy Gedeon (1852–1929) felesége egyébként a véletlen szeszélye folytán szintén Flóra (Lónyay), és mindössze két esztendővel volt fiatalabb férjénél. Gudenus János József: A MAGYARORSZÁGI FŐNEMESSÉG XX. SZÁZADI GENEALÓGIÁJA. II. k. Bp., 1993. 212.

³⁴ Török: i. m. 187.

³⁵ Uo. 189–190.

benne a Flóra által hangsúlyozott szociális mozzanatról: a szenvedélyének gátat vetni nem tudó, nimfomán nőnek szükségszerű a bukása anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt, a legfeljebb liliomkertész hajlamúként ábrázolt, korosodó gavallér ehhez csak pusztá eszköz. Az eddig összefogalt két történet különbsége valahogy több és más, mint a korban oly sokat emlegetett kettős (férfi- és női) morál diszharmoníája.

Gyökeresen másfajta vonalvezetésű Hegedüs Géza története, bár irodalmilag talán ez a legszínlelenebb. Nyilván a családi kapcsolat miatt is különös progresszivitással bontakozik ki a beállítás. „*A Monarchia egyik legrosszabb hírű nőszemélye*” tituluson átút az ismeretlenül is „*csodálatos Flóra*” iránti rajongás. Talán Kellér és Hegedüs világszemléletének keveredéséről van szó, talán másról is. Mindenesetre a Hegedüs által vázolt elbeszélésben „*a nagy örökségű leány azzal kezdte életét, hogy vagyoni biztonságában szakított minden polgári erkölcsi előítélettel, és világbotránkoztató szabados életet élt. Állítólag gyönyörű volt, az arisztokrácia ifjai vetélkedtek érte, és ő könnyedén osztogatta kegyeit... a legmagasabb körökben. [Itt szemérmesen egyetlen név sem szerepel.] Még főhercegi szeretője is akadt. Szépsége mellett okos és szellemes is volt. Címikusan hirdette, hogy akinek elegendő pénze van, az fölötte áll a szabályoknak. Jó néhány arisztokrata már korábban is hajlandó lett volna igen rossz híre ellenére is feleségül venni, de Flóra évekig elutasította az ajánlatokat azzal, hogy aki-nek egyszer oltár előtt hűséget fogad, ahhoz hűséges is lesz... erre pedig ráé*”.³⁶ Nos, ha ez így lenne, akkor Flóra egészen tizenhét éves korában kötött első házasságáig várakoztathatta volna a reá áhító arisztokratákat. Hegedüs végül részben tájékozatlanságból, részben „*a polgári norma becsülete megmentése*” végett hozzáadja Flórát egy báróhoz, ami azért kétélű megoldás, ám ettől kezdve irgalmatlanul „*megjavítja*” a nő erkölceit is a maga módján. „*És attól kezdve, hogy báróné lett, a legkövetkezősebben betartott szerelmes hűségben élt, és szült néhány gyermeket arisztokrata férjének*”.³⁷ A tudatos és radikális normaszegés, amely a vagyonosok és az arisztokraták kiváltsága volt, végül ugyanabban a társadalmi mezőben a legkonvencionálisabb megoldásba torkollik.

Házasságok, flörtök, válások

A kispolgári nézőpont polgári-arisztokrata idilljével szemben Flóra története sem saját memoárjában, sem a többféle forrásból merítő Török elbeszélésében nem ér véget az esküvővel. Flóra visszaemlékezése szerint már a Pozsonyban tiszteletükre rendezett esküvői estebédnél kínos kalandja kezdődött Sz. gróffal, „*a legszebb Pozsonyban élő arisztokratával*” (aki az első nála a legalább monogrammal megjelölt lovagok sorában!). A válasra azonban nem őmiatta, hanem „*egy pozsonyi milliomos jogász fia miatt került sor*” (ismét monogram nélkül). Hamar rájött, hogy „*szerelem nélkül ment férjhez*”. Bejelentette urának válási szándékát, majd összezsomagoltatott hűséges magyar komornájával, Radics Terézszel, és meg sem állt a jogásza által a bécsi Imperial Szállóban kivett négy-szobás lakosztályig.³⁸ Férje azonban nem hagyta annyiban a dolgot, testvéreivel utána-ment, és „*lovassági fedezet mellett*” hazavitte. A „*nem éppen lovagias hangnemű tárgyaláson*”

³⁶ Hegedüs: i. m. 130.

³⁷ Uo. 131. Az író olyanmódon elhiszi saját verzióját, hogy úgymond tapintatból nem írja ki a férj arisztokrata nevét, mert „*jó néhány utóda él, hasznos tagja a mi társadalmunknak, és fogalmuk sincs, hogy valahol távolról az én vérokonaim, nem egy még azt sem tudja, hogy dédapja báró volt, dédanyja pedig az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legrosszabb hírű nőszemélye. Talán személyileg is kínos lenne számára, ha tudnák, talán társadalmilag se lenne előnyös a merőben másféle helyzetben ez a leszármazás. Aki pedig véletlenül mégis tudja, hogy Freystädter Flóra volt a dédanyja, az nyilván hálásan gondol rám atyafiúi diszkréciómért*”.

³⁸ Splényné: i. m. 12–13.

mindkét fél a maga szempontjait hangoztatta.³⁹ A válóper másfél évig tartott.⁴⁰ Miközben menyasszonya volt a szerelmes jogászfiúnak, Pozsony és Pest között ingázva a már az esküvői vacsorán vele kikezdő Sz. gróf kedvese lett, természetesen szintén szerelemből. „...néztem gyönyörű drágakövel díszített jeggyűrűmet; bizony a kis jogász képe foszlott, foszladozott, mint őszel a kutyatejvirág fehér bolyhos gyümölcse, ha egyszer egy szélelőhalm vágatát a mezőn.”⁴¹ A második jegyesség idején mindez már bocsánatos bűnnek tűnt fel, a válófélben levő asszonyt már nem kötötték a szexuális megtartóztatás normái.⁴²

A gróf révén vált – szavai szerint – „a pesti mágnás társaság központjává”. Mint írja, „a fiatal, könnyű fajsúlyú arisztokraták körülrajongtak, nagyúri léhaságuk, könnyűvérű élvhajhászatuk óriási befolyással volt fejlődő asszonyi lelkemre, s lassanként elvesztettem minden kapcsolatot leánykori környezetemmel”.⁴³ Az új társaság barátnői körébe Flórán kívül hárman tartoznak: R. May grófnő, egy volt főispán szép leánya, T. Mimi, egy francia consul leánya és Cs. Ilona, egy csillagkeresztes hölgy húga. Ez az előkelő kompánia először a Hungária Szállóban ütötte fel tanyáját, és tudatosan (felülről) szegült szembe a társa-

³⁹ Flóra: „Nem akartam magát megcsalni, mondtam, hogy magával élni nem fogok. Elutazom.” Férj: „De akkor örökendő vagyonának fele az enyém.” Flóra reakciója: „Megdöbbsentem ennyi cinizmus láttán, de gyermek fejjel áldozatot akartam hozni válásomért, és férjem javára lemondani készültem négy millió korona örökreszem feléről csakhogy menekülhessek, de ebben családunk ügyvédje megakadályozott, és megindult a válóperünk.” Splényné: i. m. 14. Flóra láthatóan igyekezett feledni és feledtetni a történeteket. Az ajándékozási szerződés ugyanis valóban létrejött Pozsonyban 1893. február 23-án, Schmidt Károly Lajos cs. és kir. hadnagy Hosszú u. 13. sz. házban lévő lakásán, Bartal György királyi közjegyző előtt, két D’Orsay gróf tanúskodása mellett. Másnapról indultak meg az elhúzódo és nehéz tárgyalások egy új egyezség létrehozására, amint arról Wellisz dr. és Steinbach István közjegyző elszámolásai tanúskodnak. Ennek során helyezik saját kérésére gondnokság alá Flórát (1893. márc. 18.).

⁴⁰ Az 1893. febr. 23-tól ápr. 19-ig húzódo tárgyalások bonyolultságáról elegendő dr. Wellisz költségjegyzékét idézni: „Eljárások minden nap, hosszas órákon keresztül tartott értekezések, gyakran késő estig Dr. Hauer ügyvéd úrral, gondnokolt édes anyjával, gondolkotlalt, Schmidt Károly úr ügyvédjével Dr. Schmidt Titusszal, a létesítendő egység összegének és egyéb pontozatának megvitatása...” (Költségjegyzék, 1893. dec. 31.) BFL IV 1411/B 1648/1892. A létrejött közjegyzői okiratba foglalt 1893. ápr. 8-i egyezség „az egymás iránt leírhatatlan ellenszenv és engesztelhetetlen gyűlölet” rögzítése után a válás megindításáról intézkedik. Ebben a férj „kárpótlásul és fedezetül azon költelekezésnek és kiadásoknak, melyek a házasság tartama alatt a házas felek társadalmi állásával felmerültek és jártak és a nő bő anyagi viszonyainak megfeleleltek” a már az ügyvédtől felvett 76 520 firt. 75 krajcáron felül (a számadás kötelezettsége alóli felmentés megadása mellett) még 83 479 firt. 25 krajcárt kap készpénzben. Ennek fejében visszavonja F. Antal hagyatékára vonatkozó igénybejelentését, amelyet az ajándékozási szerződés alapján tett, visszaadja – egy szobabútor kivételével – felesége összes ingóságát (bútorokat, fehér- és ruhaneműjét, egyéb toilettetárgyait és ékszerait). Flóra pedig kijelenti, hogy az ajándékozási szerződést saját akaratából írta alá. Ha eddig valakinek lettek volna kételyei, hogy mégsem, akkor ebből a Schmidtéknek rendkívül fontos passzusból látható az ügyvédi stratégia, amennyiben azzal operáltak, hogy a kényszer hatása alatt aláírt ajándékozási szerződést érvényteleníteni kéri majd a bíróságnál. Ennek nemcsak a tisztí karrier szempontjából lettek volna fatális következményei, hanem kitudott volt a szökés története is, ami viszont mind a férfiúi becsület, mind az asszonyi hűség kikezdésére bizonyult volna alkalmasnak. Flóra egyébként emlékezésében megkönnyebbülten nyugtazza, hogy az érte vívott párbajban „komoly baja senkinek nem esett”. Splényné: i. m. 14.

⁴¹ Splényné: i. m. 16. A jegyesség ügye azonban több, mint zavaros. Dr. Wellisz iratai között ugyanis van egy elszámolás, amely „F. Flóra eljegyzési ügyeiben” címet viseli, 1893. dec. 31-i kelettel. Június 25-től szeptember 28-ig tartó utazásokról szólnak Bécsbe és Badenbe, aminek során „Dr. Tafler bécsi ügyvéddel, gondnokotlalt és a gróffal” (sic!) való tárgyalások szerepelnek. BFL IV 1411/B 1648/1892.

⁴² Ahogy Prévost írja könyve előszavában: „...a keresztény nőt, ki másodsor meg férjhez, úgy tekintjük, mint aki hitvesi köteleltségeinek tanulóveit végezte”. I. m. 6.

⁴³ Ekkor szakít vele bátyja, Jenő, miután egy ízben meglátta Sz. gróffal egy kocsiában, s azóta (a memoár szerint tíz év óta) nem beszél vele. Splényné: i. m. 17. Sűrűsödik az időzavar, mert ha az első válás óta, akkor bizony tizennégy év is kellett, hogy legyen. Bár valószínűleg a konfliktusok már az örökösödés miatt elkezdődhettek.

sági normákkal: „...a sors csodálatos játéka összesodort négy társaságbeli nőt, kiknek szépsége és egyrészt vagyonuk, másrészt születési kiváltságuk irigylésre méltó szerepet biztosított volna életükben, de akik szuverén megvetésével mindannak, ami nyárspolgári, úgyszólván kiközösítették magukat az abszolút jóhírnévű, de igen sokszor romlottabb nők közül”. Miközben a mélyből visszatekintve már-már érthetetlen konoksággal védte magát a házasság előtti nemi élet és az első férj megcsalása elleni „vádaktól”, büszkén vállalja a külön költözés utáni életforma-forradalmat: „...egy gondfeletten vig, Magyarországon eddig képtelenségnek látszó bájosan kicsapongó életet élünk, úgyszólván külön kasztot alkotva, mely velünk együtt eltűnt a főváros életéből, egyrészt a mi társadalmunk végtelen kicsinysege és copfos konzervatívizmusa miatt... Másrészt azért erre sokkal nagyobb képesség szükségeltetik, mint a családanya szerepére”.⁴⁴ Úgy tűnik, a lázadáshoz már kitermelődött az ideológia is. Az emlékirat szerint Pestet kinőve Bécsbe tették át székhelyüket a Führichgasse 3. számú házba, áthozták a bútorokat, estélyeket, hangversenyeket adtak, divatot diktáltak.

Elbeszélése szerint az apa és anya halála utáni magány szorongásai vitték második házasságába (valójában az anya még élt a második frigy idején), amely azonban csak „két hónapig tartott”. A férj nevét itt sem írja le, pedig az asszonynevet nemcsak viseli, hanem a memoárt is ezen a néven jegyzi.⁴⁵ Újra visszatér barátnői körébe, és még nagyobb költekezésbe kezd: „Vágyonom tudatában átvettem a mecénás szerepet velük szemben, óriási ruhaszámlákat fizettem, kacagva szórtam értük, velük a pénzt, s hálásan fogadtam cserébe hódoló hízelgésüket. Szinte természetesnek találtam, hogy a párisi legelső mesterek egyikét hoztattam le és tartottam magamnál, hogy hajdíszem mindig pazar legyen, frizurám véletlenül el ne kessen a divattól. Ez az éra különben is a test kultuszában merült ki, mint a már omladozni készülő Róma asszonyainál.”⁴⁶

⁴⁴ Négyen költöztek be gróf Nádasdy Ferenc Röck Szilárd utcai házába, hol a földszintet teljes egészében lefoglalták. Uo. 18. Az árvaszéki iratokból a házba való beköltözés dátumát nem, viszont az onnan való elköltözését pontosan ismerjük. Dr. Wellisz 1897. októberi jelentéséből tudjuk, hogy „gondnokoltja Párisba utazván, elutazása előtt lakása berendezési tárgyainak nagyrészt eladta, megmaradt részét pedig idegenekre bízta”. A VIII. kerület Röck Szilárd u. 32. szám alatt 1897. okt. 13-án felvett leltár az ott maradt ingóságokat alig 25 ezer koronára értékelte. Ebből egy garnitúra részeként a legértékesebbre becsült darab „1 matt 8 ajtós, 3 fiókos márvány lapú kredenz faragványán” önmagában 1200 koronát ért. BFL IV 1411/B 1648/1892.

⁴⁵ A pesti evangélikus egyház szertartásai szerint létrejött házasság megkötésére 1895. szeptember 17-én került sor. A tanúk Szentimrey Kálmán állami tisztviselő és báró Fiath Imre földbirtokos voltak. A bontás viszont 1898 végéig elhúzódott, a budapesti ítéletábra csak december 6-án hagyta jóvá az első bíróság határozatát. Az ítéletekből az derül ki, hogy a házasság felbontását Flóra kezdeményezte, miután a férj 1895. november 23-án, utolsó lakhelyükről, a Nádor utcai Európa Szállóból eltávozva elhagyta. A nej ugyan a férjet több ízben visszahívta, de az nem volt hajlandó az életközösség helyreállítására. A válást ennek alapján az alperes hibájából mondták ki, s az ítélet szövege szerint alperes által az elköltözés indokául felhozott okok a bíróság által „figyelembe nem vehetők”. A férj hibájából kimondott válásra az asszonynev megtarthatósága miatt volt szükség. A második férj Splényi Árpád (1864–1919), Splényi Ödön rendőrtanácsos és detektív-felügyelő első házasságából származó fia. Az apa második felesége Blaha Lujza volt. Gudenus János József: A MAGYARORSZÁGI FŐNEMESSÉG XX. SZÁZADI GENEALÓGIÁJA. III. k. Bp., 1998. 350. A Splényi Ödönnel kötött házasságról lásd BLAHA LUJZA NAPLÓJA. I. m. 182–187. Splényi Árpád rövid életű házasságáról egyik forrásmunkában sem esik szó.

⁴⁶ Splénné: i. m. 23. Bécsi tartózkodása során ekkoriban szegődött mellé a Ringen levő Salon de Beauté tulajdonosa, Antoinette kisasszony, aki nemcsak manikűrözte kezét, hanem fokozatosan társalkodónőjévé nőtte ki magát: „hasznos tanácsokkal szolgált tolettjeimet illetőleg, kiváló ízlésével néha meglepő színhatásokat váltott ki kalapom, ruhám és ernyőm összeválogatásánál”. Utólag azonban már „rossz szellemé”-nek nevezte, miután arra is rájött, hogy a lassan teljhatalommal bíró társalkodónő „nem érvényesíteni akarta szépségét, hanem – értékesíteni”. Uo. 24., 26. A társalkodónőnek, akit mellesleg Dorfinger Antoinette-nek hívtak, „odaadó ragaszkodása és sok-sok fáradozásának elismerése jeléül” férjhezmenetele alkalmából 1750 forintot ígért. BFL IV 1411/B 1648/1892. (Nyilatkozat, 1898. okt. 10.)

A baráti kör és udvartartásának útja tehát (valójában 1897 őszen és egyenesen Pestről) Párizsba vezetett, ahol a Bois de Boulogne-ban bérelt kis villában döbbent rá, hogy „ez az egyetlen hely, hol érdemes élni”. Párizsban egy elfranciásodott olasz herceg, „*Principe Torniyola*” barátnője lett, ám a „*tündéri napoknak*” vaskos botrány vetett véget. A búcsúestélyen T. gróf valamilyen kábítószerrel szórta a barátnék poharaiba. R. grófnő ütlegetni kezdte szomszédját, aki V. bárót tolt a maga helyébe, akinek „*mazochista hajlamai ismeretesebbek voltak*”. Mimit nymphomanikus rohamok fogták el, és rekedt hangon kiáltozott: „*Férfit, férfit nekem!*” Flórát mindenesetre a hajnali órákban „*már csömör fogta el az orgia után*”.⁴⁷

Már tapintatból se kövessük tovább Flóra útját a teljes elszegényedésig, elzüllésig, valószínűleg életének érzékire színezett történetét is azért kellett „eladnia”, hogy némi pénzhez jusson. Élete utolsó fázisát memoárjában ő maga sem mondja el. Az életrajz elkészültekor mindössze harmincnégy éves. Keserűen állapítja meg: „*Eseménydús életemen át igen sok gavallért ismertem, akik brigantik módjára bántak velem, s egyetlen egyszer hozott össze a sors egy szélhámossal, s ez az ember tetőtől talpig – gavallér volt.*”⁴⁸ Az önéletrajz azonban megerősíti, hogy Flóra nézőpontjából egy szépsége, vagyona és kiváltsága által körülhatárolt közeg az, amely megengedheti magának a konvencióktól való elszakadást. S ebben nincs különbség Pest, Bécs és Párizs között. Ahogy Prévost előszava megállapítja: „*...e világ határa nagyon bizonytalan, meghatározhatatlan, néhány ponton már Cosmopolis országgal érintkezik, más oldalról határait a cythere-i vizek fűrésztlik, s ismét más irányba messze kinyúló határvonalait érinti s gyakran átlépi a gazdag bourgeoisie, meg a mulató aristocratie. S ezen világ egyik legjellemzőbb vonása? Az, hogy itt a vallás és erkölcs eszméi sosem irány- és vezéreszmék. Ebben a világban senkit és semmit nem ítélnék el valami fensőbb, csálhatatlan elv, hanem igenis a conventiók nevében s a kartársak véleménye alapján.*” (Kiemelés az eredetiben.)⁴⁹

A Török-féle verzió szerint az ifjú házások (ne feledjük, itt csak egy házasság van, a báró férjjel) költöztek be a Rökk Szilárd utcai palota földszintjére, majd a férj kiakolbólitása után itt ragadja el „*a vörös bárónét*” a „*már-már fékezhetetlen szenvedély*”. Itt már nincs is szükség a vendég férfiak háryjánosos indiszkréciójára, „*a Rökk Szilárd utcai boltosok, házmesterek, a ráérő vénasszonyok*” mesélik, hogy ki jött ki a reggeli órákban a palota „hátsó kapuján”. Az elszegényedett báróné Bécs kihagyásával tűnik el Párizsban (ez véletlenül meg is felel a történetek kronológiájának), ahol – minő botrány – „*autót vezetni tanult és sofírozott is*”. Leginkább azonban erkölcsi élete „*esett kifogás alá; állandóan részeg volt, botrányokat csinált; végül kiutasították és visszatoloncolták Budapestre*”.⁵⁰ S a láthatáron immár feltűnik a deviancia karhatalmi „kezelése” is. Pesten, a Magyar Vi-

⁴⁷ Splényné: i. m. 33.

⁴⁸ Uo. 83. Egy gáláns német ékszertervvel folytatott flörtjéről van szó.

⁴⁹ Prévost: i. m. 4. Mindezt megerősíti és árnyalja Foucault társadalomtörténeti hipotézise: „*...legelőször a »polgári« és az »aristokrata« családokban kezdtek problematizálni a kisgyermek és a serdülők szexualitását; itt medikalizálták először a női szexualitást; itt irányították először az érdeklődést a nemiség lehetséges elfajzásaira; itt született meg a gondolat, hogy feltétlenül ellenőrizni kell a nemiséget, és haladéktalanul ki kell dolgozni a büntetés, illetve a helyes útra visszavezetés ésszerű technológiáját. A »polgári« és »aristokrata« családok kerítette hatalmába legelőször a felfokozott szexuális szenvedélyt, ezt a családot fogta el először a félelem a szexualitás esetleges patológiussága miatt, ez töprengett el először a megoldás lehetőségein, fordult segítségért a tudományos technikákhoz, s hívta életre – hogy aztán újra és újra ismételtesse – a végeláthatatlan diskurzusokat*”. Foucault: i. m. 124–125.

⁵⁰ Török: i. m. 188.

lág nevű zugpanzióban esett meg vele az ifjú riporter kalandja, aki túl a nyolcvanon is elevenen emlékezett arra, amint „*a negyvenen túli asszony anyáskodó kedveskedése csakhamar az öreg hetéra élvezőgő önzésévé vált*”. Ez a férfiúi élmény mondatja ki paradox módon a legkeményebben Flóra vádját: „*Hidd el, fiam, sajnállak benneteket, de fizetnem kell azért, ami velem történt, amit a férfiak velem csináltak.*”⁵¹ S bár a Flóráról szóló történet mentesül mindenféle szociális töltetől, végkövetkeztetése nagyon is egybecseng a Flóra által elmondottal, legalábbis a férfiak hibáztatása tekintetében. (Hegedüs Gézánál – mint láttuk – a házassággal visszatért a történet a normálisnak tekintett „polgári” kerékvágásba.) Valójában azonban – mint fentebb idéztük – Török laikusán patológizáló férfinagya szerint Flórát saját olthatatlan vérmes szenvedélye sodorta végzetébe. S a deviancia nem jár egyedül: melegágya a nimfomániának, az alkoholi zálásnak, sőt mi több, a sofírozásnak is.

Ami mármost a házasságon kívüli nemi élet (a flört) korabeli megítélését illeti, e tekintetben csak első lépéseknél tartott az átalakulás. Ahogy Prévost látta: az érzékiség a „flirt” szó „*közönyös, semmitmondó álarca alatt rejtőzködött*”.⁵² Fellazult ugyan az elutasító álláspont a válással kapcsolatban, bár annak törvényi szabályozása mindenütt késésben volt, és a polgári házasságot kimondó törvényeket követően is csak a végső (erősen korlátozott) esetekben fogadták el a házasság felbontását mint legitim megoldást.⁵³ Jellemző példa az 1894-es házassági törvényből (XXXI. tc.), amely általában is a vétkességi elvre alapozva tette lehetővé a válást, hogy asszonynevét a nő csak a férj vétkessége esetén tarthatta meg.⁵⁴ Teljes bizonytalanság övezte a külön élő, válófélben levő és az elvált nő megítélését. Szüzességet azért mégis nehéz lett volna tőlük elvárni, s az elriasztásként gyakorolt, többnyire bonyolult szeparációs procedúra pedig hosszan elnyújtotta a bontás folyamatát. Perspektivikusan még az tűnt a legelfogadhatóbbnak, ha támogatják jogukat egy újabb jegyességre, házasságra, de jogilag ezt sem kényszeríteni, sem szabályozni nem lehetett. A normának tehát a hajadonok és özvegyek mellett újabb egyedülálló női csoport gyarapodásával kellett számolnia. A rájuk vonatkozó elvárások nem lehettek azonban egységesek, a normák kisebb csoportok közötti egymásra sugározatása az elváltakra végképp problematikusnak mutatkozott. A válás terjedésével mindenesetre a korábbi határok közé szociálisan és erkölcsileg egyaránt nehezen beilleszthető kategóriák jöttek létre, amelyek érintették és felbolygatták a női individualitás általános kérdéseit.

A tékozló leány

Eddig többnyire csak a jegyzetekben ellenpontoztuk a visszaemlékezések gyakori vakfoltjait a levéltári forrásokból nyerhető adatokkal. A történész pedantériájával próbáltuk rekonstruálni az események kronológiai sorrendjét. Az azonban mind a forrásokból, mind a visszaemlékezésekből egyértelműen kiderül, hogy Flóra számára a lehetőséget, hogy felülemelkedjen a korabeli normákon, elsősorban a vagyoni háttér adta. A vagyonnal kapcsolatos magatartás révén nyílt mód nemcsak a konvenciók átlépésére, hanem ennek tükrében a társadalom is feljogosítva érezte magát, hogy a normák

⁵¹ Uo. 189.

⁵² Prévost: i. m. 102.

⁵³ Rév Erika: VÁLÓPEREK KRÓNIKÁJA. H. n. 1986. 17. sköv.

⁵⁴ Máday Andor: A MAGYAR NŐ JOGAI A MÚLTBAN ÉS A JELENBEN. Bp., 1913. 63.

érvényesülését, az azoktól való elhajlást megítélje. Miközben ugyanis folyt a normák átalakítása, a szexológia segítségével fokozatosan kitermelődött a sokasodó szexuális formák egy részének patalogizálása és/vagy kriminalizálása. A társadalmi megítélés változásirányát esetünkben a gondnokság intézményén követhetjük nyomon, amely ugyan csak a tékozlás megakadályozására volt hivatott, ám az életvitelen keresztül eljutott az erkölcsi, sőt akár a patológiai vélekedés kimondásához is.

Azt hihetnők, a tehetőség elég ahhoz, hogy valaki szabadon élhesse világát (akár tékozoljon is), nem szükséges ehhez különösebb tehetség. Pedig épp a szigorú szülői végakarát szorításában (vagy a gondnokság körülményei között) kell igazi leleményesség a költekezéshez.⁵⁵ Ezt az árvaszéki és memoriter források egybehangzóan bizonyítják. Ne firtassuk most, hogy Flóra mitől lett pazarlóvá, hogy a szigorú végrendelet következménye vagy oka-e a könnyelmű magatartásnak. Finomabb elemzés kimutathatná, hogy a papa, akinek legkisebb leánya nyilván a kedvence lehetett (mily sajátos megnyilvánulása az atyai szeretetnek, hogy egyik birtokán pusztát nevezett el róla), még 1883-ban, feleségével közösen tett végrendeletében is meglehetősen szigorúsággal igyekezett gondoskodni vagyonának fennmaradásáról. Arról már volt szó, hogy mi okból és milyen körülmények között helyeztette magát Flóra 1893 tavaszán gondnokság alá (ezt később anyja hasonló kérésével kiegészítve foganatosították), aminek köszönhető, hogy 1893 és 1899 között tágas áttekintéssel bírnok nevezett hölgy bevételeiről és kiadásairól, vagyis életviteléről.

1. táblázat. F. Flóra vagyonleltára a gondnokság alá vételkor (1893, osztrák értékű frt.)

A. Cselekvő állapot	
a. Ingókban	
I. Készpénzben	15 344.20 *
II. Értékpapírokban	
1. 4%-os magyar aranyjárdék	58 700.–
2. 4 1/2%-os regále kártalanítási kötvény	356 333.33 **
3. 4 1/2%-os földhitelintézeti záloglevél	12 500.–
4. 4%-os koronajárdék	367 850.– ***
5. részvények	2 000.–
b. Ingatlanokban	
Bószénfai uradalom (becsérték fele)	200 000.–
Akadémia utcai ház (becsérték fele)	83 508.75
Összes cselekvő	1 096 236.28
B. Szenvedő állapot	
Bószénfai uradalom bérlői által letett óvadék fele	5 000.–
Tiszta vagyon	1 091 236.28

* Ebből 14 000 frt. 1893. okt. 24-én fog befolyjni (kaposvári ingatlanok vételárhátraléka).

** 333 333.33 után (vallás- és közoktatási minisztériumnál letett millió harmadrésze) kamat csak 1903. januártól fog járni.

*** Ebből 304 950 frt. életfogytiglani haszonélvezete özv. F. Antalné úrnőt illeti.

⁵⁵ Kővér György: A TÉKOZLÓ WOTZASIK FIÚK. *Holmi*, 2000/ 6. 701–717.

Amint azt dr. Wellisz Vilmos (Andrássy út 25.) akkurátus jelentéseiben évről évre összefoglalja, Flóra jövedelmeinek egyik sajátossága, hogy nem folyamatosan érkeznek az év során. Ebben részben nyilván szerepe van a mezőgazdasági forrásoknak, amelyeket amúgy is szezonális hullámzás jellemez.

2. táblázat. F. Flóra 1896-ra várható jövedelme havi bontásban

Hónap	Forrás	Összeg (ft)
Január	aranyjáradék és regáleszelvények	1 955.–
Február	házbérbevétel	1 178.–
Március	–	
Április	–	
Május	haszonbér	4 250.–
Június	koronajáradék (levont 1500 ft után)	2 053.–
Július	aranyjáradék és regáleszelvény	1 954.–
Augusztus	házbérbevétel	1 139.–
Szeptember	–	
Október	–	
November	haszonbér	4 502.–
	házbér	1 131.–
December	koronajáradék	1 842.–
Összesen		20 003.–

Flóra kiadásai viszont – hogy mást ne mondjunk – meglehetősen állandóságot mutatnak. Ennek fedezésére, apanázként két részletben havi 1000 forintot kapott készpénzben az ügyvédtől, aki ezenfelül fizette a szállodaszámlát. Ez fél hónapra szintén 500 forint körüli összeget tett ki. Az utókor szerencséjére a gondnok, hogy a bevételről elhúzni próbáló kiadásokat szemléltesse, mellékelte is egy félhavi szállodaszámlát napi és tételenkénti bontásban.

3. táblázat. F. Flóra napi kiadásai az Európa Szállodában (1896. január 15.)

Lakás	7.–	1 fillet de boeuf	0.80
Fűtés	1.60	1 Magas sajt	0.30
Service	0.80	1 Kanapé	0.40
2 tea, rum, tejsz.	1.20	2 Süllő vajal	2.20
2 fekete	0.40	2 Boeufst.	1.80
2 Chartreuse	0.80	2 adag Pomme fr.	0.80
Chery	0.45	15 kenyér	0.30
2 rántotta	0.80	2 Csimbardy	3.60
2 vaj	0.40	1 Sas hegy	1.80
1 leves	0.15	2 korsó sör	0.40
1 Szepessy	0.20	5 poh. sör	0.75
Marha hus	0.40	Kocsi	2.–
1 fogasch	0.80	ujság	0.50
1/4 kacsa	0.50	Kocsi	1.–
2 Ementh.	0.40	Összesen	31.55

Az összeg egy átlagos nap kiadásait mutatja, s az ügyvéd szándékai szerint pusztán annak az elemi számításnak az illusztrálására szolgált, hogy havi kétezret nem lehet

évi húszezerből elkölteni. A kiadásokat ugyan behatárolták a jövedelmek, de ugyanakkor a fogyasztási igényeket a társadalmi státus irányította. A gondnoki jelentések refrénszerűen vissza-visszatérő mozzanata a hivatkozás arra, hogy gondnokolta „*vagyon viszonyainak és társadalmi állásának*” megfelelő életvitelt kell biztosítania. Ebből kiindulva Flóra állandóan igyekezett a számára szabott költségvetési korlátokat felfelé tolni. Hol édesanyjával gyakoroltatott nyomást a gondnokra, hogy egy drága ékszer (fülönfüggő) megvegyenek. Hol a házasságkötés reménye, hol új lakás berendezése adott szárnyakat költekezőkedvének. Igen hamar rájött arra is, hogy bizonyos adósságokból származó követelések a gondnok ellen a magánjog szerint „*bíróság előtt sikerrel érvényesíthetők (ilyenek ruhaszámlák és több effélék)*”. S bár az ilyen hitelezőket a gondnok rendszerint visszautasítja, és bíróságnál is védekezik a fizetési kötelezés ellen, „*mindazonáltal egyesekkel, különösen ha kisebb követelések jelentkeznek, a gondnokolt jól felfogott érdekében tárgyalásba kell bocsátkoznia s békés úton kiegyenlíteni azt, amit peres úton tetemes költségekkel kellene kifizetni...*”⁵⁶

Az, hogy sehol sem találta a helyét, sehol sem volt maradása, akaratlanul is költségfelhajtó technikáinak részévé vált. Az állandó helyváltogatás nemcsak nyugtalan természetéből, szeszélyességéből következett, hanem családjá és gondnoka bizonytalanságban tartása révén is újabb forrásokat igyekezett megnyitni. Gondnokának panaszkodása bepillantást enged ebbe az örökös mobilitásba: „*...hogy a lakás mizériák között csupán egyet, a nyári lakás kérdését említsem itt föl, gondnokoltam a tavasz végén ama óhajának adott kifejezést, hogy a nyarat a Margit-szigeten szándékozik tölteni. Fáradtsággal sikerült is megfelelő lakást találni, azonban gondnokoltam még jóformán el sem foglalta, engem avval a kijelentéssel lepett meg, hogy a városligetben lakik, s ott tölti a nyarat. Egy pár hétig tényleg ott is lakott, azonban minthogy betegeskedéseire hivatkozott, magam is célszerűnek véltem, ha a nyár hátralevő részét fürdőben tölti. Fürdő helyett azonban Bécsbe utazott, hol egy pár napi időzés után azzal tért haza, hogy Bécs mellett nyaralót bérelt, s végül Budapesten egyik szállodában fejezte be a nyaralást. Meg kell jegyezmem, hogy gondnokoltam ez idő alatt elköltötte a nyaralásra szánt összeget, s azon felül jelentékeny adósságokat csinált, sőt ez évben is dacára annak, hogy ettől óvtam, erre többször figyelmeztettem – váltókat is írt alá. Ily viszonyok között az egyensúlyt csak némileg fenntartani oly feladat volt, mely nemcsak állandóan foglalkoztatott, de folytonos izgalomban is tartott, mert gondnokoltam életmódjának egyik erőforrása családjának vele való részben mit sem törődése, részben irányában nagyfokú gyengesége. Sokszor napokon át nem is tudtam tartózkodási helyét, s az általa megadott címek rendszeren azok voltak, ahová menni akart*”. (Kiemelés az eredetiben. – K. Gy.)⁵⁷

Az édesanya 1896-os halála újabb lendületet adott Flóra költekezésének. Egyrészt felkeltette a hitelezők várakozását, akik arra számítottak, hogy felszabadul a gondnokság alól, s így követeléseik könnyebben érvényesíthetők lesznek. (Meg is indította az ezzel kapcsolatos hivatalos eljárást, de aztán az utolsó pillanatban, visszariadva a baljós következményektől, elállt szándékától.) Korábban jellemzett költekezési stratégiáját ugyanakkor szinte tökélyre fejlesztette. A szükséges apróbb mindennapi kiadásokat nem teljesítette, ugyanakkor a nagyobb megrendeléseket, vásárlásokat egyszerűen utalványozta a gondnoknak kifizetésre, aki azt természetesen apanážsa terhére tudta, akarta teljesíteni. Az adós–hitelező–gondnok háromszög rendszeresen feszültséggel volt telített: állandó izgalmaira panaszkodott az árvaszéknél a gondnok, aki hol ke-

⁵⁶ Dr. Wellisz jelentése (érk. 1896. márc. 4.). BFL IV 1411/B 1648/1892.

⁵⁷ Uo.

ményen nemet mondott a hitelezőnek, hol alkudozott az alacsonyabb törlesztésben való kiegyezés reményében, veszekedett, botrányt csinált, perrel fenyegetőzött a hitelező, követelőzött és hisztérikusan tiltakozott a lefaragások ellen a gondnokolt.⁵⁸

Ha a gondnokság intézményének az volt a célja, hogy a gondnokolat addig, amíg meg nem tanul vagyonaival, jövedelmével bánni, korlátozza a költségekben, akkor több mint kétséges, hogy az betöltötte feladatát. Erre utal, hogy a gondnokolt is kialakította a maga „apparátusát”, rafinált (és költséges) tanácsadói körrel övezte magát, s amikor elterjedt gondnokság alóli szabadulása híre, az felajzotta a hitelezőket, s a szabadulás aktusa vagyoni értelemben végromlással fenyegette az önrendelkezését visszanyerő jogalanyt.⁵⁹

Ebben a tekintetben nyugodtan meghallgathatjuk a pazarló Flóra visszatekintő bölcsességét, alighanem hitelesen idézi fel saját érzéseit: „Gyermekkorom óta szokva voltam hozzá, hogy minden csínyem sikerüljön, minden vágyam teljesüljön, s a legkisebb ellenállás végtelen indulatba hozott. Százezer koronát fizettem ügyvédeknek azért, hogy nagykorúsítástomat keresztül vitte, s mikor az erről szóló okiratot kézhez vettem, meglegedetten nevettem, mint a gyerekek, akinek valamilyen turpissága sikerült. Pedig sírva kellett volna széttépnem az esztelen tékozlásaimra jogot adó papírost, s valami homályos érzésem volt, ami azt súgta, hogy az első önálló nagykorú tettem az legyen, hogy még százezer koronát fizessek a kiskorúsítástomért...”⁶⁰

⁵⁸ Kimerítő adalék a nem fizetés – fizetés alkufolyamának pénzügyi filozófiájához: „A mézárósnál, fűszeresnél könyvecskére történik a vásárlás, s ez okvetlenül kifizetendő, – a fodrász, cipészszámla mindenesetre kielégítendő. Minthogy ezek hozzám fordulnak, kénytelen vagyok – egy előreláthatólag vesztett per költségeinek kiténni gondnokoltamat nem akarva – fizetni, de természetesen gondnokolt havi appanage-a terhére, (:ő azonban e különben aránylag csekély levonásokba sem akar belenyugodni.) Gondnokolt pénzbeli zavarainak legnagyobb oka, mértéket túlhaladó költségei ruhára s illetve ebből kifolyólag csinált adósságai, melyek összege messze túlhaladja még azon elég bő mértéket is, melyet vagyona és társadalmi állása megenged...” Dr. Wellisz jelentése (érk. 1899. jan. 7.). BFL IV 1411/B 1648/1892.

A kellemetlen helyzetek közül példaként egy „eklatánsabb eset”: „Resch Leopoldina bécsi szabónő állítólag szállított ruhák fejében kerek összegben 2000 forintot igényelt gondnokoltamtól. F év [azaz 1898] október 24-én nevezett hitelező gondnokoltamnak azon írásbeli utalványával jött hozzám, hogy tartozását havi appanage-a terhére havi részletekben való kifizetésre vállaltam el. Ezen kérelemnek különben sem tehettem volna eleget, annál kevésbé, mert alig egy félórával nevezett hitelező jelentkezése előtt gondnokoltam külön levélben arról értesített, hogy bemutatandó utalványát ne honoráljam. Resch hitelező elutasító válaszmól folytán gondnokoltamat újra felkereste lakásán, és ott oly botrányt csapott, hogy gondnokoltam társalkodóját küldötte értem esetleges rendőri közbelépés keresztülvételére. A reményeiben csalódott Resch hitelezőt aztán nagy nehezen sikerült valahogy a helyzet megvilágításával botrányt okozni akaró eljárása czéltalanságáról meggyőzni.” Uo. Flóra igen határozott hangon akár táviratilag szembeszegült a gondnok apanázsba beszámítási kísérleteivel. „Jövedelem levonásiba [sic!] nem egyezem.” (1898. szept. 19.)

⁵⁹ Gondnokolt pozíciójának biztonságára dr. Wellisz már az első szabadulási kísérlet után ékes szavakkal figyelmeztette: „...sikerült keresztülvinnem, hogy vagyona, melyet annyian sóvárogtak szétszedni, eddigelé érintetlen maradt, ama kezeket, melyek kapzsian nyúltak már az áhított vagyon után, sikerült megbénítani, s akik meg nem engedték módon s erőszakosan nyújtottak hitelt azon reményben, hogy ezerszeres kamattal kapják vissza a pénzt, azok most csak önmaguknak tehetnek szemrehányást azért, hogy meggondolatlanul cselekedtek, mert előre eladták azon róka bőrért, melyet őröbe vettek ugyan, de még meg nem fogtak.” (Dr. Wellisz levele Balankenbergen, 1898. szept. 3.) BFL IV 1411/B 1648/1892. A vörös rókára való utalás azért még egy paternalista gondnoktól is erős volt.

⁶⁰ Splényné: i. m. 21–22. Az érzékek felidézése ugyanakkor nem feledtetheti velünk, hogy az események kronológiáját és a vagyon nagyságrendjét illetően Flórát az emlékezete 1908-ban meglehetősen könnyen cserbenhagyta. Az előbbi gondolatok bevezetéseként ugyanis ezt idézhetjük: „Ekkor már ismét elfogott az élet vágya, és szerettem volna hozzájutni 5 millió 600 ezer koronát kitevő vagyonomhoz, hogy ne legyek kénytelen mindent uzsora hitelre megszerezni, mert fényűző életmódom mellett esedékes 7000 korona apanageom rendszeren a hónap első két három napjára is kevés volt.” Uo. 21. A gondnokság alóli felszabadulásra (és nem nagykorúsítástásra) az egybecsont eseményeknél jóval később (valójában apja és anyja halála között négy év telt el, második házassága és válása között újabb három), csak 1899-ben került sor.

Dr. Wellisz, a gondnok a fentiek alapján feljogosítva érezte magát, hogy erkölcsi kérdésekben is markánsan hangot adjon véleményének. Ha gondnokoltjához címezte, többnyire parainézisszerű szentenciákra is tellett: „Az emberek társadalmi törvényévé lett az, hogy a vagyon azon tényező, mely nélkül az ember nem egyéb, mint csak élő halott; mennyivel inkább alkalmazható ezen törvényre lett tapasztalati igazság a nőre, kinek társadalmi és hivatásköre különben is oly nagyon meg van szorítva. Szívelelje meg tisztelt Báróné őszinte szavaimat, s vesse be azokat maradandó emlékezetébe...”⁶¹ Hogy mennyire hullottak fogékony talajba e magvas atyáskodó gondolatok, azt a történet eddigi leírásaiból is látni lehet. A legérdekesebb tulajdonképpen az, hogy dr. Wellisz egyáltalán nem volt naiv, amint az az árvaszékhez intézett jelentéseiből pontosan kiviláglik. A gondnokolt hirtelen és rövid életű második házassága kapcsán például minden korábbinál élesebben kifejti idevágó nézeteit. „A nyár végével minden előleges tudósítás nélkül s valószínűleg anélkül, hogy maga a gondnokolt komolyan foglalkozott volna vele, – férjhez ment Báró Splényi Árpád úrhoz. Azonban gondnokoltam ezt a házasságot (vagy a házasságot általában) nem tekintette egyébnek, mint száz más könnyelmű lépésnek, úgyannyira, hogy eme komolynak tetsző elhatározása éppenséggel mit nem változtatott rajta – hacsak nem hátrányára. Ami a házasságban a költekezés részét illeti, abban gondnokoltam a maga módja szerint komoly kívánt lenni, s tényleg egy egész sereg szállítót bízott meg megrendeléseivel, s minden meggondolás nélkül rendelt meg toilett cikkeket, mert véleménye szerint nyilván csak az ruházhatja föl az asszonyi jelleggel.” Jelentéséből első kézből származó információkhoz juthatunk a válás körülményeiről is: „...tisztelttel jelenteni tartozom, hogy gondnokoltam férjét megunta, s ellene a válókeresetet benyújtotta. A válóper vitelével engem bízott meg, de miután a bevezető intézkedéseket megtettem, helyhatósági bizonyítványt beszereztem stb., a keresetet megszerkesztettem, közölte velem, hogy azt Sztehló Kornél helybeli ügyvéd úrra bízta, ami ellen természetesen semmiféle kifogásom nem lehetett, az eljárást azzal indokolván, hogy én az ő kérdésére egy évet mondtam neki, mint a mely idő szükséges a válóperben mind a 3 bírói fórum előtt való keresztyüvitelére, Sztehló úr pedig arra vállalkozott, hogy hat hó alatt az ügyet mind a három fórumon keresztül viszi. Ha gondnokoltam ez indoka valóságon alapul, akkor ez újabb bizonyítéka az ő állhatatlanságának”. Az ítékezés hangneméből is kitetszik a gondnok sértettsége, mégis ebben az iratban – talán éppen ezért – sokkal messzebbre megy, mint amire mandátuma szól. Nem abban, ahogy a jövő esélyeinek latolgatásába bocsátkozik, hanem főleg azzal, hogy kimondatlanul az intézmény megjavító erejében mer kételkedni. S nem véletlenül éppen ezekben a sorokban sejlik fel a helyzetből egy másfajta kiútkeresés lehetősége is: „Különben a viszonyok alapos ismerete után mondhatom, hogy gondnokoltam, ameddig alapjában nem változik s ha vére nem fog változni, erre nincs is kilátás – egy házasság által csak fokozottabb bajoknak válik martalékává, mert hisz az fejtegetésre nem szorul, hogy őt, – legalább ez idő szerint – férfi csak a pénzéért veszi el és nem is oly férfiak jönnek itt számba, kik a pénzzel tudnak sáfárkodni, hanem olyanok, kik legalább pénz dolgában – többé kevésbé olyanok, mint gondnokoltam. Valjon van-e jövője két olyan lény házasságának? Múlt évi tiszteletteljes jelentésem kapcsán felémleltem, hogy gondnokoltamat, ennek édesanyja kívánságára a fenforgó körülményeket figyelembe véve – Laufenauer tanárral megvizsgáltatni szándékoltam és e célból nevezett tanár úrral érintkezésbe léptem. E lépés azonban azért nem vezetett eredményre, mert gondnokoltamat

⁶¹ BFL IV 1411/B 1648/1892. (1898. szept. 3.)

valaki figyelmeztette, hogy a tanár idegbetegséget gyógyít, s így semmi áron nem akart a tanárral találkozni.”⁶²

Ha ennyi esély van a gondnokság alatt tartással a delikvens megjavítására, akkor az intézmény csődjének bejelentése helyett érdemesebb a felelősséget a megrendszabályozhatatlan személyre hárítani, egy másik, keményebb disszocializációs technika felé tapogatózni, nehogy az egészséges társadalom megrontassék a „rossz vér” által. Ezzel az okfejtéssel azonban cseberből vederbe jutunk. Hiszen akár saját maga (a „vér”, a „szenvedély”, a „szerelem”), akár a viszonyok (a „magány”, a „szerelem nélküli házasság”, a „barátnők” és a „társalkodónő” vagy az öröklött „vagyon”), akár „a férfi” vagy annak „arisztokrata” válfaja viszi romlásba a „szegény gazdag” polgárnőket, mivelhogy mindenik körülmény szoros egymásrautaltságban létezik, a végzet bármelyik révén kikerülhetetlenül bekövetkezhet.

Hogy hova vezetett volna, mondjuk, a korabeli szexuálpatólógos nimfománia diagnózisa, arra elegendő egyetlen szemelvény: „*A nymphonia [sic!] chronikus esetei alkalmassak arra, hogy a közerkölcsöt súlyosan megsértsék, sőt erkölcsi bűntényekhez is vezethetnek. Jaj annak a férfinak, aki egy ilyen kielégíthetetlen messalina hálójába kerül. Súlyos neurasthenia és impotencia gyakori következménye szokott ennek lenni. Ezek a szerencsétlen nők terjesztik az erkölcsstelséget, demoralizálják környezetüket, fiúk valóságos rémeivé lesznek, s minthogy a homoszexuális nymphomanikusok sem ritkák, gyakran lányokat is megronthatnak. A női bájak felfedésével, sőt exhibícióval igyekeznek a férfiakat elcsábítani. Jómódúak nem ritkán vásárolnak maguknak férfiakat a libido insatiabilis kielégítésére, gyakran prostitúcióra is vetemednek.*”⁶³ A riogatózás talán lehetett ebben a formában eredményes, de mire juthatott ezen az alapon a terápia?

S kire számíthatott végül Flóra, ha immár árvaságra jutva, vagyona fogytával társasága is elmaradozott, s a védelmére rendelt intézmények – főként saját és tanácsadói találékonysága jóvoltából – nem tudták betölteni feladatukat. Bátyjával, Jenővel minden kapcsolata megszakadt. Meg kellett érnie, hogy barátnőiben is csalódjék. Tanácsadói „*perbe keverték Bécsben élő, férjnél levő nővérével is*”, akivel társtulajdonosok voltak az Akadémia utcai házra. „*Ez az áldatlan pör elszakította az utolsó laza kapcsolatot is, ami családomhoz fűzött. Ha voltak emberek, akiknek érdekükben állott kiközösíttetésem, a cél eléretett. Egyedül állok tehát. Ha Vilmos bátyám élne, nem lenne ez így.*”⁶⁴

Flórát egyébként 1922-ben ismét gondnokság alá helyezték, és végül az Akadémia utcai házat is sikerült elveszítene.⁶⁵ Az 1928-as cím- és lakjegyzékben özv. Splényiné néven a Teleki tér 10. alatti lakosként szerepel. A deklasszálódás megállíthatatlanul haladt tovább. Senki sem gondolhatta, hogy szándékai ellenére épp vele szemben oly engesztelhetetlen bátyja lesz segítségére. Freystädtler Jenő ugyanis 1926-ban – „*azon*

⁶² (Jelentés. Ér. 1896. jan. 14.) BFL IV 1411/B 1648/1892. Laufenauer működésére legújabban lásd Eme-se Lafferton: HYSTERIA AND DEVIANCE IN FIN-DE SIÈCLE HUNGARY. ILMA'S CASE. *Replika*, Special Issue, 1998. 75–99., Vári Sándor: A NŐI HISZTÉRIA BUDAPESTEN AZ 1880-AS ÉVEKBEN. *BUKSZ*, 1999/2. 174. sköv. Az elmebeteggé nyilvánítás egyébként a deviancia egyik bevált „kezelési módja” volt a múlt század második felében, különösen gazdag egyedülálló hölgyek esetében. Lásd Tóth Zoltán: SZEGÉNY GAZDAG NŐK PESTEN (HÁROM NAGY-POLGÁRI ASSZONY SORSA A SZÁZADFORDULÓN). II: VÉRA (NEM CSAK) A VÁROSBAN. TANULMÁNYOK A 65 ÉVES BÁCSKAI VÉRA TISZTELETÉRE. (Szerk.: Á. Varga László). Rendi Társadalom – Polgári Társadalom. Supplementum, 1995. 341–351.

⁶³ Krafft-Ebing: i. m. 377.

⁶⁴ Splényiné: i. m. 90.

⁶⁵ BFL VII 12/d. Pesti telekkönyvek. 872. bet. sz.

atyai szeretet folytán, amelylyel ő a most nevezett úrhölgygel szemben hosszú idő óta viseltetik – örökbe fogadta az akkor harmincegy esztendőös kézdiszentléleki Jákó Amáliát, s felépítette neki a Sándor u. 46. sz. alatti házat.⁶⁶ Mi tagadás, többek között valószínűleg épp azért, hogy testvérei utóörökösödési joga (akkor már csak Flóra, illetve másik nővére egyetlen fia volt életben) semmi módon ne érvényesülhessen. Az örökbefogadottal való viszony azonban a harmincas évek folyamán megromlott, maga Jenő elvesztette mesés vagyonát, végül perbe is keveredett patronáltjával. Jákó Amália – színésznő lévén nyilván konyított valamit a lélektani hadviselés fortélyaihoz – a teljesen magára maradt Flórát Jenőtől kapott házának első emeleti lakásába fogadta. Itt találta őket együtt az 1941-es népszámlálás.⁶⁷ Flóra 1937 óta volt bejelentve ebbe a négy szoba hallos lakásba. Ez az utolsó nyom, amelyet eddig sikerült róla felderítenem. További drámai fordulatra a történetben aligha számíthatunk, bár ennél a családnál soha semmi nincs kizárva. Elesttségében 1941-ben csupán az a sovány vigasza lehetett, hogy legalább bátyja akaratán felülkerekedett, amikor annak fogadott lányát a maga pártjára állította. S bátyja katonás keménységét és kevélységét ismerve, egy megbélyegzett, „bukott nő” számára ez bizonyára nem volt kevés.

Szuly Gyula

BENÉZEL HOZZÁM, MERT ERRE JÁRSZ

Úti cél nem csábított ide,
a jó célok innen távol esnek.
Benézel hozzám, mert erre jársz,
él-e még itt régi ismerősöd,
és mit sem ér, akit még itt találsz.
Azt hitted, hogy panaszkodni tud,
s nem tud azt se, mert alig beszél,
szót se szól arról, hogy itt mi van,
arra kér, ha tényleg tudni vágyol,
több időt tölts itt, ne csak egy estét,
és ha sírjaidat fölkeresnéd,
mert hogy szóra bírnál sírokat,
ne kívánd, hogy átkozódjanak.
Jól beszélnek anyanyelveik,
nem úgy, ahogy te töröd ma itt,
egyre érthetőbben hallgatag
mind, amelyik évek óta ott van,
és csak hánytorog a hant alatt.

⁶⁶ BFL VII 192. Dr. Rhorer Géza közjegyzői iratai. 178/1926. Lásd még: Freystädtler Jenő: i. m. 1938. okt. 16.

⁶⁷ BFL IV 1419/j. 1941. évi népszámlálás. Sándor u. 46.

Ahhoz toppantál be most, akit
nem tanítottak felejteni,
szomszédjával tévesztettek össze,
annak kéne emlékeznie,
s hozzá csak felejtés illenék,
ám elkeveredtek a tanórák,
s téves útra érkeztek vele.

Megcserélődtek a szerepek,
amint a sűgolyuk összeomlott,
így a dráma összevissza foly,
itt a néző lentről sűgja meg,
mi legyen a darab folytatása,
vagy akár egész nézősereg
azt, hogy mit sűghatott volna sűgás,
és helyette lentről felkiált
harsogón a kétszólamu kórus
egyszerre Jézust és Barabbást.

Benéztél hozzám, mert erre jársz,
itt felejtetted a kalapod,
gondozottan őriztem soká
s benne néhány tört gondolatod.
Néha megromlott egy gondolat,
ami akkorról még itt maradt,
de oly reményt tartogat még,
amelyik rád várt s gazdát cserélt,
vagy maradt csak gazdátlan remény,
ily forrón át nem vehettem én,
és a sutból, hova félredobtam,
közeledet sejtve leng, ahogy
– pislá fényből vánszorogva – fény.

Most ha hirtelen jön jobb idő,
úgy se győzhetnők mi, öregek,
lelassulnak a lépéseink,
s nehezen veszünk lélegzetet.
Ha jó szögben érkezik sűgár,
aki kalap nélkül, napon áll,
tűszűrást érezhet tar fején.
Ilyen napra – óhajtozva bár,
ám szorongva – gondolok ma én.

Majd ha máskor erre lesz utad,
sorra látogatsz még sírokat,
megkeresve, akkor hol leszek,
ismered a váltott sírhelyet
s abban akinek ilyen helyen
lesz helye, de benne nyugta nem.

Tatár Sándor

FOHÁSZ TUDATLANSÁGÉRT

Mért áll össze, ha összeáll?
s miért ér értelmetlen véget?
Mért ellenség a fürdőszoba reggel?
s este a hold s az asztal mért hamis ígéret?

Ablakodon túl utca vagy
kert, mindegy: benned labirint van –
mozdulna ajkad; úgy marad,
és cserbenhagy a hittan.

Jobb is talán, hogyha nem válaszol,
akit faggatsz (a sors? vagy Isten?) –
még kérdezel, de közbe' már
ott van egy kéz az utolsó kilincsen.

Jobb nem tudni, hogy a te kezéd-e,
és azt se bizton, hogy az a kilincs az,
hisz érezheted, mindaz, amit firtatsz,
egy éjsötét tudásnak kezdete.

Neked valóbb ez: a nappali vakság,
s füledből ki ne tépd az Isten-adta vattát
– fogad sebe az almán tán beforr...

LÉTEZIK; LÉTEZEL; LÉT?Z?M

Létezik, hogy még azt se mondtam el,
hogy csakis neked vetett háttal élek?
S míg neked sorra érkeznek a mailek,
én megszoktam, hogy senki nem felel.

Nincs is mire. Bennem reked a szó már.
Jó, ha még egy-egy sugár símogat –
az ablakon túl tarka színnyomat;
magányomhoz már oly unott a szótár.

Hallgatni jó. Tán nem őszinte az se,
de nem kérkedik azzal, hogy igazra lelt,
s rögeszmébe is kevésbé falaz be.

Vagy rögeszme az is, hogy nekem létezel?
S csaló-mód éltem, nem gyanítva cselet?
A s(z)ó szétmarta vállam. Már nem szép teher.

À LA RECHERCHE...*

A gyertyakoppantóval ha elolt egy lángot
az Úr, *mi az*, ami akkor utolsót rángott?

A lélek halhatatlan, de ügyesen vált
alakot.
Ha játszmájába' fenyegető matt van,
ő menten máshol
csavarog.

És el nem árulná, hogy ő az.
Bráhmánisták szaglászhatnak csak, de hát
e bújócskában egy az, aki győzhat;
az alakváltott lélek, mint aki
se hall, se lát.

Ma pária, holnap tigris, majd varasbéka,
pelikán, majd meg
keresztesvitéz;
habossá hajszott remegő vad véknya,
vagy nyű, mely Yorick vak szemén
kinéz.

„Bolyong a lélek és vár...” – Ördögöt bolyong!
Sunity, s a tudat csak játékszere,
melynek egy merő útvesztő e képtár,
s el nem döntöd, mi itt a fő- s mi a
mellékszerep.

* A cím tudvalevőleg többszörösen copyrightolt. De annyira adja magát – a sor folytatható.

Mi minden voltam én – mi is
lehettem?
Szunyog, pitypang, hős vagy fregattmadár –
mindenütt otthon, mindig idegenben.
Inkább az ólmos ég, vagy ki
alatta jár?

És úgy lehet, hogy némely régi testem
ott porlad egyik-másik égitesten.

Sajó László

P. GY. BESZÉLGETŐFÜZETÉBŐL

Még itt

még itt falatozgatom a strandon a hecket
hullám hosszán sláger *érezem a szívem* retteg
körémgyűlnek szeliden angyalok *menyhalak*
vége a dalnak recsegnek még a hangfalak
aztán elül a szívzsivaj hová lett a strand
megfeszül zsinór az isten végre bevághat
üres medencéből kifog szálkacsontvázat
istencsali férgek köldökzsinórig rágnak

Hogy elértem a napsütötte sávig (bordal)

Hogy elértem a napsütötte sávig,
fáradt testem földőlt üveg, lelkemre vágjik,
üvegről címke, testről a lélek leválik,
vagy fordítva, odalenn majd minden elvállik.
Elviláglik.
El, világ-lik.

Üres az ég, az üveg, nincsen semmi bennem.
Se szű, se szó, kifolyt szemem és minden nedvem.
Üvegajlas, söpredék seprő, belémszáradt a lelkem.
Baromság. Több metaamforához nincsen kedvem.
Nincs semmi az üvegben.
Az üveg sem.

A líra lila, legalábbis bordó.
Rímnek, képek jó lesz itt a hordó.
Ha majd sajognak asztalánál, kosarakban bő kor!
Lelkem hordóban kong, eltávolíthatatlan borkő.

Utolsó figyelmeztetés (sír felirat 1)

Síromat e napsütötte
biztonsági sávot
kéretik szabadon hagyni.

Vackor, egy *hisz én hiszek* felnőttemackó vacogása *profundus* (sír felirat 2)

Hahó!
Élni volna kurva jó.

Összegyűjtött Fény II–I–0

Most, hogy végigmentem a napsütötte sávon,
az Összegyűjtött Fényt, lyukas vashatost, földbe ásom,
a lyuk a közepén, az vagyok én, hasonmásom,
ki kézbe vesz, nézzen át rajtam, azon lásson.
Oszlik a fény. Oszlásnak indul hajdan erős romlásom.

VAS ISTVÁN LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Közzéteszi Monostory Klára

Czibor János

Budapest, 1948. november 30.

Kedves István,
hazulról írom ezt a levelet már. Szemem teljesen rendben, lábamban a betegség az utolsókat rúgja.

Köszönet a kötetedért! – már a kórházban nagy élvezettel ismerkedtem vele, illetve fedeztem fel benne sok kedves fordításomat. (Különösen a két Apollinaire-remeklést.) A római versek így együtt határozottabb értelemmel fejtik ki magukat – természetesen. Alább „közlök” néhány részletet róluk abból a tanulmányból, melyet különböző okok miatt nem írok meg.

„A kettős örvény utolsó ciklusához képest sok változást mutat ez a kötet. Ami elsőül szembeüt, formai természetű: a kiemelkedő versek itt nem vonják magukra a figyelmet formai és szerkezeti arányuk súlyával, mely amott egyes verseknél már az első sorok lélegzétvételében hatott. Megváltozott az áradó nagysodrású zene is, – bizonyultabbá s nyugtalanabbá lett, bár fegyelmességéből mit sem engedett. Vas István halhatatlanságának címkéjére a »gondolati« jel-szó van írva, s ez már nem is igen kopik le róla; – mondjuk hát, hogy »gondolati« maradt új verseiben is. Új verseinek legjobbjában azonban ez a gondolatiság most nem ünnepies és szenvedélyes lendülettel jelentkezik, – mint ahogyan pl. az Utóhang-ban, – hanem állandósult élességgel, a pontosan rögzítő értelmezés kegyetlenségével. A valóságot szemlélő költő távlata nem szűkült meg, de az élményt jelentő kérdések sokkal konkrétebben jelentkeznek, s a feleletek még valóságosabbak. Mi változott meg lényegesen? A költő ugyanúgy áll szemben a világgal, mint a »Kérdező Idő«-ben, de a hely körül, – hol a lábát megvetette – összébb zárult az ostrom-gyűrű...”

Szóval ilyesmiket írnék. Eszembe jutott most maximád az allegóriaírásról. Akkor valami olyasmit feleltem rá, hogy mostani éveinknek ezek a versek maradandó dokumentumai, éppen mert annyira és oly módon sűrítik a kort, hogy teljes értelmük csak a jövő igazolásával válhatik általánossá. Ebben a feltevésemben most megerősödtem. Nem arra gondolok persze, hogy minden műnek ki kell állnia az idő próbáját. Kosztolányi pl. kiállta ezt a próbát, de József Attilát az idő újraszülte, – annyira, hogy versei jobbak, mint valaha. Meg aztán az is lehet, hogy egyes versek, melyek a kor félelmeit és kínját fejezték ki, ma már nosztalgiánktól szépülnek meg. (Vajon nem ez-e a titka József Attilának is? – azt hiszem, a költészetnél csak a költői halhatatlanság rejtelmesebb dolog.) De hadd térjek vissza a verseidhez – és itt, engedelmekkel, újra átadom a szót magamnak:

„A Római Pillanat verses beszámoló egy olaszországi útról. Korszakok fordulóján azonban Itáliába menni nem jelent szabadulást, – ellenkezőleg! A történelem emlékeinek mécsénél, – melyről Dante szól, – az utast »ébreten éri az éjfé, csak vánkosát forgatja, – s nem pihenhet«.

Ime, – Vas István is, – a Forumon szemben találja magát az otthon hagyott kérdé-

sekkel s a kényszerrel is, hogy feleljen ezekre a kérdésekre. A kötet nagy versei a megadott feleletektől lesznek nagyok; – illesszük egymáshoz a feleletek összefüggéseit. A kínálkozó munkaterv: a római rablás; – a kiküzdhető magatartás: Cusanusé; – a lehetőség tett: a római pillanat átélése; – az elkerülhetetlen tanulság: a katakombák.

Egyre keskenyedő lépcsőzetként nyugszik e négy kocka egymáson, s bár a legalsó fok maga a megalapozott realitás, valóságsszomjunk cudarul a legfelsőre visz. S ha elindultunk e feleletek lépcsőin, minden foknál új kérdés születik. Az elsőnél: hogy a római rablásnak e *Faut de mieux* feladata nem elfogadhatatlanul kevés-e számunkra? A második kérdést maga a Cusanus-vers teszi fel: hogy tudtál élni Róma gyanújában? A harmadik kérdés: – »fondorlatos pengéje görbe« – bírja-e szemmel és szívvel a látást, aki világok fordulóján maga is fordulni kényszerül? De a legkeskenyebb negyedik lépcsőn megállhatunk – ha tudunk – kezünkben a pusztá tapasztalat.

Vas István ezt írta egy korábbi versében:

»szabad leszek, ha kell, magamban is,
s szabad leszek, ha kell, majd magam ellen.«

Körülbelül az idézet első soránál tartunk, s a második sor nincs messze az elsőől.”

Kedves Pistám, muszáj már félbeszakítanom magamat és kegyelmet kérnem a lépcsők miatt. Nem örültem meg, de napok óta a következő kérdésen töröm a fejem, mely kérdés egyben summázása is a fenti lépcsőzetes dolgoknak. Ha az az archimedesi pont, ahonnan kimozdíthatnám a világot, egybeesik azzal az egyetlen ponttal, ahol a talpam megállhat, akkor hogyan emelhetném fel magamat hajamnál fogva? Forrásmunkákul a székely népmeséket tanulmányozom. Egyébként meg nem írt tanulmányomból nem maradtak ki a formai szempontok sem, alább adok mutatót belőlük, de előbb még valamit, így közvetlenül. A kötet rossz pontjainak érzek három verset: a Római beszélgetést, a Banco di Santa Spiritót s a Kesselringet. Tudom, a kép ezekkel teljes, s van rájuk mentség is, – a Kesselringet azonban sem a kép teljessége kedvéért, sem másért nem találok indokoltnak. Tárca-vers-ízű csattanójával ráért volna egy posthumus kötetbe besétálni. Folytatom:

„Az a kényszerű formai kísérletezés, melynek első eredményeit az »értelmetlen zűrzavar« vetette ki a »Márciustól – márciusig« ciklusban, ebben az új kötetben meghozta érdemes termését. Próza szinttel kacérkodóak, mégis kellemes invenciókkal dúsak és fegyelmezettek ezek a szűkszavú, aprózó versek. Magjuk egyetlen gondolat, verssé növésük a gondolat kifejtésének egyetlen tagolású útja. A rímek zenéjét a rögtönzött forma visszafojtja, a sorok nem csendülnek össze, hanem megtalálják egymást. Legtöbbször szükséges hullámvölgyeit jelentik más versek felszökő hullámhegyeinek, – de egy magasan kiemelkedik közülük: a Sixtusi kápolna.

Az aprózó forma jó és rossz lehetőségei is megsejthetők benne. Az élményt remekül és erőteljesen exponálják az értelmileg zárt és szabálytalan lüktetésű sorok. A negyedik strófában a két egyszavas sor megadja a teljes erejű lendületet. Az olvasó egyetlen lélegzettel, – de mégis nekirugaszkodó pihenőt tartva köztük – mondja ki őket.

»felismerő
mozdulatán!«

S innen kezdve a vers már egyetlen lendülettel száll fel a befejezésig. De két strófával korábban feltűnik az aprózás kis hibája is. – (Ez úgy jön itt ki, mintha hátulról előre olvastam volna a verset, – holott ellenkezőleg –) A verset indító lendület meginog ennél a két sornál:

»Ez nem neki
szól, nem az ő ügye.«

Az értelem átdobása megakaszt. A vers már első soraival azt az igényt keltette fel, hogy élvezzem zene és értelem egy húron pendülését, s ez az enjambement kis törést okoz.

Viszont a Három császárszoborban, ahol az értelmi elem domináló, az enjambement-ek valóban fokozzák a gondolat érvényét, hogy végül a vers az utolsó strófa tiszta sodrásával tetőződjék be és egy sziklasúlyú záróssal.

Az aprózó versek mellett milyen kitűnően hat az a líraian pergő kis-zene, ami az »Ez az út...« című verset s még néhányat ringat, – s micsoda pompás remeklés az »Ivek, oszlopok...« hármás értelmű dekadenciájának zenéjével. (Flávia áll-e az oszlopok között, vagy Mme Sabatier, vagy egy odavarázsolt szobor?)

A kötet kiemelkedő nagy verseinek érzem a Velence, Sixtusi kápolna, Három császárszobor, Forum Romanum, Cusanus, Római pillanat és a Katakombák címűeket.”

Ad vocem: Katakombák. Nyelvünkben a „hazug” fogalomra nem pontos szinonima az „örök”. Ebben a sorban miért nem adtál inkább a „rész” szónak jelzőt, a „hatalom” magában állva sokkal jobban hatott volna s ugyanúgy mérsékelt veszéllyel.

Bocsánat ezért az utóbbi pimaszságért és egyáltalán ne haragudj e borzasztó hosszú levélért. Nem akartam ilyen hosszúra, de nagyon belekavarodtam, – rajtam van az írárdüh. Szeretnék beszélni Veled, – sok bajom van egyáltalán, – ha a lábam enged, felkeresnélek e hét végén vagy a jövő hét elején.

Baráti szeretettel ölel:

Cz. János

U.I.: Weöres Sanyi verse az új Válaszban újabb remekmű, Sőtérben utolsó beszélgetésünkhöz képest nem csalódtam, – Szentkuthy meg tobzódik, mint aki veszít érzi. Még valamit: a Csikók a Csillagban nagyszerű vers, egyáltalán összevetve Weöres új versével, van egy elméletem kettőtök lírájáról és mai irodalmunkról – de hát ezt majd személyesen.

Üdv és hála!

Czibor János (1922–1961) kritikus, irodalomtörténész, főiskolai tanár. A RÓMAI PILLANAT-ról írt kritikáját nem publikálta. – A KETTŐS ÖRVÉNY 1947-ben, a RÓMAI PILLANAT 1948-ban jelent meg. – A *Válasz* 1948. októberi számában jelent meg Weöres Sándor TALP-ORSZÁG című verse, Sőtér István KÖLTŐ-ARCKÉPEK-je, Szentkuthy Miklós EGY ÁBRÁND HALÁLÁRA című recenziója Cs. Szabó László antológiájáról, a MÁRVÁNY ÉS BABÉR-ról. – Vas István CSIKÓK című verse: *Csillag*, 1948. november.

Granasztói Pál

Budapest, 1957. június 30.

Kedves Pista,

Ma elolvastam kis könyvedet, az Elvesztett otthonok-at.

Többszörösen is olyan volt, mintha a magamét olvastam volna; minden jó és szép könyv ilyen. Proust is azt írja: azt akarja, hogy olvasói a saját magukban olvasók legyenek, – azután hozzám közelálló barát írta, – és végül olyasmiről, amiről én is írhattam volna.

A téma annyira az enyém is, hogy szinte fáj olvasnom, s alig értem, hogyan leplezhetted előlem ezt az írást, amikor az én hasonló tárgyú dolgomat olvastad. Fáj azért, mert te mégis szépprózát írtál belőle, sőt nagyon szépet, míg én – elfogadva, éppen a te nagyon megfontolt, hiteles ítéletedet – nem tudok, nem azt írok, s mert nem tudok, nem is akarok. A nosztalgiaék így azután bennem rekednek.

Annak, ami a hétköznapi építészetben poézis, valami végtelen, sohasem tapasztalt megértéséről tanúskodik ez a könyv. Magad írod, sohasem a pusztá képzeltet inspirált, hanem csak a valóságból tudtál képzeletbe lendülni. Ez a titka a könyvnek is, s annak, hogy házak, gangok, homályos lakások és utcák, városrészek széppé válnak benne. Mennyire belőled jön ez és mennyire nekem is ügyem, mutatja, hogy nekem is megszépült a Hold utca és a kis ház, amióta ott laktál, jártam nálatok és tudtam, hogy szépnek véled, – jóval a könyv olvasása előtt. És már a másik oldalát a térnek, a Nádor utcát is szépnek látom, mert a nagypapám ott lakott, a Báthory utcát, mert szerelmek fűznek hozzá, csak a közepét, a Szabadság teret vagyok még mindig képtelen szépnek látni. Talán megjön az is.

Valami nagyon-nagyon európai és közép-európai van ebben a könyvben, az otthon értelmének, lényegének felfedése egy nomáddá váló világban. A lakásnak és a városnak egybelátása, egybefoglalása. Úgy látom és érzem, hogy te a magad sajátos világából, mesterségéből, a költészetből elérkeztél a városépítésnek a szélére, míg én a magaméből, az építészetből is csaknem ide, a költészetére, – azt az árkot, ami az egyikből a másikba vezet, helyesebben ami elválaszt, nem léphetem át, te sem, de mintha már a könyökünk súrolná egymást.

Most, hogy Prágából hazajöttem, és még jobban tetszik nekem Budapest, ennek a könyvednek olvasása felgyújtotta bennem a lángot, tenni valamit még az életemben ezért a városért. Pedig már lassan úgy éreztem, nincs is tennivalóm, amim volt, elsütöttem, s itt állok üres kézzel, fejvel. Tenni valamit ezért a városért, s ha nem tehetek mint építész, mert egyre jobban undorodom és kétségbeesem a gyakorlattól, akkor tennem kell íróként: kiadnom azt, ami bennem él róla, szakszerűen és nosztalgikusan, építészként és emberként, – megmutatni ennek az egyre bugrisabbá váló városnak, mi a szép benne, miért kell ide visszavágnym és visszatérni. Az íróasztalomon, a szülőim képe alatt felállítva őrzök egy ócska, Budapest nevű cigarettadobozt, melyen ez a város látképével látszik, s kivilágított panorámájával, amilyen ma nincs, s amilyen sehol sincs, de amit meg lehet újra csinálni. Talán még fogok valamit tenni tudni ezért, hiszen borzalmas úgy élni, egy olyan hivatásnak, aminek eredendő célja volt, hogy ez a város szebb legyen, és látni, mint lesz mindig csúnyább, – ezért is menekültem írásba, emlékiratokba, ebben a tehetetlenségben, s lettem egy ilyen felemás ember. De a te könyved most visszaadott nekem a hitből, hogy ha másként nem, talán íróként is tehetek még én is valamit, mert kell, és mert tudnék talán. Szerb Antal is érezhette ezt, mert éppen az időben, amikor te ezt a könyvet írtad, említette többször is nekem, szeretne velem együtt könyvet írni Budapestről. Cs. Szabó is felvetett egyszer valami ilyesféle tervet a háború után, valami Budapestről szóló irodalmi antológiát, amihez én írtam volna a városról. S ha arra gondolok, hogy az Isten talán egyszer megáldja a magyart, reához víg esztendőt, s oda kerülünk, ahová valók vagyunk, akkor talán a világnak is ez többet fog mondani, mint régen mondott volna, már most is többet mondana.

Te megírtad és elküldted az Elveszett otthonok-at, – én meg most szeretném visszanyerni ezt a várost, éppen e könyv nyomán. Mert annál a képnél, amit kevés szóval éreztetsz a Rózsadombi villából, nincs szebb, és ez nem csak a természet ajándéka, ha-

nem emberek műve is volt. És itt van. És az emberek is itt vannak, akik hol ilyen várost csinálnak, hol októbert, – amit éppen tudnak és lehet. Itt élnek, anélkül, hogy tudnák, miben élnek. Meg kellene mutatni nekik.

Annyi minden nagyon szép, sőt megrendítő volt még ebben a kis könyvben, ami mindenkorra emlékem marad, – erről most nem is tudnék írni. Önző módon csak a saját vonatkozásaimról szóltam. De hát ezért írják a könyveket, hogy ki-ki magára gondoljon, különben mi értelme volna.

Nagyon köszönöm, hogy elküldted, a verseket is (ez későbbre szól). Szeretettel ölel

Pali

Granasztói Pál (1908–1985) építész, író. – Szerb Antal BUDAPESTI KALAUZ MARSLAKÓK SZÁMÁRA című könyve 1935-ben jelent meg.

Bóka László

Kedves Pista,

nem okos ilyen hamari módon reagálni, de nekem felmentésem van az okosság előírásai alól, amióta ilyen oktalanul gyorsult ütemben pusztulok. (Pusztulok, – ezt szó szerint értheted, másfél hónap óta olyan szívósan ostromoltak az influenza hóhullámai, hogy végül is szívem dekompenzálódással védekezik, hol a tüdőm, hol a májjam, hol a vesém hágy fel a szorgos termunkával. Most engem hol „kondicionálnak”, hol „egyensúlyba hoznak”, még a kedélyemre is igyekeznek hatni, „áttételesen”, s ezt nem is sikertelenül teszik, – hallottam, hogy Szirmai mester kispolgári arisztokratának nevezett, és orvosom szerint ettől álltam talpra, olyan szívderítő hatással volt rám. Nemcsak felderített, hanem el is foglalt: elmélyült önkritikával leküzdöttem kispolgári csökevényeimet, és maradok egyszerűen arisztokrata. Vedd ezt, amit írok, egy egyszerű báró levelének, kérlek.)

Szóval, hogy a szövegkörnyezetet is ismerd, tegnap Akadémiánk közgyűlésén voltam – a rövid illabiális á hang nyelvünkéből kivészett, csak három esetben maradt meg, öreg arisztokraták ajkán: kászinó, akadémia, Kázinczy – utána Jókai tanár úr „A kis királyok” című regényének második kötete, majd Leslie A. White „The Science of Culture”, majd Musil tanár úr „Das hilflose Europa”, majd Szemere Miklós versei s végül, lefekvés előtt, a ménkü posta-hegy eltakarítása előtt kerültek kezembe az Összegyűjtöttek. Hát ez nem kis próbatétel volt. Tavaly előadtalak egy speciális kollégium keretében, idén elő foglak adni a főkollégiumomban, ha egyáltalán be tudom fejezni ezt a kollégiumot, és nemrég olvastam el külön az itáliai kötetet. Túl jól voltam felkészülve ahhoz, hogy végigolvassam, mégis azt tettem, mert – vesztetemre – az első versnél kezdtem el olvasni, s aztán az egyik versből következett az idő és a kompozíció rendjén a többi. Istenem, nem is csak az sodort, hogy újraolvasni jó, nem is csak az, hogy 1930 és 1962 között az én életem is eltelt (ugyanazok a felhők, ugyanazok a gyilkosok és ugyanazok az áldozatok). De igazában és mindezekén túl a megszakítatlan folyamat és valami azonos morajlású zúgás. Érted? Biztosan érted. Nekem egyszer egy estét végighegedült Párizsban, szobájában, Hubermann, és egyszer délután háromtól este hétig zongorázott nekem és egy kislánynak Bartók Pozsonyban, és mindkettőt – ifjonti pimaszágomban – arra kínoztam, hogy minél többfélét játsszanak, és az bővölt el, hogy ezek a műhöz hűséges művészek pontosan interpretáltak mindent, és mégis min-

dig Bronyiszláv Hubermann és mindig Bartók Béla játszott, kettős hűséggel, ahhoz, amit, és önmagukhoz. Én mindig ennek a bűvöletnek engedek igazában, hogy egy harmincas évemben írott vers fejezze ki a harmincas évek költőjét, de halljam ám a hatvanas évek költőjét is benne, és a hatvanas évek költője valljon rá a harmincas évekre: megszakítatlan folyamat és azonos morajlású zúgás az időben tagoltban, az időhöz kötöttben. Azt hiszem, ezt hívják életműnek. És ehhez azok a történeti felhangok, melyeket a „nagy vezeték” valamiképp elhoz, hogy egyszerre visszhang és hang. És azok a furcsa rokonságok, hogy az ember szorongva és szemérmesen ráismer a maga érzéseire, és egy-egy verset – minden segítség nélkül – kronológiai rendbe tud állítani, mert akkor ő is azt érezte. És a művet nyomon követő féltés és félelem, hogy a költő érintetlenül maradjon, non more torpentis, még a szenvedéstől is. Non dico ab his rebus, quas toto affectu ambit vanitas mundana; sed ab his miseriis quae animam serei tui, cummuni maledicto mortalitatis, poenaliter gravant et retardant, ne in libertatem spiritus, quoties libuerit, valeat introire.

Nagyon szeretném, ha egyszer írni tudnék erről a kötetről, – talán kicsikarhatok hozzá való erőt és időt. Most ugyanis már – fent idézett szerző szavaival így imádkozom zsigereimhez: „Da mihi fortitudinem resistendi, patientiam tolerandi, constantiam perseverandi.”

Ilyen hosszú levelet utoljára nőnek írtam, régen.

Ölel,
bókád

1963. április 13.

Szirmai – valószínűleg Szirmai István (1906–1969) politikus. – *Az Összegyűjtöttek* – V. I. ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI: 1930–1962 (1963). – *Non dico ab his rebus...* – Nem beszélek azokról a dolgokról, amelyeket teljes mértékben a földi hiábavalóság vesz körül, hanem azokról a nyomorúságokról, amelyek szolgálják lelkét a halandóság közös gyalázatával büntetés gyanánt megterhelik és akadályozzák, hogy valahányszor csak szeretné, beléphessen a lelki szabadság világába. (Kempis Tamás: KRISZTUS KÖVETÉSE. III. könyv, 26. II.) – „*Da mihi...*” – Adj nekem bátorságot az ellenállásban, türelmet a tűrésben, állhatatosságot a kitartásban. (Uo. III.)

Pilinszky János

Kedves Pista!

Ne haragudj, hogy csak most köszönöm meg baráti segítségedet útlevelem meghosszabbítása ügyében. Valójában most jutottam először lélegzetvételnyi időhöz.

Utazásom gazdag élményben és eredményekben. Nővérem írta, hogy megküldted legújabb könyvedet. Ezt is hálásan köszönöm.

Londonban talákoztam Lengyel Péteréssel, együtt jöttem velük vissza Párizsba, ahol kivételesen Tóth Jutkáéknál fogok lakni – ami nagyon jó és pihentető lesz. Úgy érzem, négy hónapja moziban ülök már!

Pirinek kézcsókom,
Téged sokszor ölel
Jancsi

Keltezetlen. – Pilinszky János 1967 őszén lakott Tóth Juditnál Párizsban, vélhetően ekkor kelt a levél.

Pilinszky János

Kedves Pista, drága Piroska!

Régóta készülök írni, de Rubin Szilárd tegnapi levele óta nem halogathatom tovább leveletemet.

Először is az érdekelne, hogyan zajlott le a megnyitó? Boldog lennék, ha küldenétek egy katalógust, s ha lehet, egy És-t is.

A másik: nagyon nyugtalanít Szilárd helyzete. Mit tehetnék érte? Kinek írjak? Úgy érzem, Szilárd érthető módon kapkod, s kérnék arra is, hívd föl Szilárdot telefonon előbb, – aggódok érte, s szeretném, ha érezné, hogy nincs magára hagyatva (Rubin Szilárd: 364-523).

Itt tanulással és olvasással töltöm az időt.

Nagyon nagy szeretettel
Jancsi

Keltezetlen. Pilinszky Párizsban 1970. május 26-án kelt levelében ezt írja Rubin Szilárdnak: „*Vás Pistát külön megkértem, hogy írja meg, miként ítéli meg a dolgot, s mit tehetek innen?*” – a levelet tehát nem sokkal előbb írhatta, 1970 májusában. – *A megnyitó* – bizonyára egy Szántó Piroska-kiállítás megnyitása. – *Szilárd helyzete* – valószínűleg arra utal, hogy Rubin Szilárdnak nem volt állása.

Szobotka Tibor és Szabó Magda

Budapest, 1969. május 18.

Kedves Pista,

alig két-három napja, hogy megkaptam könyvedet. Úgy olvastam, mint egy regényt, mohó érdeklődéssel, és mára már végeztem is vele. Ha azt kérdenéd, mit becsülök benne a legtöbbre, úgy azt felelném, az érett kornak azt a természetes magatartását, amely nem kacsint már semerre, nem igyekszik senkinek sem a kedvében járni, csak az igazságénak. Ennek a puritán tisztaságnak köszönhetőek az olyan irodalmi Justizmordok helyreigazítását célzó tanulmányok, mint azok, amelyeket Hajnal Annáról vagy Szentkuthyról írtál. De én annak is nagyon örültem, hogy olyan szép sorokat olvashattam könyvedben Goethéről. Az ördög tudja, hogy miért, egyetemi tapasztalataim szerint ifjúságunk úgy irtózik ettől a mestertől, mint valami lélektelen, unalmas, mondvascinált nagyságtól, aki több generációt lóvá tett, de őt már nem fogja. Hiába próbálom egyetemességét, jelentőségét érzékeltetni, nem megy. A jövőben majd felolvasok a Te könyvedből, biztosan jobb lesz az eredmény. Keats pedig szívügyem kora ifjúságom óta, hiszen doktori disszertációm is róla írtam, és soha nem szüntem meg hirdetni részben a Truth is Beauty igazi jelentését, részben a Hyperion első változatának csodálatos dialektikáját. Örülök ezeknek a tanulmányoknak, örülök egész könyvednek – talán éppen azért, mert nem irodalomtörténész, nem kritikus írta, hanem költő – olyan költő, akinek kitűnő a prózája és aki éppen ezért a legnehezebbet tudja: a mély gondolatok egyszerű és természetes kifejezését.

Szeretettel üdvözl
Szobotka Tibor

Kedves Pista, *olyan* nagyszerű könyv ez megint! Szeretettel köszönti Pirivel együtt.

Szabó Magda

A MEGRÖZELÍTÉSEK című tanulmánykötetről van szó (1969).

Déry Tibor

Kedves Pistám

a tévéből – Böbe közvetítésével – értesültem, hogy te is öregszel. Sose búsulj, megesis mással is. De nem gondoltam volna, hogy ekkora különbség – 16 év – van köztünk, noha emlékszem, hogy még diák voltál, én meg már nasici hivatalnok és gyakorló Nyugat-munkatárs, amikor a Seemannban megismerkedtünk Osvát asztala környékén. Beh kedves, esetlen kamasz voltál!... külsődben, viselkedésedben sokkal kölykösebb, mint belül, s milyen sokáig megőrizted ezt a szeretetre méltó félszagségedet! Uramistenem, mi mindent értünk meg azóta együtt is, külön-külön is! többet, mint amennyi egy emberéletnek dukál, vagy amennyit – gondolná az ember – józan ésszel ki lehet bírni. De hát bírjuk ki, hiszen a nehezén talán már túl vagyunk.

Édes Pistám, az elkövetkezőkre nyugalmat s türelmet kívánok neked, s nyugtalanságot épp csak annyit, amennyi a munkánkhöz kell, azaz, amennyit magadban találsz. A külélet ebbeli segítségét, azt hiszem, már nélkülözheted. Nincs szükséged további megpróbáltatásokra, már azok nélkül is nagy költő vagy – ezt tudod, s tudják.

A régi szeretettel ölellek, nagyon melegen, családodnak kézcsókom és valamennyiünknek szép őszi időt.

Tibor

B.füred, 1970. szept. 24.

Illyés Gyula

1974. március 5.

Kedves Pista,

a múlt hetekben jegyeztem le, hogy életregényed melléktermékéül te írod meg a mi időnk leghitelesebb irodalomtörténetét. Bámultam az árnyalatok föltárását, elfogulatlanságot, a megjelenítő erőt.

Most tettem le a Kortárs márciusi számát. Nemcsak emlékeimet keltette életre ez a fejezet, hanem az érzelmeket is. Ilyen tárgyilagos összefoglalást arról az ugyancsak zavaros korról eddig még nem olvastam. Szinte hálás vagyok, hogy ilyen világosan lát-tad – s fejed ilyen jól megőrizte – az én akkori próbálkozásaimat.

Örömmel látom munkakedvedet s a sok jó eredményt.

Mindketten mindkettőtöket szeretettel ölelünk
I. Gyula

A *Kortárs* 1974. márciusi számában: Vas István: MÉRT VIJOG A SASKESELYŰ – NEHÉZ SZERELEM 6/7. fejezete.

Illyés Gyula

Kedves Pista,

újra csak gratuláció és ölelés. Egy pontot helyesbítenék: ahol mintegy a bőrömbe ülve hangsúlyozod azt a mondatot a kabarokról. A bőr eredeti lakója azt nem úgy húzta alá, hogy isten neki, hanem: igenis, nívósan őket is; a szlávok és germánok előtt említetnek; sőt, most látom, nélkülük.

És, ha már benne vagyunk: Pestet én Páris magasából bírálhattam; engem az az *urbs* formált és kötött. S hogy Lőrincet a rossz része hozta hozzánk? Éppenséggel a jobb. Hogy mi volt s lehetett volna az a „hozzánk” képzelmem szerint, azt a szavaknál hite-

leesebben világították a tettek, vagy tett-próbálkozások, már a Babits-émlékkönyvben s a körötte fölcsapott heccben; no meg a Magyar Csillagban.

De – emlékszem egy esténkre. Koncert után színházi vacsoraként virslit meg sört fogyasztottunk négyesben a Vigadó sörözőben. Eti jókedvűen fölolvasta a friss Hacsek és Sajót, s újra meg újra akkorát neveltünk, hogy a szomszéd asztaloktól ránk néztek: olyan vidám a hír? Vasárnap volt, de a hétfői lapot, amely azt a tréfasorozatot közölte, már behozták a terembe.

További jó munkát, munkakedvet! Szeretettel ölelünk mindkettőtöket

Gyula

1974. április 2.

Eti – Nagy Etel (1907–1939) táncosnő, Kassák Lajos fogadott lánya, Vas István első felesége.

Vas István – Illyés Gyulának

Bp., 74. április 11.

Drága Gyula,

csak tegnap, néhány napos felvidéki kirándulásról hazatérve kaptam meg leveledet: köszönöm. Nagy követ gördítettél le a szívemről azzal, hogy nem haragudtál meg – szép volt tőled.

Az isten neki, persze, viccesen volt mondva – különben is, illendőbbnek találtam, ha a szerényebb értelmezésnél maradok. De a Te magyarázatod talán módot ad rá, hogy könyvalakban (ha ugyan valaha eljutok odáig) a szerénytelenebb lehetőség irányába fogalmazzam.

Szabó Lőrinc. Én a legutóbbi időkig nemigen gondolkodtam rajta, miért is volt ő „népies”. Lehet, hogy a „legrosszabb rész” csakugyan könnyelmű fogalmazás volt, és félreértettem néhány újabb visszaemlékezést. (Többek közt a Te egyik megjegyzésedet is.) Talán még lesz alkalom, hogy erről beszéljünk és esetleg ezen is javítsak.

Hiszen azt mindnyájan tudjuk, hogy igazában Te nem Ozoráról, hanem Párisból fitymálsz Pestet. De ha onnan nézed, mi marad az egész Magyarországból, a múltunkat is beleértve? Nous autres hongrois rendszerint Párizs és London (vagy Bécs) után szoktuk igazán megszeretni ezt a „csúnyácska hazát”. Elvégre Te is így voltál vele – kivéve Pest-Budát. Csak az istenért azt ne hidd, hogy meg akarlak téríteni – ehhez mindketten túl öregek vagyunk már. Csak éppen meg kellett írnom, én hogy vagyok ezzel.

Hogy mit csináltál a Babits-émlékkönyvvel és kivált a Magyar Csillaggal, nagyon jól tudom, meg is írtam „A második hőskorban” cikkemben – kb. 3 éve jelent meg a Kortársban. (De ha nem olvastad, ne keresd, nemsókára megjelenik összegyűjtött tanulmányaim között.) De a többes szám első személy, amit ezzel kapcsolatban használsz, nosztalgikus alak inkább, mintsem reális. Mert ki még? A Magyar Csillag hősiességének több köze volt Babitshoz, mint a népiesekhez – azt hiszem (vagyis Neked).

És köszönöm az átnyújtott emléket. Nagyon jellemző, mert Eti teljes naivitással tudott nevetni a leggyarlóbb vicclapon, a Hacsek és Sajón meg különösen.

És ami a legfontosabb: remélem, jobban vagy!

Flórát is, téged is

mindketten nagy szeretettel

ölelünk

Pista

Illyés Gyula

Kedves Pistám,

Csak nő az ellenkezésem; az ellenérzésem. Változtasd meg legalább a kezdő mondatot. Persze, sok mindenről boldogan győzetném meg magam, de az ilyen *leg* –, mint a TV fölvevő lámpák hirtelen fényszórója: nekem nemcsak a szemem vakítja, a természetemet is borzolja, borzolta mindig. Egyrészt: ugyancsak törpül (még ettől is) ez a szegény ország, ha már az ekkora is a legnagyobb. Aztán: elég jó versmondó voltam, de nyilvánosan – azaz dicséretet várva – kínlódás volt. Még jó színészekről is gyötrődés hallanom a saját szövegemet, még színdarabban is. S aztán – már tréfásan – de hogy adok alibit, hogy most aztán elő azokat a köveket az emlékezetedből, mérlegelés nélkül, eltűrni a nekem kedves (hidd el) kabarjainkat netán.

Én engesztelnélek, hogy ennyi s még ilyen gondot is szerzek!

Nous deux vous embrassons vous deux régóta affectueusement
Gyula

1974. november 2.

Az ilyen leg... – feltehetőleg Vas István ILLYÉS VERSEI ELÉ – A RÁDIÓBAN című cikkének (1974) első mondatára utal. („Kezdem azzal, hogy a köztünk élő legnagyobb költő verseit fogják hallani?” In: TENGEREK NÉLKÜL. Szépirodalmi, 1978.) – *Nous deux...* – Mi ketten nagy szeretettel ölelünk benneteket, kettőtöket.

Vas István – Illyés Gyulának

Bp., 74. november 7.

Care Juli,

Gratias ago pro gratia.

A „legnagyobb”-at kiirtottam (bár nézetem szerint legjobb az egyenes beszéd), de már a helyettesítést nem terjesztem eléd, nehogy azt is megkontremináld.

Ami a versmondást illeti, bár én úgy tudnám a verseimet mondani, mint Te a magadéit. Sőt, igaz, ami igaz: az én versemet szebben mondtad, mint a magadéit – wie werde ich es Ihnen vergessen, ahogy Hitler köszönte meg (az Anschluss) Mussolininek.

Végül: azért nem féltelek azoktól a kövektől, amiket én hajigálandó vagyok.

De mindezt csak azért írom, hogy alkalmam legyen kifejezni ujjongó gratulációmát a vasárnapi, közlekedési cikkedhez! Pontosabban a sárga irigységemet. Pedig nem sok írást szoktam irigyelni, csak azt, amit kis hiján én is megírhattam volna, vagy egyenesen énnekem kellett volna. Mert ez aztán igazán urbánus költemény volt. És még ezt is Te – és micsoda erővel! Szenzációs – külön öllelek érte!

(Csak az vigasztal, hogy ezt a cikket csak olyasvalaki írhatta meg, akinek van autója – és valamennyire tud is bánni vele.)

Ave atque salve Domine et Domina!

Non solum

sed etiam

Stephanus

Prisca

Vasárnapi, közlekedési cikked – A KÖZLEKEDÉSRŐL. *Népszabadság*, 1973. november 1. In: NAPLÓJEGYZETEK, 1973–1974. Szépirodalmi, 1990.

Dudás Kálmán

Drága Barátom,

karácsony óta dedikálva már ez a könyvem Nektek, de most már nem halogathatom – Piri szép írása az Új Írásban megszegyeníti lustaságomat –: elviszem személyesen, s bedobom levelesládátokba e sorokkal együtt, ha otthon vagytok, sem szeretnék zaklatni ilyesmivel, Pistám.

Talán emlékszel még 56 tavaszán arra a napra, amikor Krlezsa-tanulmányommal kerestelek fel a kiadónál, és Déry volt Nálad épp, aztán egyszer csak megszólal: Ugye te vagy D. K.?... Mondd, megvan még az a szobád Csáktornyan, mert hamarosan szükségem lehet rá... Én akkor kihívásnak véltem ezt a bizarr kérdést. Azóta rájöttem: a látnok szolt belőle. Tibor ugyanis emlékezett arra a kora reggelre, 1943 őszén, amikor kirándulásra indult Veled, vasárnap volt, s a Petőfi-szobor felől jövet, az egyetem épülete mögötti lépcsőn jöttetek fel; megismertelek, és rövid pár szó után nem lehetett meg nem éreznem: tele vagytok szorongással, nos, akkor ajánlottam fel mindkettőtöknek: ha minden kötél szakad, ne felejtsetek el, van Csáktornyan egy szoba, ahol átvészelhettek az embertelen eljövendőket... (Gyógyszertárvezetőként éltem akkor Csáktornyan, s a légkör ott valóban olyan volt, hogy biztosíthattam volna számotokra menedéket. Nem jelentkeztetek, pedig mindig vártam.) Pistám, én ezt nemcsak hálaból tettem irántad: emberként fogadtál mint fiatal költőt a felszabadult Bácskából, negyvenegy tavaszán, ha emlékszel még, lakásodra is felhívtál, második kötetem akkor jelent meg, s az az órányi beszélgetésünk, okos szavaid nekem felejthetetlenül sokat jelentettek; talán Szabó Lőrincről kaptam csak annyit, egy év múltán, amikor szerb és francia versfordításaimról mondott véleményt, saját verseimet nem mertem neki megmutatni... Érezheted is ezt, Istvánom, valahányszor találkoztunk azóta: változatlan ragaszkodással voltam és vagyok Hozzád, nemcsak a költőhöz, de az emberhez is. – S Antal Gábor, akit muszosként felelősségemre kértem el parancsnokától – Beregszászon, 44 őszén, miután hét ládáját megtömtem gyógyszerrel, kötszerrel, s kívánságára át akartam szöktetni a partizánokhoz, de gyáva volt, és meggondolta magát, de gyáva volt 48-ban is, amikor ígérete ellenére nem jött el magatartásomat tanúsítani, amikor mint szökevény az igazoló-bizottság elé kerültem. De jártam így másokkal is. Kálváriámról, siralomházi hónapjaimról (53-ban) nem szívesen beszélek. Hogy épp azok nem álltak ki értem, azokban a förtelmes években, akikhez pedig vérségi kapcsolat is kötött, hiszen anyai dédapám halasi zsidó földesúr volt, Kossuth korában... Nagypapám P. P. zabifia volt, s ennek én azokban a családfa-kimutatós években rengeteg kárát láttam, szerb tiszti rangomat nem ismerték el emiatt (41-ben), közlegényként parancsoltak ki 44-ben a keleti frontra, a 111-es tábori kórházzal, s amikor a visszavonulás során alkalmam nyílt, csak segítettem muszos vérrokonaimon, majd amikor parancs esett, s a Vág völgyéből német földre kellett a tábori kórháznak indulnia, a muszos Baumann Vilivel s még 18 kórházbeli fiúval átálltunk (német fegyvertűzzel szemben) a Szuvorov partizáncsoporthoz a Javornik-hegységben. Én mindezt elhallgattam itteni curriculum vitae-imben, látván, mivé torzult Rákosi éveiben a forradalmi eszme, és csak a börtönnapokban fájt fel, annál élesebben, miként is törleszt emberségemért a szűkszemű gyanakvás, és börtön után, volt barátaim elfordulása tőlem mint leprástól (nomina sunt odiosa). Mindezt, Istvánom, Piri szép írása váltja most ki belőlem, bocsáss meg, hogy épp Neked mondom el... És látod, még két utolsó kötetem után sem igen akar enyhülni az egykori leprás iránt elfoglalt zsdanovi álláspont: ha írnak is köteteimről, tessék-lássék az egész, még mindig óvatosak a főszerkesztők, no meg a kri-

tikusok is. Jellegzetesen magyar helyezkedés, lapító gyávaság. Ha belenézel kötetembe, láthatod is, nem elfogultság és nem oktalanság, amit mondok. Nagyapa kúriájának romos padlásán talált fiatalkori írásaimból is csak hetet mert közölni a Kortárs (szept. száma) – munkám csonkaságra ítéltetése immár a kárhozat bizonyosságával látszik beteljesedni. No de elég a panaszból.

Igaz barátsággal köszönt Mindkettőtöket:

Dudás Kálmán

Bpest, 1976. okt. 7.

II. Keleti K. u. 6.

(852-940)

Dudás Kálmán (1912–1983) levelében említett kötete: PERCEK PILLAKÖRÉN, 1975. – Antal Gábor (1922–1995) újságíró.

Csatlós János

Handen, 78. nov. 13.

Kedves Pistám!

Elkészült ez a fénykép, mint a Luca széke. De nekem kedves emlék. Olyan mosolygós és jókedvű vagy rajta, mint októberben is, mikor Lundkvistékkal nálatok jártunk. Eszembe jutott 1968 is; nagy szeánsz volt a Groza rakparton, én Rómából jöttem, Karátson Bandika is ott volt, meg mindenki. De mostani találkozásunk valahogy kedvesebb volt nekem. Csak az zavart, hogy annyit beszélt mindenki angolul. A végén még Lundkvist is angolul karatyolt velem, de hát én még mindig nem jutottam az angollal az aktív stádiumba.

Piri ajándéka körüli gatyázásom, tudom, nevetséges volt egy kicsit, de az is eszembe jutott, hogy ha engem megtisztel, akkor talán L-éket sem hagyhatja ki: többek között ezért is halogattam a dolgot. Mindenesetre: ha valami gyógyszerre volna szükséged – bár ne volna! –, csak jelezd. Az én betegségem már javulóban van, bár még messze vagyok az egészségtől. De már nem fáj annyira a mennybemenetel.

Változatlanul sokat dolgozom. Most Bellmant dolgozok Sanyika keze alá. Hanyatt vagyok esve, micsoda vadzseni az a 18. sz-i svéd: Csokonai, Villon, Shakespeare között. Alig hiszem, hogy Sanyika közelebről ismerte volna, de már vagy tíz éve kijelentette, hogy Bellman a világ legnagyobb költői közé tartozik. Mindezt persze a hatodik érzékével. Továbbá Illyést csinállok a kiváló Östen Sjöstranddal. Meg a kertem művelem. A kopár sziklákra, a ház előtt, földet hordtam és bokrokat ültettem. Hogy Piri – ha legközelebb jöttök – mégis lakályosabbnak találja, és ne fájjon annyira a szíve a mi tundrai viszonyaink miatt.

Láttad Delblanc mester darabját a Nagyvilág-ban? Semmivel sem gyengébb a Heréltek-nél; én tulajdonképpen még annál is jobban szeretem. Brillións darab, és még jobban elmélyíti a Heréltek problémáját, a művész és a társadalom szennyesének teregetését. Meg aztán ez mindjárt első kézből való dráma, direkt színpadra. És D. ezt is tudja.

Öllek, Pirit is sokszor

János

Csatlós János (1920–1993) tanár, műfordító; 1956 után Svédországban élt. – *Karátson Bandika* – Karátson Endre (sz. 1933) író, egyetemi tanár, 1957 óta Franciaországban él. – *Sanyika* – Weöres Sándor. – *Delblanc mester* – Sven Delblanc *AZ A SZEGÉNY RICHARD* című drámája Csatlós János fordításában a *Nagyvilág* 1978. októberi számában jelent meg.

Kéry László

Budapest, 1983. március 14.

Kedves jó Pistám!

Mimi keményen megdorgált péntek esti heveskedésemért. Ezt annál inkább megérdemeltem, mivel tudom, hogy – ha valamiben – a szóban forgó kérdésben a legnagyobb higgadtságra, józanságra, körültekintésre van szükség. Azt hiszem, fel tudom fogni a szomszédos országokban élő magyarság bajait, szenvedéseit. S visszamenőleg én is azt kívánám, hogy a mi országunk testét ne szabdalták volna torzóvá. De nagyon veszélyesnek tartom, ha a történetek – illetve történők és még történendők – nyomán túlteng bennünk a nemzeti öntudat. Zrínyi még azt mondta, egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók. Mai nemzetmentőink némelyikét hallva az a benyomása az embernek, hogy mi vagyunk a legkülönbek a világon: s egyben a legeltiportabbak, legszerencsétlenebbek is. Ezt az alapállást nem tudom elfogadni, még akkor sem, ha egy merőben más korszakból, Kölcsey szavából is ez zeng át hozzánk. A szlovákok, románok, szerbek stb. – múltjukat tekintve – ugyanezt mondhatják magukról.

Javaslatom: próbáljunk tanulni a történelemből, de felejtjük is el, ami történt. Tabula rasát kellene csinálni – nem pedig avult jogokat és múlt sérelmeket hánytorgatni. Ami pedig a jelenlegieket illeti: itt is többre jutunk a türelemmel és a „lassan, okosan” elvével, mint az ebura fakóval.

Neked megvallom: Illyés költészetét, műveltségét, eszét nagyra becsülöm, de nem vagyok hajlandó őt prófétának, orákulumnak tekinteni.

Adjunk végre „chance”-ot a nemzeti szerénységnek és *minden fajtajú* türelemnek, realitásérzéknek. Mindezt nem Neked mondom, aki emberségben és magyarságban egyik mesterem voltál és vagy ma is, hanem csak némi magyarázatul arra, miért jövök ki a sodromból – helytelenül és következetlenül –, ha a parlagi népiesség, az idegengyűlölet, a giccses nemzeti önimádat újra divatba jövögető jeleire gondolok. Én lennék a legboldogabb, ha kiderülne, hogy rémképeket látok.

Drága jó Pistám! Elnézést kérek, hogy ez a bocsánatkérő levél itt-ott holmi vezércikkfélébe csúszott át. Tekintsd ezt az öregkori retorikus hajlam megnyilvánulásának.

Ami pedig a kettőnk dolgát illeti: biztos vagyok benne, hogy „érzületben” és gondolkodásban nagyon közel állunk egymáshoz.

Szeretettel ölel:

Laci

Kéry László (1920–1992) irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár.

Hegedüs Géza

Budapest, 1991. május 22.

Kedves Pistám!

Mi ugyan az utóbbi közel hat évtized alatt megjelent könyveinket általában következetesen el szoktuk küldeni egymásnak, s valószínűleg tartom, hogy Te ugyanúgy el is olvastad az enyéimet, mint én a Tieidet – tehát akár jó eredménnyel le is szigorlatozhatnánk egymásból – de fölötte kevés alkalommal jutott eszünkbe, hogy afféle köszönőlevélben jelezzük, hogy megint valamivel többet tudunk egymásról. (No persze olykor Te is jelezted, én is jeleztem, hogy ezt vagy azt mégis elolvastunk.) – Most azonban megint abban a nem szokványos állapotban érzem magamat, hogy közölnöm kell

Veled: tegnap este befejeztem az „Azután” második kötetét is. Azóta is fogalmazom magamban, hogy ebből az apropóból mi mindent is kell közölnöm Veled.

Ha nekem most azt mondaná egy újság vagy folyóirat rovatvezetője, hogy írjak akár egy elmefuttatást, akár egy irodalomtörténeti igényű esszét Vas István költészetének jellegéről és módosulásairól az évtizedek folyamán – azt hiszem, különösebb előkészület nélkül írógéphez ülnek és megírhatnám. Ugyanígy tudom otthonosnak magamat tanulmányaid és esszéid világában, és még arról is van áttekintésem, hogy milyen fordító tolmácsolója vagy az évezredeknek és égtájaknak. (Bizonytalán ugyanezeket te is kézből ráznád ki, ha valaki énrolam érdeklődnék Nálad.) – De hát ugyanilyen otthonosnak tudom magamat életrajzi jellegű magadjellemzéseinek és korábrázolásaidnak egyre bővülő világában. Ezek nemcsak azért voltak különösen érdekesek a számomra, mert ugyanúgy esztétikai jellegű és értékű írói-költői alkotások, mint költészeted és elmélkedő prózád, hanem azért is, mert történelmi-társadalmi világunkban kortársak, sok mindenben nagyon is közeli, vélekedéseinkben egymással különféle módon érintkezők és nem egy életvitelbeli ide-oda sodródásainkban néha meglepően távoliak vagyunk. Tehát önéletrajzi műveid dokumentumanyaga engem mindig összehasonlításra késztetett: vagy úgy, hogy lám én is... vagy úgy, hogy én merőben másképp...

Szakadatlanul érdeklődő olvasóként együtt haladtam a Te önfeltárással, kezdve az „Elvesztett otthonok”-kal, folytatva úgy egy évtizeddel később a „Nehéz szerelem”-mel, majd a „Félbeszakadt nyomozás”-sal, míg azután a „Mért vijjog a saskeselyű” korképénél ott tartottam, hogy vártam már, mi lesz „Azután”. – Ennyi előismeret után már rég tudomásul vettem, hogy önéletrajzod minden egységének más az emlékidéző módja, más az atmoszférája, a lírai jellegből egyre inkább halad az epika, pontosabban a korábrázolás felé. Persze, hogy minden vallomás a vallomástevőről szól. De már a vijjogó saskeselyűnél fel kellett ismernem, hogy könyvről könyvre szemléletesebb és cselekményesebb lett a korábrázolás, a líra mellett az epika, és az epika mozgalmassága mellett a dokumentatív anyag. – Ez a mostani olvasásélmény, az „Azután” világa a Te életutad továbbfolytatása mellett, de nem mellékesen – legalábbis az én számomra – azoknak a háborús éveknél (1940–45) itthoni ismeretterjesztő annalese volt. – Ehhez persze az én életem sajátos történelmi hányattatás volt. Nálam ugyanis úgy esett, hogy 1940. szeptember 5-től, amikor behívtak, egészen 1945. május 27-ig, mikor hazakerültem – nyolc hónap leszámításával (1943. június 28-tól 1944. április 3-ig) szakadatlanul hol munkaszolgálatos, hol tűzvonalbeli katona (még hozzá árkász), majd megint munkaszolgálatos, azután internált és a végső hónapokban német koncentrációs táborokban deportált voltam. Tehát néhány mesebelinek tűnő hónap kivételével azt se tudtam, mi és hogyan történik idehaza. Egy viszonylag gondtalanul élő és nagyon nagy szeretettel körülvevő polgári családból szakított ki a történelem, és hazajöttem úgy, hogy akiket szerettem és akik szerettek – elpusztultak. Csoda volt élve és egészségesen, alaposan megedződve hazatérni, de múlhatatlan gyásszal várt a hazatérés. És ami közben itthon volt – azt most ebben az „Azután”-ban olyan szemléletesen írtad meg, hogy mintha moziban látnám azt a nélkülem történt budapesti életet és benne Veled a Te köreidet, amelynek jó néhány tagját magam is, hol jó barátként, hol látásból ismert kortársként köszönhettem. Érdekes, hogy ifjúj éveinkben – habár könyveinket, mint régi iskolatársnak, Vajthó-neveltnek, litterátus-kortársnak, elküldtük egymásnak – sohase tartoztunk egy vagy egymáshoz közeli társaságba. Holott – ezt igazán most vettem tudomásul könyvedből – neked is jó barátod volt Kun Miklós, Illés Bandi és főleg Radnóti Miklós, aki éppen ama néhány itthon töltött hónapomban

legközelebbi barátaim egyike volt. De ezek mellett egész korai, még egyetemista éveim óta kedves-szívélyes barátságban voltunk Piroskával is, olyan számomra kedves nőbarátok révén, akik Nálad vele kapcsolatban fel sem merültek. Így közel fél évszázad távolába visszanézve csaknem érthetetlen, hogy miközben – azt hiszem – világnézeti illúzióink, majd csalódásaink is nagyon hasonlóak lehettek, egymás baráti körei a fent említett néhányon kívül idegenek, olykor egyenest ismeretlenek maradtak. Én például Örleyt még látásból sem ismertem, létéről is csak Illés Banditól tudtam. Ottlik Gézát éppen hogy látásból ismertem. Nálad néha a történet peremén bukkan fel egy-egy név, amelynek viselője az én legközelebbi baráti körömhöz tartozott. Így egy ízben éppen hogy említéd Szabó Zolit, Boldizsár Ivánt, Rónai Mityut, akik – Koroda Miklóssal együtt, aki Nálad még nevével sem szerepel – ezekben az években a legjobb barátaim voltak (Koroda és Szabó Zoli, még emigránsan is, halálukig a legközelebbi barátaim maradtak). De furcsa, szinte érthetetlen módon, miközben meséled, hogy Kun Miklós a szűkebb baráti körödhöz tartozott, még látásból sem ismerted Ságvári Endrit, aki neki is, nekem is egyetemi éveimtől kezdve (padszomszédom volt az egyetemen) szűk baráti társaságunkhoz tartozott. Az sem érdektelen, hogy Ságvárival szinte soha politikai kérdésekről nem beszélgettünk, őt lelke mélyéig a sumér és akkád archeológia, költészet meg a perzsa mesevilág izgatta. De például Rajk Lacival is úgy voltam mindhalálig egymáshoz feljáró jó barát, hogy még miniszter és pártvezér korában sem esett szó közöttünk politikáról, őt legigazábban az ó- és középfancia költészet érdekelte, szeretett akkori feleségemmel, Zsuzsival táncolni, saját feleségének, Júliának nem kis bosszúságára, és nálunk általában konyakot ivott, lebukása előtti este is. De ha ismered és jól ismerted Kun Miklóst, akkor az is érthetetlen, hogy mellette Nálad fel sem bukkan jó barátaim közül Mérei Feri, a Donáth fiúk (Feri és Gyurka), akik nemcsak az én köreimhez tartoztak, hanem Piroska is jól ismerte őket. Piroska talán máig emlékszik az én háború előtti és közvetlen háború utáni barátaimra, meg azokra az oly szép emlékeztető nőkre, akikkel nem egyszer fordultam meg én is a könyvedben számomra oly szemléletes emlékü Visegrádi utcai otthonban...

Szóval ahogy felidézted azt a kort, az a sajátos élményem volt mindvégig, hogy milyen közel és mégis milyen távol éltünk akkoriban egymástól. – De az az öt év, amely témavilága az „Azután”-nak, nekem a szakadatlan kalandok lustruma volt. Emlékszem, hogy Rónai Mityu, akinek élete folyamán voltak meglepően hülye mondatai, amikor hazavetődtem, ezt a felejthetetlen véleményét mondta: „Milyen jó neked, nem kellett folyton szoronganod, hogy nem hívnak-e be. Mi itthon folyton féltünk, neked nem volt mitől, mert úgyis be voltál híva.” Hát igen, én hol Voronyezs alatt maradtam véletlenül élve, hol gyalog jöttem haza a Dontól a Szent István körútig, hol Komáromban voltam internált, azután Mauthausenben és Günskirchenben tapasztaltam ki évszázadunk minden lehetőségét. És éppen azt nem tudtam, amit most Nálad olvastam: milyenek voltak ezek az évek itt Budapesten. Milyen volt a rejtőzés a nyilas korban, milyen volt a mégis életben maradás. Ezekért az adatokért olvastam annyira hiteles történelmi dokumentumnak is önéletrajzodnak ezt a szakaszát. – Talán emlékszel, én önéletrajzomban három kötetten át elmentem a háború kezdetéig... a negyedik kötetet pedig azzal kezdtem, hogy vége a háborúnak, és hazaérkezem. Elegendő volt nekem az az öt év, nem volt kedvem erről krónikázni. Hiszen éppen arról nem írhattam volna, mi is volt itthon. Erről sokat hallottam, de most Tőled olvastam igazán hitelesen. Most azonban már azt várom, hogy mi volt „Azután” után. Hiszen a sok ábrándra a következő évtizedek hozták a nagy kiábrándulást. Kíváncsi vagyok, ez a folyamat

milyen volt a Te külső és belső történetedben. Tehát nemcsak következő verseidet várom, hanem az önéletrajz következő részét. Ha majd azt is olvashatom, majd arról is megírom, hogy tetszett... Láthatod, ez az „Azután” nagyon tetszett.

Remélem, ép lélekkel elviselted ezt a túl hosszúra sikerült levelet, de nekem belső szükségletem volt, hogy mindezt közöljem Veled. – Jövendő műveidet – valamennyi műfajban – várom, Piroskát fél évszázadnál is régebbi baráti szeretettel csókolgatom, és veheted észre, hogy baráti szeretettel

ölellek

Géza

Vajthó László (1887–1977) a Berzsenyi Dániel Gimnázium magyartanára, irodalomtörténész. – Kun Miklós (sz. 1908) ideggyógyász, egyetemi tanár. – Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró. – Koroda Miklós (1909–1978) író, újságíró. – Rónai Mityu – Rónai Mihály András (1913–1992) újságíró, költő, műfordító. – Szabó Zoltán (1912–1984) író, újságíró, szociográfus. – Mérei Ferenc (1909–1986) pszichológus. – Donáth Ferenc (1913–1986) politikus, történész. – Donáth György (1912–1943) újságíró, pszichológus.

Szabó Magda

91. július 12.

Drága Pista,

egy kicsit megdolgoztatta a lelkivilágomat ezzel a könyvvel, soha ilyen sajátságos Vergiliust a magam Istentelen Színjátékában. Én felkerültem Debrecenből nagyon művelten és nagyon riadtan, egyenest a Maga környezetvilágának faunája és flórája közepébe, s a különböző szinten vérengző budapesti irodalmi vadak között csetlettem-botlottam, öreganyámnak szólítva embereket, akikről nem tudtam semmit. Az a szerencsém, hogy nem tudtam, aknás a talaj, vígan piruetteztem, szegény Kálnokyról azt hittem, kellemes költő, de nagy hülye, meg különben is Ágnesbe szerelmes, amin jól lehet mulatni. Lóbl Ödön nekem név volt, s milyen szerencse, hogy Lőrincről nem tudtam többet, mint egy átlag vidéki olvasó, tehát nem tudtam bemérni veszedelmes szakadékait. A könyvét nagyon lassan és szinte szakaszonként megállva kellett olvasnom, hiszen ugyanakkor újra éltem saját fiatalságomat, és kit-kit, akit Maga ábrázolt, helyére tettem, kivettem naiv dobozaimból, és a nagy nemzeti puzzle kialakult. Borzalmas olvasmány volt, Isten bocsássa meg Magának, aludni se tudtam, s ha nem tudná azonnal, Magától, ez a dicséret maximuma. Igen, Pista, más Ogyessza volt, de így éltem én is Ogyesszában, ami a díszleteket illeti, amelyek most kaptak koloritot. Csudaszép etruszk szarkofágot csinált misztikus szerelmüknek. Maguk Piroskával valóban büszkék lehetnek egymásra, élet és halál igazolta vissza ezt a kapcsolatot. Micsoda szerencse, hogy realizálhatták, minden más, ami egyébként jutott jóban és rosszban, Maga is tudja, lassanként indifferenssé válik. És az apostolnak van igaza, az egyetlen, ami a földről elvihető, az a pókhálónál vékonyabb bonthatatlan szál, amit a szerelem-szeretet gombolyít. Aztán elbukunk, megbukunk, megdicsőülünk, kimegyünk a divatból, kinek számít. Csak Piroška maradjon, Magának. Csak Maga maradjon Piroskának. Ahogy a húga megfogalmazta, a második komponens, a munka, amúgy is adott.

Maga viszonylag fiatal férfi korában is mindig öregebbnek hatott azzal a leheletnyi mélabúval, amelyet elképesztően nagy versekkel tett hitelessé. Most, öregen, elvégezte a tigrisugrást, eljutott odáig, hogy már se nem bán, se nem sajnál, se nem szégyell

semmit. Közeli barátja meleg köszöntését tolmácsolom: Szent Ágostonét. Azt üzeni, ő is így gondolta ezt az ügyet, csak nem tudta ilyen szépen megírni, mert nem tudott már cicerói latint, csak part menti angol-római, és amavi helyett azt mondta az árva, habebam amare, amiből láthatja, hogy már áll Lutetia, amely viszont azt a Sorbonne-t ígéri, ahová majd a magyar királyok zavarnak ki pár megszállottat.

Kétfejű, kedves fenevad, én Magukat mindig együtt és egynek érzékeltem, Piroskának is szól, mikor azt mondom Magának, hogy mindent köszönök, amit a könyvvel kaptam. Egyébként ne higgye, hogy csak a festőé ez a közbenbármivanénbemérleknyomorultésfelboncollakésmegeszlekéselteszlekadobozombaahonnanakkorhúzlakkimikoréppenábrázolniaakarokvalamitamittőledtanultamepercben. Ha Magának nincs is ez a bemérő és konzerváló szeme, sosem lesz olyan bátor, amilyen fogvacogó hősiességet ez a könyv igényelt, s ha nekem nem volna, írtam volna három udvarias sort, aztán süthetné a makkot. Könyvet érdemelne a könyve, ha én oktatásisten volnék, belőle tanítanám a történelmet.

Pricc-pracc-prucc – mondja Tacitus, akit én is szeretek.

Nagy szeretettel gondol Mindkettőjükre

Sabias, a
néhai költő

A könyv: Vas István: AZUTÁN (1990).

FIGYELŐ

MÉDIUMÁNAK SZERETŐJE

Virginia Woolf: *Egy jó házból való angol úrilány*
(Önéletrajzi írások)

Fordította és a bevezető tanulmányt írta

Séllei Nóra

Artemisz Könyvek, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999.

216 oldal, 980 Ft

„Amikor a Vintage felkért, hogy írjak bevezetőt Woolf kilenc regényéhez, nemet akartam mondani. Woolf maga is azt írja, hogy ha egy mű bevezetésre vagy magyarázatra szorul, akkor olyan, mint egy asztal, amelynek az egyik lába alá söröslátétet kell nyomni, hogy ne billegjen. Mielőtt amerikai PhD-hallgatók raja ragadna tollat, hogy felvilágosítson: nem poháralátét, hanem papírék szerepel a szövegben, hadd szögezzem le, hogy pontosan erről van szó. Woolf prózáját maguk alá temetik a tények. Naplói végeláthatatlan kommentárakat előtt nyitották meg az utat az élet minden aspektusáról – kit ismert, mit viselt, hányszor mosott haját hetente (ezt nem most találom ki), hogy ha az Oxford Street más-milyen lett volna, más lenne-e a Mrs. DALLOWAY, hogy lefeküdt-e Vita Sackville-Westtel? Na és Leonarddal? Hogy ki volt-e téve szexuális zaklatásnak? Addig és addig, míg a hiszem-nem hiszem játék a tényekkel tévhiték dokumentumregényévé merevül. Úgy véltem, hogy Virginia Woolf munkái nemhogy nem szorulnak kiegészítésre, hanem éppen hogy le kéne venni valamit a rájuk nehezítő súlyból. Annyi önérdékű csoport térítette már el Woolfot – a feministák, az elméletészek, a modernisták, a historicisták stb. –, hogy nehéz visszatérni a műhöz a maga valójában, a maga szabályai szerint. Ez a probléma persze minden jelentős írónál felmerül, Woolfnak azonban olyan megnyomortásokat kellett elszenvednie, amelyeket mondjuk Dickensnek vagy T. S. Eliotnak nem. Vannak írók, akik erősebben előlthúják ezt. Sylvia Plath például igen, Angela Carter nem.”

Jeanette Winterson dühe (*The Times*, 2000. május 25.) jól mutatja azt az egyszerre termékeny és bénító pozíciót, amit Woolf életműve

és figurája az angol irodalomkritikában betölt. Nem pusztán erősen kanonizált hely ez, ami értelmezések, újraértelmezések sorára készítet, hanem kultikus is egyben, ami a titokleplezés kényszerével jár együtt. Csak az elmúlt két évben vagy tizenöt monografikus igényű könyv jelent meg róla angolul, ezek jelentős része a személyiséggel, az író nő pszichobiográfiájával foglalkozik, Brenda R. Silver könyve, a VIRGINIA WOOLF ICON pedig éppen azokkal a kulturális „terhekkel”, melyek a figurára és az életműre az évek során ráakódtak. Hogy Woolf vajon miért különösen evokatív az olyan érdeklődés számára, mely az életrajz és az oeuvre, személyiség és írás határát előszeretettel hágja át vagy éppen semmisnek tekintti, az aligha válaszolható meg egyszerűen. A legerősebb inger valószínűleg a labilis lelki alkat – Winterson másik példája, Sylvia Plath is azt mutatja, hogy a patológikusnak tekintett személyiség erősebben váltja ki a kritikusí veyeurizmust (hasonló a helyzet a magyar irodalomban például József Attilával), amihez azt is hozzátehetjük, hogy a nőírók általában könnyebben esnek az effajta kiszipolyozásba hajló érdeklődés áldozatául. Ha kevésbé maliciózus magyarázatot keresünk, akkor utalhatunk arra a különösen komplex társadalmi-kulturális szituációra, melyben Woolf alkotott, s főleg melynek nyilvánosságra szánt és privát szövegeiben egyszerre volt karakteres alakítója és érzékeny dokumentálója. Végül pedig arról sem feledkezhetünk meg, hogy bizonyos értelemben Woolf saját olvasási módszere is sokszor a szöveg és a történettel, *tesztel* bíró személyiség szorosabb összekapcsolása mellett érvel – a nőírókkal foglalkozó SAJÁT SZOBÁ-ban is arra figyelmeztet például, hogy „a hálókat nem testellen lények szövögetik a puszta légtérben, hanem szenvedő emberi lények műve valamennyi” – erre a kérdésre azonban később még visszatérek.

Ugyanakkor az életrajzi tények bűvöletében fogant vizsgálódás ellenérve lehetne az az egyszerű tény, hogy Woolf regényei a szó szoros értelmében a legkevésbé sem önéletrajziak.

Arról nem is beszélve, hogy hús-vér ember és intellektuális-művészi teljesítmény összefonásának az ő szemében semmi köze a kultikus megközelítéshez, önéletrajzi írásaiban is gyanakvó ironiával ír például Henry James esetében a „nagyság”-ról.

Az életrajzi tények jelentette teher, amiről Winterson beszél, kijelöli Woolf önéletrajzi írásainak egyik lehetséges olvasási szempontját: vajon a saját életéről író Woolf szemében mi a szerepe, a jelentősége az életrajzi adatnak, eseménynek, élménynek, sőt okosabb lesz még egyet visszalépni és azt kérdezni, hogy egyáltalán mit jelent az, hogy önéletrajzi tény, esemény, élmény a visszaemlékező Virginia Woolf számára.

AZ EGY JÓ HÁZBÓL VALÓ ANGOL ÚRLÁNY az első magyarul megjelent önéletrajzi válogatás Woolftól, a MOMENTS OF BEING című kötet öt darabja közül négyet tartalmaz Séllei Nóra fordításában, jegyzeteivel és előszavával. Az angol kötet mintáját követve a négy írás nem az oeuvre, hanem az életrajz sorrendjét követi. Az első darab, a VÁZLAT A MÚLTRÓL keletkezett a legkésőbb, 1939-ben, az emlékezet viszont ebben nyúlik vissza a legkorábbi időkig, az első felidézhető emlékekig. Ez az írás körülbelül a század végéig, Woolf felnőtté válásáig, a család széteséséig követi az eseményeket. A kötet másik három, jóval rövidebb és kisebb időszakaszt átfogó darabja a Bloomsbury-körnek kvázi-intézményes kereteket biztosító Memoár Klub számára készült. A HYDE PARK GATE 22 (1920) nagyjából ott kezdődik, ahol a VÁZLAT A MÚLTRÓL megszakad, és a félárva Stephens testvérek nyűgös-terhes társadalmi életét mutatja be. Az ŐS-BLOOMSBURY (1922) az 1904 és 1914 közötti évekbe kalauzol, arról az időszakról szól, amikor apjuk halála után a testvérek átköltöznek London Bloomsbury negyedébe. Woolf korabeli naplójegyzeteire támaszkodva idézi fel az angol modernizmus egyik meghatározó centrumának, a Bloomsbury-körnek a kialakulását. Végül pedig az ÉN ÉS A SZNOBIZMUS (1936), ez az inkább esszészzerű, mint önéletrajzi darab a befutott író nő társasági életéről számol be, a társasági és intellektuális elit lenézéssel és irigységgel átszínezett kapcsolatának ironikus rajza. A négy írás tehát majd' ötven évet ível át, s a bennük leírt időszakok szerinti elrendezés afféle hézagos önéletrajzként kínálja fel őket az olvasó számára.

Az az írás, amit a magyar kiadás nem vett át a MOMENTS OF BEING-ből, egy REMINISCENCES (VISSZAEMLEKEZÉSEK) című korai darab: 1907-ben a huszonöt éves Woolf születendő unokaöccsének, Vanessa nővére első gyermekének kezd visszaemlékezéseket írni a Stephen testvérek gyermekkoráról. A szöveg inkább szárnypróbálgatásnak – ahogy az angol kötet szerkesztője, Jeanne Schulkind rámutat, az írói pályára tudatosan készülő Woolf ujjgyakorlatának – tekinthető (Woolf ekkoriban fog neki első regényének, mely azonban csak 1914-ben jelenik majd meg), ráadásul nagyjából ugyanazt a korszakot fedi le, mint a VÁZLAT A MÚLTRÓL – indokoltnak gondolom tehát, hogy a magyar kötet csak a kiforrottabb, érettebb, rafináltabb darabokat tartalmazza.

A magyar kiadás különben is példaszzerű: Séllei Nóra rendkívül informatív bevezetője rámutat Woolf írásainak kivételes tematikus gazdagságára; három kontextust vázol fel a szövegek olvasásához: társadalomtörténetit (beleértve a női emancipáció kérdéseit), a művészi élet és ízlés változásának történetét és az önéletírás problematikáját. Woolf életrajzi adatainak tömör felsorolása, csakúgy, mint a függelékben közölt családfa (mely tényleg nagy segítség, ha az ember a meglehetősen szövevényes családi kapcsolatokat próbálja nyomon követni), illetve a bibliográfia egy profi szövegkiadás értelemszerű vejejárói. Ami a fordítást illeti, Séllei Nóra munkája nem marad el a magyar Woolf-fordítások magas átlagszínvonalától, igaz, talán egy kicsit tárgyilagosabbra, köznyelvi hangolja Woolfot, mint amit megszoktunk. Ezt az is indokolhatja, amit maga is ír az előszóban: ezeknek a szövegeknek a kidolgozottsága néha elmarad a regények, esszék nyelve mögött. A magyar fordítók általában Woolf stílusának lírai regiszterét hangsúlyozzák – ebben a tekintetben kiemelkedők Vajda Tünde gyönyörű esszéfördítései; Rónay György viszont már túl is rántja ezt a lírai stilizáltságot a FLUSH esetében, s gyakran valamiféle széplelkűségbe futtatja (talán túlságosan „nőírónak” akarta Woolfot fordítani). Vannak persze kivételek: Tandori Mrs. DALLOWAY-e prózaibb nyelvet teremt, ugyanakkor érzékenyebb Woolf ironiájára. Ugyanez mondható el az önéletrajzi írások magyar változatáról, melyek friss, mai szövegekként hatnak az olvasóra.

A négy írás közül az igazi csemege a VÁZLAT A MŰLTRŐL, mely, túl azon, hogy izgalmas párhuzamokat mutat Woolf regényeivel és a modern regényről alkotott felfogásával, minden kétséget kizáróan a modern önéletrész egyik csúcsteljesítménye. Keletkezési körülményei is példászerűvé teszik: Woolf 1939-ben Roger Fryről írott életrajzával bajlódik, amikor nővére tanácsára belekezd emlékirataiba, melyeket aztán soha nem fejez be. A VÁZLAT töredék, egy „teljes” mű mellékterméke, egérút, írói önterápia. Mintha az 1938-ban megjelent Sartre-regény, Az UNDOR ellenpárja volna: Roquentin úgy menekül a világ kontingenciája elől, úgy próbálja strukturálni annak masszaserű tagolatlanságát, hogy életrajz írásába fog. Woolf pedig a nehezen alakuló, határozott műfaji szabályokkal rendelkező, önfegyelmet, művészi tervet igénylő életrajzi könyv jelentette nyomasztó feladat elől keres menedéket a visszaemlékezés, a múltidézés spontaneitásában. Az emlékezés formája az írás közben alakul: „*anélkül, hogy egy pillanatra is megtorpannék, hogy kiválasszam a megfelelő módot, abban a biztos tudatban, hogy majd maga talál rá – vagy ha nem, az sem számít –, elkezdem...*”. A megidézett múltba lassan elkezd beszivárogni a megírás jelene, a birkózás a Fry-életrajzzal, aztán utalásszerűen a második világháború vagy éppen csak egy dátum, s így lel végül Woolf jelzésszerűen formára, pontosabban a formátlanság konvencionális formájára, a naplóra: „*Azért írom le a dátumot, mert azt hiszem, rátaláltam e feljegyzések egy lehetséges formájára. Befoglalom a jelent...*” Ez a belefoglalás azonban állandóan fenyegeti is a visszaemlékezést azzal, hogy túlságosan magára vonja a figyelmet, és lehetetlenné teszi azt az önfeledtséget, ami a visszamerengéshez szükséges volna. A megidézett felkavaró családi eseményeket így csendesen, szinte csak jelzésszerűen egy másik dráma kíséri: harc a folytatásért, harc a jellel: „*A múlt csak olyankor tér vissza, amikor a jelen oly simán folyik, mint egy mély folyó tovasikló felszíne.*”

A visszaemlékezés más értelemben is végig a megfelelő módszer keresésének a játéka, az írói kísérletezés változatos terepe: Woolf több-kevésbé követi az események időrendjét, de a megidézés mindig más formát ölt, a passzusok állandó párbeszédben állnak egymással. Az életrajzi események szempontjából jelentéktelen figurákról alkotott remek portrék

sorakoznak egymás után, anyja lánykori életét Woolf emlékiratokból és képzeletéből merítve vázolja fel, apja figurájának megrajzolásakor a társadalmi típusrajz szembeesül a szubjektív benyomásokkal, máskor az erős érzéki benyomások emléke az önreflexív esszéisztikus betétekkel. Ezeknek a különböző típusú szövegeknek az összeshívódése teszi oly gazdaggá a VÁZLAT-OT.

A két „első emlék” felidézése (a kijelölés önkényességére Woolf ironikusan utal) az emlékezés kétféle történetét indítja útjára. Az egyiket az eksztatikus pillanatok történetének, a másikat differenciálódástörténetnek nevezhetnénk – két olyan látásmóddal van itt dolgunk, mely Woolf egész munkásságában meghatározó szerepet tölt be. Az egyik első emlék a család St. Ives-i nyaralóhelyéhez kötődik: „*Annak az emléke, hogy fekszem, hallgatom a hullámok csapkodását, látom ezt a fényt, és úgy érzem, szinte lehetetlen, hogy itt legyek; s annak, hogy az elképzelhető legtisztább eksztázisban van részem.*” Ezt az első képet számtalan követi az élet későbbi szakaszaiból, melyek mindegyike – függetlenül attól, hogy „*megelégedettséghez*” vagy „*kétségbeeséshez*” vezetnek – ahogy Woolf két későbbi élmény kapcsán az eksztázis két pólusát nevezi –, két alapelemből áll: erős érzéki benyomásokból és a hozzájuk kapcsolódó önkéntelen, intuitív belátásból. Ezeknek az élményeknek a kiváltója bármi lehet: egy virág a kertben, egy verés, egy hallott történet vagy egy vers. Azok az ideg-összeroppanások, melyek az író pszichobiográfusai szemében kulcsjelentőségűek Woolf személyiségképletében, az író önértelmezésében semmivel sem kiűntetettebbek, mint ennek az eksztázissornak más darabjai: a legjobban akkor látszik ez, amikor anyja halála utáni lelkiállapotát is két ilyen kitüntetett pillanattal ragadja meg: „*S bár olyan világosan emlékszem erre a két pillanatra – az üvegtető lángoló ívére a Paddington állomás végében és a Kensington Gardensben olvasott versre – szinte csak ez a két világos pillanat maradt meg abból a lefojtott tompaságból, amely akkor ránk záródott.*” A VÁZLAT-ban tehát Woolf olyan személyiségtörténetet vázol fel, mely nem fokozatos és nem is fejlődésszerű, hanem a mindennapi időben egymástól távol eső megrázkódtatásokon keresztül megy végbe, az emlékezés szakszossága a tapasztalás inkoherenciáját mintázza le. Az életrajzi esemény, hogy visszatérjünk

kiinduló kérdésünkhöz, tehát elsősorban ezeket a pillanatokot jelenti, melyek két értelemben is időn kívüliek, keresztülmetszik a mindennapi idő folyását: egyrészt az átélésük pillanatában, mint valami látomás, kiszakítanak abból a történelmi-földrajzi-társadalmi szituációból, melyben megtörténnek, másrészt viszont, ahogy az emlékirat egyik legszebb passzusában Woolf eljátszik a gondolattal, nem maradnak a múltba zárva, hanem önálló életre tesznek szert, és valóságosabban hozzáférhetőek az emlékező számára, mint a közönséges események: „*gyakran elgondolkodom, nem lehetséges-e, hogy azok a dolgok, melyeket oly élenken érzékelünk valamikor, az agyunktól függetlenül léteznek, s hogy valójában még mindig léteznek. S ha így van, nem lehetséges-e, hogy idővel majd feltalálnak valami eszközt, amellyel kitapinthatjuk őket... csak bedugok egy dugót a konnektorba, s behallgatok a múltba*”.

Az érzékelésnek ezeket az eksztatikus pillanatait Virginia Woolf regényeiből is ismerjük: ilyenek az öngyilkosságba rohanó Septimus paranoid értelmezései a Mrs. DALLOWAY lapjain vagy A VILÁGÍTÓTORONY nőfiguráinak tudatában lejátszódó megvilágosodások. Ezek azok a momentumok, amelyek a mindennapok gépies tevékenységét, a jelen magába szippantó uralmát, „*a vattát*”, ahogy Woolf nevezi a VÁZLAT-ban, s amit a regényekben a nők háztartási tevékenysége, az estélyre vagy ebédre készülődés jelent, átmetszik, összesűríti, megnyitják valami önmagán túlmutató jelentőség felé. Tekinthejtük úgy is ezeket a pillanatokot, mint a világ műalkotásszerű tapasztalásait. A VILÁGÍTÓTORONY végén jól kitapintható ez a kapcsolat, Lily Briscoe utolsó ecsetvonását, mely egyben a regény utolsó mozzanata is, s mely rendet teremt a regény és a regény anyagát leképező festmény széthulló világában (talán csak egy szempillantásra), egy ilyen eksztatikus élménynek köszönheti: „*nézi a vásznat, kusza és homályos. Hirtelen lendülettel, mintha egy másodpercre megvilágosodott volna előtte, egy vonalat húzott középre. Kész, be van fejezve...*”.

David Dowling BLOOMSBURY AESTHETICS AND THE NOVELS OF FORSTER AND WOOLF című könyvében részletesen elemzi, hogyan kapcsolódnak Woolf regényei a Bloomsbury-kör – elsősorban a francia posztimpreszionista festészetet az angol közönséggel megismertető Ro-

ger Fry (ő az, akinek az életrajzát Woolf a VÁZLAT-tal párhuzamosan írja) képzőművészet-esztétikai elképzeléseihez. Dowling – aki szerint Lily Briscoe talán egy Cézanne-képet fest A VILÁGÍTÓTORONY-ban – úgy látja, hogy a keletkezében lévő látvány posztimpreszionista technikája mutat rokonságot Woolf regény-technikájával. Ennek a rokonságnak egy köznap értelemben vett rokonság is megfelel: Woolf kapcsolata nővérel, a festő Vanessa Bell-lel. Az a szinte szimbiotikus összetartozás, amiről az önéletrajzi írások beszámolnak, művészetük tekintetében különös kiegészítő viszonyt jelent. Dowling idézi Virginia levelét 1927-ből, melyben azt írja Vanessának: „*Minden képed repkedő frázisokból van felépítve... Az lesz most már a feladatod, hogy ezt a líricizmust tömörséggel támogasd meg. Mindketten saját médiumunk úrnői vagyunk [vagy szeretői – az angolban tudniillik mistress szerepel], annyira, mint még soha ezelőtt: s így mindketten a struktúra teljesen új problémáival szembesülünk...*” Azt, hogy a festészet milyen fontos referenciapont, és mondhatnánk, egyben frusztrációs forrás Woolf szemében, a VÁZLAT is világossá teszi: rendre bukkannak fel a siralmak a szavak megjelenítő erejének elégtelensége miatt – ez az eksztatikus tapasztalás felidézésének árnyoldala.

A másik történet, melyet differenciálódástörténetnek neveztem, a következő emlékekkel indul: „*Ez az emlék vörös és bíbor virágoké fekete háttérben – anyám ruhája.*” Az előtér és háttér közötti különbségtétel e minimális formájából aztán a megkülönböztetések, összehasonlítások, szemponttűköztetések, kritikai értékelések végtelen szövete bontakozik ki. Woolf visszaemlékezése csak e szerint a sor szerint nevezhető fejlődéstörténetnek, hiszen az eksztatikus tapasztalás pillanatai elszigeteltek, és önmagukban állnak, nem következnek egymásból, sőt bizonyos értelemben nem következnek egymásra sem az időben. (A differenciálódástörténet sem fejlődéstörténet persze abban a tekintetben, hogy feltétlenül valami magasabb rendű felé tartana, inkább semleges szükségszerűség: ezt a vonalat követi a kritikai érzék, az autonóm ízlés kialakulása ugyanúgy, mint a Stephens testvérek szimbiotikus együttélésének fokozatos felbomlása, mely mai fogalmak szerint meglepően későn következett be.)

Érdekes megfigyelni, hogy Woolf – noha ál-

landóan tudatosítja a felidőzés jelene és a felidézett múlt közötti feszültséget, a kétféle tudás különbségét –, amennyire csak lehet, szándékosan megfosztja magát az emlékiratírás egyik legkézenfekvőbb eszközétől, az időbeli távolság nyújtotta tudás visszavetítésétől. Mintha a visszaemlékezés szempontjai megpróbálnák követni a gyermek Virginia szemléletét, mintha Woolf kislány-maga megidézésekor ki akarná kapcsolni a felnőtt nő szempontrendszerét. A legjobban talán abban lehet ezt kitapintani, hogy a nők helyzetére, a lánygyermek szocializációjára vonatkozó reflexió, ami Woolf munkásságának az első regényétől kezdve egyik alapszólama, csak körülbelül a kamaszkor idején, az anya halála után jelenik meg a VÁZLAT-ban, ekkor kezdődik el a gyötrelmes küzdelem a vaskalapos társadalmi elvárásokkal, a szimbolikussá növelt Apával.

Igaz, ahogy mondtam, Woolf regényei nem önéletrajziak, az életrajzhoz, ehhez a páratlanul gazdag angol hagyományokkal rendelkező műfajhoz viszont többször is visszatért. A ROGER FRY, Woolf utolsó még életében megjelent könyve többé-kevésbé konvencionális biográfia, a másik kettő inkább kevésbé: a FLUSH Elizabeth Barrett-Browning kutyájának élete, az ORLANDO pedig négyszáz éven át követi férfiból nővé változó főhőse sorsát. (Az életidő kiterjesztését az ORLANDÓ-ban Németh László a családregényekkel veti össze, melyek „egy egyéniség történetét” írják meg, Woolf Németh szerint ezt helyettesíti „egy egyén történetével”.) A biográfia műfaji korlátainak a tágításában Woolfot feltehetően ugyanaz izgatta, mint sok más regényében, a modern regényről szóló gondolatmeneteiben és magában a VÁZLAT-ban is: a jellemteremtés új lehetőségei. A MR. BENNETT ÉS MRS. BROWN című esszében (1924) a fiatal prózaírók törekvéseit (s itt önmagán kívül elsősorban Joyce-ra gondol) úgy határozza meg, hogy míg az edwardiánus és georgiánus szerzők számára a jellem jól meghatározott történelmi és társadalmi körülmények metszéspontja, addig ők a jellem „egyedi igézetét” akarják megragadni. Am ez az egyediség korántsem a „kicsoda?” kérdésre adható válasz: akárcsak a regények, a VÁZLAT a MÚLTRÓL is olvasható olyan játékként, mely a jól körülhatárolt, valamiféle megfajthető s egyben az azonosságot biztosító manggal rendelkező sze-

mélyiséget bontja fel – legyen szó akár magáról a fiatal Virginiáról, akár a többi megjelenített figuráról. Woolf emlékiratának egyik legizgalmasabb kérdése éppen az, hogy a jellemnek az a felfogása, amit a legnagyobb regényekben bontakoztatott ki, az a jellem, melynek egyedisége nem meghatározottságában, hanem éppen körvonal-nélküliségében áll, vajon mennyire viselkedik kezesen akkor, amikor saját magát ír.

A visszaemlékezések elején Woolf felteszi a kérdést, „*Ki is voltam én akkor?*”, és látszólag kézenfekvő választ ad rá: „*Adeline Virginia Stephen, Leslie és Julia Prinsep Stephen második leánygyermek, aki 1882. január 25-én született*”, de csak azért, hogy néhány oldallal később már rá is mutasson, mennyire sántít e meghatározás. Arra keres választ, miért tölthette el olyan féktelen undorral féltestvére szexuális közeledése, ha egyszer, mivel „*még nagyon kicsi volt*”, nem érthette, mi történik: „*Mindez azt bizonyítja, hogy Virginia Stephen nem 1882. január 25-én született, hanem több ezer évvel ezelőtt, s hogy a kezdetektől fogva olyan ösztönökkel találta magát szembe, amelyekre múltbeli ősanjainak ezrei tettek szert.*” Woolf érdeklődése a jellem iránt tehát elsősorban éppannyira nem pszichológiai, mint amennyire nem társadalmi (a VÁZLAT-ban írja, „*nemrég olvastam Freudot életemben először*”), abban az értelemben legalábbis semmiképp nem, hogy a szemében az életrajz elemei valamiféle magyarázatot adnának arra, kik vagyunk. Talán nincs még egy önéletrajz, ami ennyire kevésbé szólna az énről, ez az én csak viszonyaiban, idő- és térbeli meghosszabbításában létezik: a személyiség mint a valóság felszínén lebegő üres edény, e keatsi metafora vagy háromszor tér vissza Woolf önéletrajzi írásában. Maguk az eksztatikus pillanatok is olyan értelmezés felé mutatnak, mely szerint a jellem, a VÁZLAT-ban ugyanúgy, mint Woolf tudatfolyamokat összeszövő regényeiben, maga az empátia – nem morális értelemben, hanem – mint létmód.

A VÁZLAT A MÚLTRÓL és a másik három esszé lapjain persze számtalan kíméletlenül pontos társadalmi típusrajzot, portrét olvashatunk, sokszor ezek képviselik a külvilág elképzelt-rekonstruált látószögét a fiatal Woolf szubjektív benyomásaival szemben. A legalaposabb ilyen rajz Woolf fiatalkorának két legproblemati-

kusabb figurájáról, apjáról és féltestvéréről, George Duckworthról készül. Úgy tűnik tehát, Woolf számára a tipizálhatóság forrása valahol az ellenszenv tájékán van.

Elszakadva most már a VÁZLAT-tól, az írások még egy témájára szeretnék kitérni. Az ŐS-BLOOMSBURY-ben Woolf részletesen ecseteli, hogy a családi kényeserek, a kötelező, unalmas társaságba járás, a testi-lelki megaláztatás évei után milyen felszabadulást jelentett, amikor már Bloomsburyben lakva lassan kialakult körülöttük egy olyan kis társaság, rendszeresen összejáró fiatal intellektuelek csoportja, ahol végre testvéreivel együtt otthonra találtak, ahol „a megjelenés, a viselkedés terhe, mellyel George életünk első éveit megpakolta, teljesen semmivé foszlott”. Sorra dőlnek meg a tabuk, egyre-másra válnak kritika tárgyává megcsontosodott művészeti és társadalmi előítéletek. A visszaemlékezésben például kirajzolódik annak a forradalomnak a szerkezete, ami a homoszexualitás legalizációjához vezetett, először ebben a kis közösségben, aztán egyre szélesebb körben: „az a tény, hogy nyilvánosan lehet beszélni róla, ahhoz a tényhez vezet, hogy senki se bánja, ha valaki a magánéletében gyakorolja is. Ekéért sok szokást és hiedelmet felülvizsgáltunk”. A kezdeti felszabadulás után azonban Woolf hamar hiányolni kezd valamit, unatkozik. A fellebbebb elvont intellektuális témák miatt úgy érzi, meg van fosztva valamitől, illetve, mivel a társaságba járó férfiak nagy része homoszexuális, úgy érzi, ki van zárva valamiből: „...az ember nem villoghat. Valami mindig el van fojtva, el van nyomva. Pedig ez a magánéletünk, amely nem feltétlenül közönséges, de nem is teljesen azt jelenti, hogy valaki szerelmes, az élet egyik legnagyobb élvezetét adja, s annak egyik fő szükséglete. Csak akkor ér véget minden erőlködés, az embernek ekkor nem kell becsületesnek, okosnak lennie. Ilyenkor az ember felpezseg a buta és örömteli szóda- vagy pezsgőbuborékok közé, amelyeken keresztül a világot a szívárvány minden szívében érzékeli”. Intellektualitás és erotika összekapcsolásának a gesztusa, a szellemi aszketizmus kritikája, úgy vélem, Woolf feminizmusának egyik kulcseleme. (Zárójelben ide kívánczok, hogy noha Virginia Woolf elutasította, hogy írói vagy gondolkodói szemléletét „feministának” nevezzék, a fogalom mai, jóval komplexebb jelentése, illetve Woolf írásainak hatástörténete mégis megengedi ezt a szóhasználatot.) Számítalan

további példát lehetne idézni olyan gondolatmenetekre, ahol Woolf a test rehabilitációját szorgalmazza, és olvashatjuk így a SAJÁT SZOBÁ-ból korábban már idézett mondatot is. De hogy az életrajzírásnál maradjunk, hadd idézzem Woolf kritikáját egy Roosevelt-biográfiáról. Az írás a BODY AND BRAIN (TEST ÉS AGY) címet viseli: „Az ember olvashatja úgy a Viktória trónra lépése óta szolgált valamennyi kabinetminiszter életét, hogy közben eszébe sem jut, hogy testük is volt. A Parliament Square szobrainak bármelyikét elképzelné, amint fut, hegyet mászik vagy ne adj isten meztelen, nemcsak képtelenség, hanem illetlenség is volna. [...]Az életrajzírás, csakúgy, mint a szobrászat, az elmét különálló s magasabb rendű szerként kezeli, mely egy olyan szerkezethez kapcsolódik, mely hál' isten, a feledés homályába vész. [...]A civilizáció emez előrehaladott fokán oly nehéz, hogy egy és ugyanazon embernek teste és agya is legyen.” Ezeket a gondolatmeneteket értelmezhetjük a viktoriánus prűdéria kritikájaként, de helyezhetjük őket szélesebb kontextusba is, és felfoghatjuk a testiség woolfi rehabilitációját úgy, mint ami azt a sok évszázados hagyományt kezdi ki, mely a testiséget és az intellektualitást elválasztja és szembeállítja, mely a test megtagadását tekinti a szellemi kiválóság zálogának.

Térjünk még vissza egy percre a magyar kiadásra. Az EGY JÓ HÁZBÓL VALÓ ANGOL ÚRILÁNYNYAL kapcsolatban az egyetlen dolog, ami zavarba ejt, az a kötet címe. Az angol kiadásé, MOMENTS OF BEING (A LÉTEZÉS PILLANATAI) világos kapcsolatban van az első írás meghatározó szemléletmódjával, a visszaemlékezés és a tapasztalás pillanatszerűségével, szakaszosságával s egyben azzal, hogy a kötet írásai csak hézagosan fedik Woolf életét. Felteszem, azért kellett eltérni tőle, mert a magyar kiadás nem tartalmazza az összes szöveget. Ám a nyilvánvalóan Simone de Beauvoir emlékiratainak első kötetére utaló magyar cím meglehetősen szerencsétlen választásnak tűnik nekem, még ha megmagyarázni nem nehéz is. A feminista irodalomban gyakran tűnik fel Woolf és Beauvoir fej fej mellett, mint a modern feminizmus két alapító anyja. A magyar kötet a Csokonai Kiadó Artemisz sorozatában jelent meg, melynek célja, ahogy a fülszöveg írja, „hogy a magyar közgondolkodásban is elterjedjen a társadalmi nemi szerepek kritikai vizsgálata”. Woolf írásainak kétségtelenül alapvető fon-

tossága van a társadalmi, művészeti, irodalmi kérdések *gender* szempontú megközelítése számára, s a Beauvoirra, illetve ironikusan a Woolf korabeli konzervatív társadalmi elvárásokra és kényszerekre utaló cím nyilván az íróknak és az írónak ezt a pozícióját kívánja hangsúlyozni. Ám Woolfnak, amennyire nem teljesítette a jó házból való úrilányokkal kapcsolatos társadalmi elvárásokat, éppannyira nincs semmi köze Beauvoir hideg racionalitáshoz, problémátlan önképéhez. Elég lenne akár szellem és erotika összefonására utalni ahhoz, hogy ezt belássuk, de még súlyosabb érv talán, hogy Woolf önéletrajzi írásaiban a nőemancipáció kínzó megfelelésvágy és fokozatos elutasítás konfliktusaként jelenik meg (enélkül az a dráma is érthetetlen vagy súlytalan volna, hogy George Duckworth a szeretőív tette az anya nélkül maradt Stephen lányokat, amiről a HYDE PARK GATE 22 számol be) – Beauvoir meg mintha egykettőre emancipált nőként jött volna a világra, s aztán szülei „jó házából” minden különösebb megrázkódtatás nélkül átsétált volna a francia baloldali szellemi elit másik „jó házába”.

Beauvoir steril könyve, az író kétségtelenül kivételes műveltsége ellenére számomra naivnak ható magabiztossága fényévnyi távolságra van Woolf érzékenységtől. A Woolf-írások felelő nézve az EGY JÓ HÁZBÓL VALÓ ÚRILÁNY EMLÉKEINEK empátiára képtelen, önmagába zárt író-hőse, aki szinte születésének pillanatától teljes fegyverzetben áll előttünk, nagyjából úgy hat, mint a cambridge-i intellektueleknek az a típusa, melyhez Woolf apját is sorolta, s akiről a gyötrelmes visszaemlékezés közepén egyszer csak azt mondja: „*Untat, hogy róla írok*”, hiszen e típus „*olyan volt, mint egy acélmetszet, szín, melegség és test nélkül, csak a tiszta körvonalak végtelen pontosságával... Annyira tiszta benyomást tesznek rám, hogy ha egy szobában vagyok velük, érzem, pontosan tudom, hol vagyok.*” Woolf sem magát, sem olvasóját nem ajándékozta meg ilyen magabiztos, lakályos pozícióval, határozott körvonalakkal; bizonytalanságot, ambivalenciát, konfliktust és küzdelmet kínál helyette. Talán ez a legfőbb oka, hogy – újra felidézve Winterson bosszúságát – oly sokakat csábít arra, hogy „eltérítsék”. Ebben a sorsban minden bizonnyal csak az unalmas írók és írások nem osztoznak.

Gács Anna

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Tatár György: *Izrael. Tájékp csata közben*
Osiris, 2000. 211 oldal, 1500 Ft

I

A FELSZABADÍTÓ FÉLELEM

Azt mondja a hátoldalon a szerző, hogy ez egy útikönyv, méghozzá sajátos útikönyv: Izraelnek nemcsak földrajzi, hanem, mondjuk így, szellemi értelemben vett beutazásáról is szól, azonkívül – teszi hozzá – „*magamat is beutaztam*”.

Kétségkívül így is lehet olvasni a könyvet: szellemi értelemben vett útirajznak, élménybeszámolóknak egy magyar (illetve magyar zsidó, illetve magyar és zsidó) gondolkodó érzelmes utazásáról. Ez esetben részint a szépírói, részint a közírói teljesítményt méltányolhatjuk, már amennyiben a kettő elválasztható egymástól. Tatár komolyan veszi, hogy tájképet rajzol: költői látomást vonultat fel akkor is, amikor természeti tájról (mondjuk, egy sziklasivatagról) beszél, akkor is, amikor Izrael Állam történetfilozófiai és politikai horizontját vázolja fel, és akkor is, ha rövid távú társadalmi folyamatokat szemléltet (például az zsidó és az arab települések terjeszkedésének kiszorítási játékát). Az alcím a mai, pontosabban tegnapi (a harcok kiújulása előtti) Izraelt jelöli, ám egyértelműen utal Andrzej Wajda híres filmjére, illetve Tadeusz Borowski novellájára, rajtuk keresztül pedig – Petri György kifejezésével – K.-Európára, amelynek egyik országában kiadták és olvassák Tatár könyvét, és amely a könyvből nézve ugyanakkor „*távoli homályba merült*”, helyén hátborzongató ürességet látni, „*kozmosz feketé lyukat, amelynek Auschwitz a fővárosa*”. Némileg leegyszerűsítve mondhatjuk: ez Tatár útirajzként olvasott könyvének lírai hozadéka.

Van a könyvnek egy jól kitapintható epikus vonulata is, anélkül, hogy a szó hagyományos értelmében cselekménye volna. Nem arról a tanulási és szocializációs folyamatról szól a könyv, amelyet átél valaki, aki hosszabb időt tölt Izraelben, bár Tatár György nyilvánvalóan ilyen folyamaton ment keresztül; nem, a könyv epikus íve máshonnet jut el máshová. Tatár al-

kot egy narrátort, egy én-elbeszélőt, aki minden nehézség nélkül azonosítható a szerzővel, vagyis magával Tatár Györggyel; egyszersmind ő az útirajz főhőse is, hiszen az ő folyamatos jelenléte köti össze a különböző epizódokat. Ez az én-elbeszélő mindent a saját bőrén tapasztal; régies ízü és némileg ironikus kifejezéssel azt is mondhatjuk rá, hogy ő egy tapasztalnok. Lényegében úgy viselkedik, mint egy új bevándorló: csetlik-botlik, rádöbben, felismer, elsjátít, alkalmazza a frissen tanult szabályt; lubickol az általa felvillantott személyek közvetlenségében és reflektálatlanságában, miközben ő maga csurom reflexió. Az érdekes anekdotákból, amelyekkel úgyszólván elkényeztetni az olvasót, tanulástgot szűr le és példázatot sarjaszt; de hát ez már a tapasztaltnokság pozíciójából következik.

Azt hihetnők, az elbeszélői tapasztaltnokság valamilyen didaktikus célkitűzés szolgálatában áll, vagyis a szerző szemléltetni akar. Az arab vendéglőstől kért gyufának, az ócska Fordon rendőrileg elrontott, majd megjavított ajtózárnak s még vagy harminc-negyven hasonló mozzanatkak (egyik kedvencem a William Shakespeare nevű lővész sírköve a jeruzsálemi brit katonai temetőben) van egy betű szerinti és egy allegorikus olvasata: az én-elbeszélő cukorkát ad az olvasónak, ám egyszersmind kalauzolja is. Persze, ez is célja a szerzőnek, de nem csak ez: a helyzetek és problémák révén, amelyekkel az elbeszélő szembesül, nemcsak példázni és meggyőzni akar; hanem a tény és a kommentár közti mozgásterben észrevétlenül felépít egy kisebbfajta elbeszélői világot is. Eközben két alapvető elbeszélői mesterfogást alkalmaz: egyrészt hol összecúsztat, hol szétválaszt különböző szemléleti síkokat; másrészt úgy tesz, mintha egy térbeli entitásról, Izraelről és környékéről beszélne (bár ezt a „*magamat is beutaztam*” kijelentés eleve problematikusá teszi), holott inkább a könyv belső idejével űz eléggé bonyolult játékokat.

Nyilvánvalóan nem ugyanaz a személy idézi fel a Machmud nevű arab színészt, illetve példázatos meséjét a hitszegésről, mint aki beépíti az útirajzba Carl Schmittnek azt a (szerintem ide kapcsolódó) nézetét, miszerint „*a politikai cselekvés végső komolysága a háború – elméletileg legalábbis – mindig fennálló lehetőségétől függ*”. Nem ugyanaz a hang meséli el a benzinkút melletti spontán imádkozást, mint ame-

lyik a zsidóság és izraeliség lehetséges tartalmain töpreng. Nem ugyanaz a szem csodálkozik rá a MICIMACKÓ héber fordításának arámi fordulataira, mint amelyik felfedezi a zsidó állam kis területe mögött a héber írásbeliség hatalmas szövegtömbjeit, amely látvány hatására (illetve a Buber–Rosenzweig-féle SZENTÍRÁS-fordítás példája nyomán) felvetődhet a keresztény bibliafordítások zsidó nézőpontból való nyelvi-teológiai kritikája, hogy azt ne mondjam, viszonylagossá tétele. Csak a figyelmes olvasó veszi észre, mikor beszél az események sűrűjében tapogatózó szereplő, mikor a tanulságok birtokában levő elbeszélő s mikor a gondolkodói életmű létrehozója, aki a müntzeri apokaliptikával és a nietzschei örök visszatéréssel való foglalkozás után a Franz Rosenzweiggel való foglalkozás hatására a zsidó népiség politikai-teológiai újragondolásán fáradozik. Hasonló vagy ennél is nagyobb feszültséget hordoz a könyvben megjelenített idő is. A könyv szerkezete visszatekintő jellegű. „*Hosszabb-rövidebb megszakításokkal közel négy esztendőtt töltöttem Izraelben*” – olvassuk a hátoldalon; vagyis egyrészt egy elmúlt időszakról van szó, másrészt az elérkezettnek látott időről, mármint arra, hogy a szerző megírja és megjelentesse útirajzát.

Am ha a könyv egészében visszatekintő jellegű is, az előadásmód a ki nem hűlt jelen pillanatot sugallja. Az epizódok jelen időben vannak elmondva: az én-elbeszélő most is ott van a Siratófalnál, ahol a féleszű koldus fiatal katonák gyűrűjében most is énekel, most is szalad a házsidok elöl, akik cigarettázáson kapták sábeszkor az ultraortodox negyedben, most is tátott szájjal hallgatja a kocsiját ötven sékelért megjavítottó Osztap Bender-szerű figura profetikusan szözuhatagát.

Ebből a jelen pillanatból nincs átjárás a saját személyes múltba, s ebben az értelemben a könyv mereven elzárkózik attól, hogy vallo-másos legyen (egyetlen olyan – inkább tájékoztató jellegű – mondatot találtam, amely a szerző előéletéről szól: megemlíti, hogy gyermek- és kamaszkorában, a hatnapos háború előtt szinte nem is hallott Izraelről), míg másfelől, ha útirajzként olvassuk, nem egyéb, mint vallomás: szenvedélyes vallomás Izraelről, az izraeliségről, az odatartozásról, az iránta való szolidaritásról. Félreértések elkerülése végett mondok: Tatár György, a könyv szerzője nem

lett izraelivé, nem maradt ott, s főleg nem izraeliekhez intézi szavait, hanem k.-európai, azon belül magyar olvasókhöz. Viszont terem egy olyan szereplőt, egy én-elbeszélőt, aki most is ott van, s vele megteremti annak feltételeit, hogy odatarozónak érezze magát. Elgondolkodtató az angliai utazás epizódja, amelynek során az elbeszélő „külföldről külföldre” utazik ugyan, mégis az a célja, hogy izraeli szemmel nézzen körül, s ennek megfelelően két dolgot vesz észre: az angliai zsidó társadalom meglétét és a k.-európai zsidó társadalom hiányát. Az a nézőpont, amelyből az idevágó konzekvenciák levonhatók, K.-Európából kellett, hogy áttevődjék Izraelbe, onnét Londonba (amely – így nézve – egyfajta meghosszabbított, esős-ködös Jeruzsálemnek látszik); ám az idő még mindig ugyanaz a jelen pillanat, amelyben a tűzszünet megvizsgálja a jeruzsálemi egyetemi könyvesbolt polcának támasztott gyanús tárgyat, és amelyben madárraj repül át a sziklasivatag (és az odatelepített elbeszélői nézőpont) fölött.

Ám ha a jelenből nincs is átjárás az individuális múltba, annál inkább van átjárás a zsidóság kollektív múltjába, a zsidó történelembe. Tatárnak semmi nehézséget nem okoz egy rövid mondaton belül átlépni a napsütötte jelen pillanattól a királyok és próféták korába, miközben érzékelteti, hogy a régi (a Jeruzsálem római elpusztítása előtti) és az új (a második világháború utáni) történelem közti átjárhatóság az izraeli öntudatnak és azonosságtudatnak mennyire fontos része. A nehézség nem ebben van. A nehézség Tatár György és még sok más gondolkodó számára (mellesleg számomra is, függetlenül attól, hogy nem tartozom a gondolkodók céhébe) abból adódik, hogy a rabbinikus judaizmus felfogása szerint a zsidóság a Szentély második lerombolása és a szétszórás után kívül került a történelmen, s ezt a kívülállást Izrael Állam léte nem szünteti meg, illetve meg is szünteti meg nem is.

Ha azonban ezzel a kérdéssel szembenézőnk, már nem útirajzként olvassuk Tatár György könyvét. Persze a maga módján ez is utazás: átlépni a jelentés egyik rétegéből a másikba, abból a harmadikba, s a könyv szerkezete fel is szólít erre. Mielőtt azonban továbblépnék, szeretném röviden szemügyre venni, milyen következtetésekre juthat az, aki nem vesz búcsút az útirajz fikciójától. Vagyis: a lírai és az

epikai teljesítményen túl, mi a könyv közírói (ha úgy tetszik, retorikai-didaktikai) tétje? Mire akar megtanítani, miről akar meggyőzni?

A jelentésnek ezen a szintjén Tatár György – bármilyen sokféle dologról, bármilyen sokféleképp ejt szót – mindvégig egyvalamiről beszél, a szolidaritásról. Ezt hiányolja K.-Európában, illetve Egész-Európában, s ennek folyamatos jelenlétét csodálja Izraelben. A k.-európai zsidók származástudatba torkolló, elszigetelt (vagy legalábbis egyénileg megélt) zsidóságát, egyáltalán az európai pontszerű, megszagott létezését állítja szembe az Izraelben általa tapasztalt közösségi létezéssel, közvetlenül megélhető közösségi összetartozással.

Ehhez kapcsolódóan vannak a könyvben politikai (értsd: pártpolitikai) megnyilvánulások is; Tatár itt is, azóta megjelent cikkeiben még inkább az izraeli baloldal álláspontjával vitázik. Talán vannak olvasói közt olyanok, akik őt emiatt jobboldalinak vagy fundamentalistának tartják. Én ezt határozottan nem így gondolom. Szerintem arról van szó, hogy Tatár bizonyos baloldali vagy liberális elgondolásokat nem tart izraeli viszonyokra alkalmazhatóknak, s ezek erőltetését demagógiának ítéli. (Zárójelben: Tatár politikán nem pártpolitikát ért, hanem egy vagy több államhoz, illetve néphez fűződő baráti vagy ellenséges viszonyt, ami nem fedi sem a külpolitika, sem a nemzetközi politika fogalmát.) Még csak azt sem gondolom, hogy politikai, történetfilozófiai vagy kulturális következtetéseiben egyfajta zsidó populizmus kezdene körvonalazódni, noha elgondolásaiban a nyolcvanas évek vége óta lehetetlen észre nem venni a „mélyzsidó” jelleget. Ezt a kifejezést nem ironikus értelemben használom, hanem arra utalok vele, hogy Tatár folytathatónak tartja és ebben a szellemben tanulmányozza a zsidóság világtörténelmi korszakokon étívelő, egyetemes hagyományát. S éppen ezért nem populista; már csak azért sem, mert nem mond le a hagyomány történelmen kívüli rétegéről, annak folytathatóságáról, sem pedig arról az egyetemességről, amelyet a zsidóság létezése megelőlegezett, illetve garantált.

Ez az egyetemesség a nyugati civilizációból (és, Tatár megítélése szerint, a nemzeti kultúrákhoz asszimilálódott zsidókból is) a szekularizáció folytán kiveszett, s ezt a folyamatot a

kereszténység nem tudta feltartóztatni, ellenkezőleg, mintát és eszköztárat szolgáltatott neki: a reformáció, de különösen a felvilágosodás után különböző partikuláris fogalmak (például a nemzet) keresztény „származású” teológiai tartalommal telítődtek. Tatár úgy látja, hogy a kereszténység megújulásának esélye a judaizmus visszaemelésében, a zsidósághoz való kapcsolódás elevenségében, egyáltalán, a zsidóság fennállásában van, viszont a holocaust után a zsidóság fennállásának legfőbb biztosítója Izrael. S megfordítva is elmondható: ha nincs Izrael, nincs zsidóság; ha nincs zsidóság, nincs kereszténység; és ha nincs kereszténység, úgy az embert semmi nem menti meg attól, hogy feldarabolódjék a gazdasági növekedés és az erőszak besorolási kategóriáiban.

Az ebből következő negatív utópia nincs beleírva Tatár könyvébe. Az ő útirajzában Izrael jelenik meg pozitív utópiaként, s ez nem mond ellent a könyv útirajz voltának: a legszuggesztívebb útirajzoknak mindig vannak utópisztikus vonásaik. Tatár útikönyvében Izrael a szolidaritás utópiája. E mögött az utópia mögött viszont egy messzire nyúló *magyar* hagyomány is felfedezhető. Különösen fogékony kell, hogy legyen az összetartásra olyasvalaki, aki a magyar kultúrában, a pártoskodás, szétválás, visszavonás toposzai közt nevelkedett. Aki saját bőrén tapasztalta, milyen az, amikor „fortélyos félelem igazgat”, annak számára megrendítő élmény, hogy létezik „felszabadító félelem” is. A könyv utópisztikus jellegét az a – megítélésem szerint – nagyon is reális tapasztalat adja, hogy a sóvárgott és csodált szolidaritás okozója, illetve fenntartója a „felszabadító félelem”, a várt váratlanság, az állandó fenyegetettség érzése. Az útirajz egyik irodalmi értéke, hogy Tatár különös figyelmet szentel a hétköznapi veszélyes élet civil vonásainak.

S a szolidaritás utópiájából, a felszabadító félelem tapasztalatából következnek a könyv politikai üzenete is. Ez pedig „*Izrael szeretetének*” erkölcsi parancsa. Úgy veszem észre, ennek is van némi magyar íze: olyasféle gondolati konstrukcióra épül, mint annak idején, háromszázötven évvel ezelőtt a „*Ne bántsd a magyart*” erkölcsi és politikai parancsa; persze nem utolsósorban azért, mert Zrínyi szeme előtt a kiválasztott nép küzdelmei lebegtek mintaként. Tatár (immár nem az én-elbeszélő, hanem a szerző) arról igyekszik meggyőzni az

olvasót, hogy Izraelnek barátokra, méghezozható megbízható barátokra van szüksége, mivel mindenfelől ellenség veszi körül. Ha Izrael létének erkölcsi legitimitációja fennáll, márpedig fennáll (nem beszélve a történelmi legitimitáció különböző mozzanatairól), úgy az európai államok nem hagyhatják Izraelt magára; nem lehetnek „pártatlanok”, „elfogulatlanok”, „objektívek”, mert ez gyakorlatilag az ellenség támogását jelentené. Nem ítélnék el Izraelt harci cselekményei miatt – így érvel Tatár –, ha egyszer rá van kényszerítve, hogy védekezzék. Még egyszer hangsúlyozom: Tatár mindent az új háború kirobbanása előtt írta, ám annak tudatában, hogy a háború, ha formája nem látható is előre, valamilyen formában biztosan folytatódni fog.

Tatár nem azt állítja, hogy Izraelnek nem kell békére törekednie, vagy hogy a béke, akár súlyos áldozatok árán is, ne volna kívánatos. Ő azt állítja, hogy a béke stabilitásának nincsenek meg a garanciái; hogy az ellenség békekötés esetén is ellenség marad, s nem fog kiengeztelődni, meghatódni, jobb belátásra térni, de még csak erős gazdasági érdekek sem fogják megszüntetni az ellenségességet állapotát; hogy Izraelnek hosszú távon is gondoskodnia kell biztonságáról, tekintettel arra, hogy a háború bármikor újramezhető, s ha a stratégiai fontosságú megszállt területekről kivonul, úgy vagy saját lakossága pusztulását kockáztatja, vagy neki kell nukleáris fegyvert bevetnie.

Mindeddig azért használtam fenntartások nélkül a kietlenül és elvontan hangzó „ellenesség” szót, mert a Carl Schmitt-féle politikumnak ez a kulcsfogalma, s enélkül Tatár gondolatmenete sem volna összefoglalható. Tatár nem azt állítja, hogy az egész iszlám világ ellenség, sem azt, hogy „az” arabok vagy „a” mohamedánok általában Izrael számára az ellenség. A könyvben felbukkanó „konkrét” arabokról kifejezetten rokonszenvvel beszél (a rokonszenvbe vegyülő gyanakvás pedig az allegorikus olvasat felé mutat). Ugyanakkor a háborút absztrakt folyamatnak, az ellenségességet absztrakt állapotnak tartja. Ebben az értelemben ellenség az a szervezett politikai erő, amelyik egy politikai entitásra (mondjuk, egy országra) rá tudja kényszeríteni az akaratát. Ellenség lehet egy állam, de lehet egy olyan terrorszervezet is, amelyet egy állam a saját területén nem tud vagy nem akar megfékezni.

Tatár nem azt állítja, hogy Izrael körül mindenki ellenség, hanem azt, hogy Izrael körül az ellenség mindenütt jelen van, hogy menedéket és támogatást kap. Így ha a környező arab államok mindegyikével sikerülne is békét kötni, maguk az országok az ellenség jelenléte miatt ellenséges országok maradnának. Nem azt állítja, hogy Izrael körül mindenki rokonszenvezik a terroristákkal, hanem azt, hogy nem fogják el és nem adják ki őket; ha pedig Izrael titkosszolgálati eszközökkel és csapásméréssel veszi fel a harcot velük, úgy nemzetközi elszigetelődésének veszélyét súlyosbítja, s újabb tápot ad az amúgy is erős és hatékony Izrael-ellenes propagandának. Nem akarom s nem is tudnám szembesíteni ezt a gondolati konstrukciót egy részletes közel-keleti helyzetelemzéssel. Csupán két – k.-európai nézőpontból származó – észrevételt fűzök hozzá. Az egyik az, hogy az okfejtés plauzibilis volta ellenére egyoldalúnak tartom azt, amit Tatár az ellenségről mond; a másik az, hogy a barátokkal szembeni kívánalmak egybemosódnak az asszimiláns zsidókhoz címzett szemrehányásokkal.

Úgy veszem észre, hogy az útirajzbeli utópiában a szolidaritásról nincs leválasztva annak okozója és fenntartója, a közösségképző félelem, a fenyegetettség, hanem része a pozitív utópiának. Ha pedig így van, akkor az ellenség fogalma, illetve folyamatos jelenléte is utópisztikus színezetet ölt; ezért az útirajz egészében, minden színésége és szemléletessége ellenére, érződik némi absztrakt merevség. Tatár – számomra meggyőzően – cáfolja azt az emberi jogi indíttatású előítéletet, miszerint a politikán, a Schmitt-féle Politischesen kívül rekedő emberi világ alapvetően jó; de mintha megfelelkezne róla, hogy ettől még a Politisches nem lesz kevésbé embertelen, s emberi jogi indíttatású bírálata nem válik indokolatlanná. Elhiszem, hogy a politikafelfogásnak nem árt számot vetnie az ellenség, illetve halálos ellenség fogalmával, csak éppen szeretnék emlékeztetni rá, hogy a mi tájainkon e fogalom zsarnoki uralma mekkora pusztítást okozott. Létezik egy olyan történelmi tapasztalat, amely szerint a politikai ellenségfogalom többet pusztít bármely tényleges ellenség-nél, illetve hogy a szuverenitás jóvoltából az ellenségnek előbb van fogalmi, mint fizikai körvonala; s ez a tapasztalat akkor is érvényes

marad, ha Izraelben és környékén a dolog nem így áll. Elhiszem, hogy a gyűlölet nemcsak a Politischesből fakad, hanem az emberi élet minden elgondolható szférájából, különös tekintettel a vallásra és a kultúrára, csak azt nem hiszem el, hogy a gyűlölet aroncsába szorított közösségben ettől válik az élet élhetőbbé.

Nem gondolom, hogy a tárgyalások és a gesztusok megoldják az alapvető konfliktusokat, ám szeretnék emlékeztetni rá, hogy a Politischeset kidolgozó Carl Schmittnek nemcsak Hobbes és Machiavelli volt az elődje, hanem Grotius is, aki (a korabeli államférfiak legjobbjaival együtt) a politikát még művészetnek látta, amelyben legalább olyan szerepet játszott a tárgyalás, az alku, a kölcsönös kompromisszum, a jóhiszeműség, a méltányosság és – kissé habozva írom ide – az igazságosság, valamint a tisztesség, mint az erőszakkal való fenyegetés, valamint maga az erőszak. Nyilván tudomásul kell venni, hogy a politikából örökre eltűnt a művészet, ám nem árt tudatosítani, hogy ez barbárságot, züllést és borzalmas értékpusztulást jelent.

Nem azt kifogásolom, hogy Tatár elbeszélője keveset integet (egy ízben integet az egyiptomi határon), vagy hogy jelzi, az integetésre visszaintegetés helyett bármikor géppisztoly-sorozat lehet a válasz, hanem azt, hogy mintha nem is érdekelné a zsidó–arab érintkezés. Nem esik szó a könyvben arról, hogy az Izrael Államban élő arabok nem egészen úgy viselkednek, mint a megszállt területeken élők, hogy ott sem minden politikai erő tör Izrael megsemmisítésére, hogy a környező államok nem egyformán ellenségesek, hogy a megnyérésükre irányuló törekvések talán mégsem eleve értelmetlenek. Tatár szuggesztív hasonlata („*Mintha egy háborúban valaki azt akarná tudatni a harcoló katonákkal, hogy nem a velük szemben álló hadsereg az igazi ellenség, hanem csak e hadsereg szélsőséges elemei, lehetőleg tessék csak azokra lőni*”) akkor lenne helytálló, ha Izrael nagy, egységes, totalitárius diktatúrával állna szemben; ám a helyzet nem ez. (S hozzáteszem, a terrorizmus egyik oka éppen a politikai egység hiánya.)

Amikor viszont a barátokról van szó, akkor mintha kissé elmosódnának a különbségek és a körvonalak. Leginkább valamiféle mátrix ismerhető fel. Hol Amerikáról és Európáról esik

szó, hol meg a nyugati világról általában, illetve a nyugati világ területén hol az angolszász zsidó diaszpóráról, amelynek jelentős érdekei vannak abban, hogy az USA a döntő konfliktusokban támogatta Izraelt, hol meg az aszsimiláns zsidókról, akikből, mint azt a könyv hangsúlyozza, hiányzik „*Izrael szeretete*”. Az aszsimiláns, mondja Tatár, a kollektív amnézia nyelvét beszélve ugyanúgy gondolkodik Izraelről, valamint a zsidóságról, akár a külvilág, a környező társadalom, amelyhez asszimilálódott. Ez a nyelv, ez a beszédmód „*ellenséges elfogulatlanságba fojtott bűntudattal*” van terhelve.

Azt gondolom, itt két különböző dolgról van szó, akkor is, ha ezek összefüggnek egymással. Az egyik az egyes európai nemzetek saját (egykori és mai maradvány) zsidó kisebbségéhez való viszonya, e viszony őszintébbé és emberibbé tétele; a másik az egyes államok Izraelhez való viszonya. Tatár ismételten hangsúlyozza, hogy tájainkon ki-ki egyénileg éli meg zsidóságát vagy zsidó származását (illetve – teszem hozzá – nem zsidóként a zsidósághoz való viszonyát), mégis úgy gondolkodik az asszimiláns zsidókról, mint kollektívumról; ráadásul mint olyan kollektívumról, amely újra meg újra – most is – „úgy dönt”, hogy feladja a zsidó hagyományt. Holott az asszimiláltság állapota szociokulturális tény; más szóval, a hagyomány feladásának is megvan a maga évszázados hagyománya, sőt nyeresége is. Megítélésem szerint a mi tájainkon a zsidó hagyományhoz is mindenekelőtt a nemzeti hagyományon keresztül lehet eljutni, már csak azért is, mert az itteni zsidó jelenlét mégiscsak főként a felvilágosodás vívmányaihoz és következményeihez köthető.

Ettől a kérdéskörtől szerintem különválasztandó az elgondolás, hogy Izraelnek joga van hosszú távon is gondoskodnia saját biztonságáról, és ebben az európai államoknak a tőlük telhető módon támogatniuk kell. Izraelt azért kell az európai államoknak önvédelmében támogatniuk, mert a zsidóság állama és menedéke, fennállásának biztosítója, és mert az európai, illetve nyugati értékeket képviseli nem európai környezetben. S e kettőhöz magyar szemmel nézve járul egy harmadik, nemzeti szempont is: Magyarország számára azért sem lehet közömbös Izrael sorsa, mert az izraeliek nem kis része magyar eredetű, illetve mert a magyar állampolgárok egy nem csekély részét rokonni szálak fűzik Izraelhez.

Az, akinek az utóbbi tizenkét évben feleledt vagy már azelőtt is megvolt a zsidó identitása, nyilván más szemszögből látja Izraelt, és aki ismeri az országot, nyilván mást fog elfogadni vagy elutasítani Tatár könyvéből, mint én. Itt annyit és csak annyit állítok, hogy Izrael szeretete csakugyan megfogalmazható erkölcsi-politikai követelményként; ám ahhoz, hogy valaki e követelményt elfogadja és mellette érveljen, nem szükséges feltétel a vallási vagy kulturális zsidó identitás, de még csak a származás sem.

Ezen a ponton azonban Tatár könyve megszűnik útirajznak lenni; mondhatnám úgy is, hogy központi elgondolásairól mintegy lepatogzik az útirajz zománca. Tatár Györgyöt Izrael nemcsak mint rokonszenves embereket felvonultató, a felszabadító félelem és a szolidaritás tüneményeit felvillantó, természeti szépségben és műemlékekben gazdag, vonzó, színes, egyszóval: reálisan létező ország érdekli, hanem úgy is, mint egy történetfilozófiai és politikai-teológiai probléma működő modellje. A könyv azt a kérdést teszi fel, hogy: mi következik abból, ha egy nép (illetve a Nép, amelyet Isten támasztott magának), miután egyszer végleg kívül rekedt a történelmen, különböző (világtörténelmen belüli) előzmények után visszakerül a történelembe, és államalkotó nemzetként annak alakítójává, részesévé válik? Másik alapkérdése: mi történik, ha egyszerre csak (történelmi távlatból nézve mintegy varázsütésre) két, egymással folyamatosan érintkező, ám egymással ötvöződni nem tudó világ néz egymással farkasszemet? Más szóval, sarkítottabban: milyen következményekkel jár, és egyáltalán, hogyan fest két, egymással érintkező világ kibékíthetetlen ellentéte?

Ami az első kérdést illeti, Tatár ellentmondást érzlek. Egyrészt a szétszórtság állapotát nem lehet megszüntetni vagy visszavonni, mert az a Messiás eljövételéig, vagyis az idők végezetéig tart, legalábbis a judaizmus felfogása szerint. Ha egyszer egy nép megérkezett a történelem végpontjára, ahol már csak a többi nép megérkezése, a megváltás hiányzik, akkor nem teheti meg, hogy „egyidejűleg” mégiscsak beleveti magát a történelem sodrába. Márpedig Izrael esetében éppen ez történik: normálisan működő állam a többi állam közt, amibe melleleg az is beleértődik, hogy nem teokratikus állam, hanem világi alapon szerveződött demokrácia, amelyben a valláshoz tar-

tozás vagy annak foka és mikéntje (ellentétben a szétszórás állapotával) nem feltétlen kritériuma a néphez tartozásnak. Van egy terület, amely évszázadokon át szent földnek volt tekintve, ám újabban köznapi földként éli életét; és van egy nyelv, amely évszázadokon át szent nyelvként, vagyis holt nyelvként maradt fenn, majd nyelvújításon megy keresztül, s köznapi nyelvnek bizonyul, amelyen ugyanúgy lehet érintkezni, ugyanúgy lehet intézni a huszadik, majd huszonegyedik század mindennapi ügeit, mint a többi élő nyelven.

Tatár mindezt „*az egy térbe és egy időbe összezárt történelem és történelmenkívüliség*” együttesének látja, s kénytelen tudomást venni róla, hogy az együttlét valójában egyre élesebbé váló viszály: nép és társadalom, zsidóság és izraeliség egymással szemben álló fogalmak. Tatár nem akar e viszályban állást foglalni, mert, mint mondja, „*mindkét világ leszármazottjának és örökösének látom magamat egyszerre*”. Nem firtatom, hogy ez az együttlét nem jelent-e egyszerűsrimind óhatatlanul kívülrőlállást is, inkább e látásmód gondolati mélységére hívnám fel a figyelmet. Messzire vezető konzekvenciák adódnak annak szem előtt tartásából, hogy: „*Maradékatanul egyedi volt e múltban a hosszan tartó történelmen kívül töltött élet, és ugyanezért – sajnos – maradékatanul egyedi mind a történelemben való visszatérés, mind annak felemás volta.*” Tatár csodálja a föld és a nyelv köznapi, normális működését, miközben nem szűnik meg – mintegy változatlanul – szentnek tekinteni a földet és a nyelvet. Elveti a zsidóság történelmen belüli „hazatalálásának” mind az asszimiláns, mind a cionista változatát, ám lelkesedik Izraelért mint a zsidóság otthonáért – és nem az ő gondolati konstrukciója felemás, hanem a helyzet.

S ha mindehhez hozzávesszük az ellenséggel, a kibékíthetetlen ellentéttel való kalkulációt is, akkor azt is láthatjuk, meddig terjed az utópia Tatár könyvében. Tatár hangsúlyozza, hogy az arab–izraeli konfliktus nem annyira területi, mint inkább vallási és kulturális jellegű; a gyűlölet legfőbb oka, hogy a gyűlölet tárgya jelen van, hogy ott van, ahol; egyáltalán, hogy létezik. Ehhez járul az a megfigyelés, hogy arab szemmel nézve Izrael olyasféle jelenség, mint a középkori kereszties királyságok voltak, beékelődő idegen test, elpusztításának megvannak a történelmi mintái. Tatár nem

mondja ki, de gondolatmenetéből következik, hogy Izrael Államot a világtörténelem és a zsidó történelmenkívüliség egészében ideiglenes képződménynek látja, átmeneti szünetnek és pihenőnek az idők végezetéig tartó szétszórásban, miközben nyilvánvalóan azt kívánja, hogy ez az ideiglenes állapot ne évekig vagy évtizedekig, hanem évszázadokig tartson, vagyis általunk belátható időn belül ne érjen véget. Már csak azért se, mert az Izrael fennállása által alapított történelmi hagyomány megszilárdulása mennyiségi tényezőktől, így a fennmaradás időszakának hosszúságától is függ.

A könyv elején Tatár a világ képéről beszél, arról a képről, „*amelynek perspektíváit az ember figyelme rajzolja meg, s amelynek középpontját és periferiáit javarészt az a világ határozza meg, amelyben él*”. A világ képe Tatár ezután létrejövő munkáiban bizonyára sokat alakul még: nemcsak mélyül, hanem át is rendeződik, s vonásaiban talán élesedik is; ez éppúgy függ Tatár újabb kutatásainak előrehaladtától, mint a közeljövő politikai és történelmi eseményeitől. Izrael-könyve azonban olyan pillanatkép az ezredvegről, amelyet sokáig érdemes lesz tanulmányozni a huszonegyedik században is.

Márton László

(Márton László 1959-ben született, Budapesten él. Nem azonos Párizsból hazatelepült névrokonával, s Tatár György Izrael-képéről alkotott ítélete sem azonos idősebb névrokonáéval.)

II

„JIHJE BE-SZÉDER”

„*Mit csinálna most a helyemben egy izraeli? – töprengtem. Azt tudom, hogy mit mondana: jihje be-széder (rendbe jön).*”

I

Az eget – miközben csak az egyre táguló és közeledő szemhatár látszik a hajnali derengésben – hatalmas kőkoloncok, a különféle ellenséges („pogány”, keresztény, muszlim) múltak sziklafalai ölelik körül; mintha merőben természetietlen módon felkelni készülne a történelem Napja.

A Qumránban készült címlapfotó komment-

tárja is lehetne az iménti mondat; Tatár György IZRAEL-könyvecskéjének fedőlapján annak a pillanatnak a megörökítése látható, amelynek elmúltával a képszerű jelenet végképp allegóriává dermed. Amennyiben ugyanis van valami tudatos szerepe a könyv alcímének – TÁJKÉP CSATA KÖZBEN –, akkor az izraeli anzikszok sora az ilyen értelemben felfogott *utolsó pillanatot* varázásával rendelkezik. Különös útikönyvvél van tehát dolgunk, amelyik legalább annyira „üdv történeti vade mecum”, mint amennyire turisztikai kalauz, avagy valamiféle szépirodalmi ízű úti beszámoló, s amelyik újra meg újra az allegorikus tájak mögé pillantva zsidóság és kereszténység két évezrede összefonódott sorsáról elmélkedik, s teszi mindezt ráadásul úgy, hogy a napisajtó, illetve az aktuálpolitika (nem csak Magyarországon megszokott) Izraellel kapcsolatos vérforraló ostobaságait vagy szóhoz sem engedi jutni, vagy ha mégis, akkor a felidézett vélekedéseket megsemmisítő íróniával szövi át.

„*Nem tájak, hanem kőkeretek közt robogunk* – írja le Tatár a Ben Gurion repülőtérről *Jeruzsálembé vezető utat* –: *beláthatatlan kiterjedésű romkerteken át. [...] A történelem előtti, szépen faragott kőtájak az elszállt évezredek változtatták omladékos tájképpé.*” (6.) De hogy a képzeletbeli keretek valódi tájképet zárjanak közre, a könyv végéről egy Timnában (a sivatagi rezervátumban) tett látogatás emlékét idézem föl: „*A sivatag maga emelte óriásvárosának túlvégén pengevékony talapzaton felfelé szélesedő vörös kőhegy: időtlen mozdulatlanságban néz el minden felett, ami él. A piramisok csak apró és gyenge utánzatai ennek a mintának. Ahol ezek az alvó istenek léteznek, ott mi egyáltalán nem léteünk. A magánvaló világ képe: ez az ókori Kelet. A valóságnak ebből a dimenziójából mi nem látszunk. Soha fel nem nyílt, lezárt kőszemek. Ez a valóság nem ismer sem életet, sem halált, semmit önmaga öntudatlan örökkévalóságán túl.*” (193–194.) Amikor tehát az utazó – Tatár György kalauzolását követve – „*lábát izraeli földre teszi*”, az allegorikus történelembé érkezik meg, innen pedig láthatatlan szellemi kezek által megalkotott tájképen át vezet az útja, hogy egyszer csak eljusson *oda*, ahol a némává dermedt tájak, az időtlen figurák és arcok megelevenülnek, tudván tudva persze, hogy a szemek vibrálása, az arcvonások módosulása, a mozdulatok összessége hihetetlen szellemi gravitációnak van kitéve: négy évezrede immár, hogy zsidók és keresztények közös őse, a

vándorló arámi, vagyis Ábr(ah)ám erre a földre érkezett. Ennek tudatában kell hozzáfogni a tájkép „megelevenítéséhez”, különben minden pillanatban ott fenyeget az allegóriává merevülés veszélye.

A szerző – akinek egyik kedvelt műfogása a bibliai üdv történet éntényében értelmezett *világtörténelem* allegorikus, illetve ad litteram (vagy ha tetszik: corporalis) jelentésrétegeinek szembeállítására – jól látható módon tisztában van mindezzel; számára a tájkép nem valamiféle színtér, az események „néma tanúja”, nem is jól elrendezett múzeumi tárló, hanem valóban a táj, a megkomponált natúra, amely áldás vagy átok formájában közvetlenül is magán viseli a BIBLIA Istenének keze nyomát. Ily módon a tájkép olyasmit őriz meg – akár évezredekkel is dacolva –, amire az úgynevezett *életkép* sohasem volt képes: nyomokat, az iménti összefüggés felismeréseként. Ha az iménti üdv történeti vade mecumnak neveztem, akkor éppen e *nyomok* követését tekintve útikalauz ez a kis könyv. Bizonyos értelemben pedig egy réges-rég elmaradt találkozás gondolat kísérettel pótoló próbája is: mi lett volna akkor, ha a már létező kereszténység korában Pauszaniusz elkészíti a maga itinerariumát – Judea és Galilea földjén?

2

Amikor az ízig-vérig asszimilált családból jött s a Heidegger-, Bultmann-, Jaspers-szemináriumokból elszármazott világhírű filozófusnő, Hannah Arendt megírta az Eichmann-per sajtós morál- és politikafilozófiai értékelését, egy csapásra magára zúdította – mondhatni – az egész zsidó világ haragját. A már a húszas években Palesztinában letelepedett Gershom Scholem személyes hangú levélben reflektálva a történetekre, arra hívja fel Arendt figyelmét, hogy fogalmi szótárából egy olyan kifejezés hiányzik, amely mindenfajta absztrakciónál mélyebben képes átfogni akár évezredek metafizikai távlatait is, s ez a fogalom (vagy még inkább: metafora) az *ahavat Jiszráél*, Izrael szeretete. Miközben azonban ezt a mindennél beszédesebb, remek példát Tatár György megemlíti, rögtön kommentárt is fűz hozzá, olyan megjegyzést, amely túlmutat a világ bármely részén élő asszimilált zsidóság kollektív amnéziáján, s a könyv talán legfajsúlyosabb kérdését, a „*kettéhasadt üdv történetet*”, zsidóság és kereszténység egymáshoz mért világtörténelmi

sorsát exponálja. „Ez az a fogalom – olvashatjuk –, melyet a történeti kereszténység már valahol a kezdetekkor elfelejtett, még pontosabban: allegorikus önszeretetté sikerült felednie.” (170–171.) „Allegorikus önszeretet” – olyan meghatározás ez, amely sikerrel egyesíti Ágoston nyelvét és szemléletét az alexandriaiakéval; kár, hogy a *verus Israel* kérdéskör antik toposzán belül ez így, együtt sohasem került megfogalmazásra. Ugyanakkor persze a szerzőnek tökéletesen igaza van, az *ahavat Jiszráél* tudatos-öntudatlan elfeledése, illetve megtagadása rendkívüli jelentéssűrűséggel árukkodik arról, hogy itt nem csupán valamiféle, a felvilágosodás szellemével áthatott gesztus elhanyagolásáról van szó, hanem a TÓRA alapján a kinyilatkoztatott törvény lábba tiprásáról. (Súlyos paradoxonnak minősül ugyanakkor, hogy az íménti sommás kijelentést – a messiási ország, illetve Izrael, mint világi állam relációját tekintve – éppen az izraeli ortodoxia körében válik kérdésessé. Azaz a filológiai pontosság kedvéért hozzá kell tennem: az *ahavat Jiszráél* akkor is üdvtörténeti fogalom, ha valaki nem tekinti a modern Izrael létrejöttét üdvtörténeti jellegű eseménynek. Magyarán, a hagyománynak megfelelően vonatkozhat „csupán” a zsidóság összegyűjtését célzó messiási váradalmakra, de mindenképpen az *erechez* és a *választott néphez* fűződő különleges viszonyoknak kellene lennie, még hozzá a zsidóság és a kereszténység egyetemleges relációjában is.

Az *ahavá* főnevet a BIBLIA – egyebek között – egy szimbolikus jelentőségű helyen, Dávid és Jónátán barátságára vonatkozóan használja. SÁMUEL I. KÖNYVÉ-ben olvasható ez a fordulat: „És Jónátán szövetséget kötött Dáviddal, miután úgy szerette őt, mint [tulajdon] lelkét.” (I. SÁM. 18,3.) A „beahavató otó kenafsó” formula (szeretében őt, mint lelkét) képletes, sőt félig-meddig *allegorikus* értelemben híven kifejezi azt a szellemi kötődést, amely a riasztó, negatív történeti példák folytán nyilvánvalóan csak eszkatológiai szinten érvényesíthető, s amely felidézti a RÓMAI LEVÉL teológiáját, különösképpen pedig a 11. fejezet mondandóját, ahol Pál apostol a szelíd- és a vadolajfa példájával él.

Mindamellet – érthető okokból, nem csupán a XX. századi történelem egészét, hanem a legtöbb keresztény egyháznak a mai Izraellel szembeni ellenséges magatartását szem előtt tartva – Tatár György a fenti kérdéskörre vonatkozóan szinte csak negatív példával él. S

ennek az útikalauzban nem elsősorban *személyes* (súlyos előítéleteken alapuló), hanem – hogy úgy mondjam – módszertani oka van. Az ok egyfajta „történeti precesszió”: Izraelből úgy látni és érzékelteni a nagyvilágot s nem utolsósorban a világtörténelmet, ahogy az innen – 1948 előtt – utoljára tizenkilenc évszázaddal korábban látszott. Ha ugyanis ezt a nézőpontot (nem csupán az „Európán kívüli”, hanem az „Amerikán kívüli” szemlélői pozíciót) elfogadjuk, akkor igazat kell adnunk a szerzőnek, aki a judaizmusban beláthatatlan, alig felfedezett régióit az európai hagyomány *felől* láthatatlan, elrejtett világnak feltételezi. (Ebben az értelemben természetesen a történelmet érv gravitációs összeomlás nyomán keletkező „fekete lyuk”, Auschwitz szerepét, tehát az európai zsidóság jelentős részének a kiirtását is tekintetbe véve.) Ez az elrejtett világ ugyanis csak sajátos néma nyelvén, az igazából csupán a modern cionizmus által reaktívált héberen keresztül érthető meg. „*Izrael államának jelentéktelen földdarabjánál fogva ezért egy gigászi nyelvkontinens is helyet kér a nap alatt. Ebből a beláthatatlan kiterjedésű földrészből – Európa felől szemlélve – csupán a bibliai Öszövetség hófödte csúcsai látszanak. A TALMUD irtózatosszövegtömege, a midrások hegyláncai, a kiadott és még kiadatlan kabbalista kéziratok özöne, a nagy középkori költők és kommentátorok műveinek folyamai, a törvénykódexek és értelmezéseik, az élet minden lehetséges kérdésére adott rabbimikus válaszok gyűjteményei, a misztikus és nem misztikus filozófiai traktátusok s végül a feltámadó újhéber irodalom jórészt lefordíthatatlan művei, a Nyugat felől nézve mind a bibliai hegység vetette árnyékba merülnek.*” (73.) Tétélezük föl, hogy a szerzőnek igaza van, s ez a soknevű héber *hagyomány* fogalom (qabala, masszóra, halakhá stb.) *helyén* húzódo „gigászi nyelvkontinens” csak az „Európa felől” szemlélődő elől borítja árnyékba önnön alacsonyabb régióit, arról már nem is beszélve, hogy mi a helyzet ebben a tekintetben Izrael Állam „*jelentéktelen földdarabjával*”. Nos, ha egyetértő feltételezésünk helyes, s legalább a bibliai ÖSZÖVETSÉG hófödte csúcsai valóban láthatók, akkor az európai kultúrát mély és rafinált bibliaismeret jellemzi, s az egész kultúrát – mint ahogy ezt évszázadok óta halljuk – átmelegít a bibliai értékrend vagy, ha jobban tetszik, a görög mellett a „zsidó hagyomány”. Mindannyian tudjuk, hogy ebből egy szó sem igaz – Tatár maga is jó néhányszor sem,

hogy a napi politika, a nyugati közvélemény Izraelre vonatkozó hosszú és rövid távú helyzetértékelése egyaránt az aufklárista szemlélet alapján s a bibliai gondolkodásmód teljes mellőzésével történik –; azok a hófödte hegycsúcsok sem látszanak okvetlenül, mint ahogy roppant esetleges módon bármely földrajzi régió megpillantható Európából nézve is. Ne feledjük: a haszkala, a cionizmus, egyáltalán a laikus állam ideája mind-mind a modern „Nyugat” (jelen esetben a „nyugati zsidóság”) szüleménye, s ha másutt nem is, itt mindenképpen kitapinthatóvá válik a nyugati *gyökerű* tradíció fogalma.

Talán egy egészen hétköznapi – sem nem teológiai, sem pedig filozófiai – kifejezés árulkodik a könyv olvastán az izraeli (na és persze nem csak az izraeli) zsidóság egészének körében föllelhető *ahavat Jisráél*től, s ez nem más, mint az *önbecsülés* fogalma. Többször hallottam már a nagyszámú és igen befolyásos emigrációval rendelkező „görög világ” anyaországi és „idegenbe szakadt” képviselőit egyaránt ekként nyilatkozni: „Nem vagyunk méltók arra az örökségre, amelyet az antik Hellasz hagyott ránk.” Ugyanez a megnyilatkozás zsidó részről szinte elképzelhetetlen. A különbség megragadása aprócska örökkévalóságot csempész a múlt időbe, hiszen az említett önbecsülés metafizikai előfeltétele annak a biztos tudata, hogy az a bizonyos *Jisráél* „mi vagyunk”, s hogy amióta csak ez a megnyugtatóan nem klasszifikálható név a kinyilatkoztatás szava révén fölmerült, *mindig* így van. Nem meglepő tehát, hogy Tatár György is ilyen, nüansznyi confessionális megjegyzést elegyít a könyv szövegébe. A már idézett timnai látogatás kapcsán olvasható: „*Soha fel nem nyílt, lezárt kőszemek. Ez a valóság nem ismer sem életet, sem halált, semmit önmaga öntudatlan örökkévalóságán túl. Mikor arra gondolok, hogy elődeimet ennél az öröklétnél is hatalmasabb, élő hang bátorította, s hogy ők valakinek fontosabbak ennél az életen és halálon túli kömindenségnél, melegség gyűlik a szívem köré.*” (194.)

3

Történelmi és nyelvi hadiállapot, nem szűnő konfliktus, sőt háborúskodás az allegorézis és a „betű szerinti értelem” világa között, voltképpen mind-mind a „*kettéhasadt üdvtörténet*” jelképezte árok (kellően militáns hasonlattal

nevezhetném akár „lövészároknak” is!) két oldalán gyűjti egybe a küzdő feleket. Tatár legtöbb teoretikus okfejtése a fenti tárgykörben az úgynevezett *verus Israel* kérdéskomplexumon alapul, vagyis azon a már a II. századi egyház történetében fellelhető okfejtésen, miszerint az egyház vált az elvetett Izrael helyett Isten valódi, „választott” népévé. Ez a felfogás önmagában nem allegorikus, hanem inkább szelleminek (pneumatikus) minősíthető; allegorikussá azáltal lesz, hogy léte a kinyilatkoztatása tudatos meghamisításán alapul. Nem kétséges persze, hogy a könyv szerzője számára nyilvánvaló előfeltevés a fenti hamisítás ténye, s az allegorézis éppen ezáltal válhat az elsősorban történetfilozófiai jellegű elmélkedések egyfajta „háttérzágává”.

A mai világpolitikai események egyik, ha nem éppen a legfőbb gyújtópontja Jeruzsálem státusának kérdése. Ráadásul itt a kereszténység mellett egy harmadik küzdőfél, a muszlim világ is megjelenik a porondon. Tatár helyzet-elemzése az amúgy is megoldhatatlan logikai problémát a többféle realitás „polifóniájával” fűszerezi; hadd tegyem hozzá rögtön: a bibliai történelem, illetve a korai egyháztörténet ma is érvényes szellemi paradigmáinak ismeretében a recenzens számára is *az a megoldás* a mérvadó. „...*a régi Európa kereszties reflexei már egyedül ellenünk lépnek működésbe – írja a szerző –: a Nyugat számára immár semmiféle vallási feszültséget nem okoz, ha Jeruzsálemet az iszlám birtokolja, de hogy éppen a zsidók támasztanak rá igényt, az valami nagyon mélyen feszkelő ellenállást mozdit meg. A keresztény Európa tudatában Jeruzsálem – a végül is kudarcot vallott kereszties hadjáratok korát követően – végérvényesen allegorikus várossá lett: a hit szemei egyedül az új ég és új föld mennyei Jeruzsálemére szegeződtek, [...] A zsidó igény Jeruzsálemre, mint Izrael államának és Izrael népének a fővárosára [...] valami olyanféle tudatalan berzenkedésre készletli a Nyugatot, mintha a zsidók János Jelenéseinek égből aláereszkedő allegorikus városára mernének kezét emelni. Az iszlám hasonló igénye nem hozza működésbe ugyanezt a berzenkedést: a keresztény allegória a bibliai szöveg betű szerinti zsidó értelmezésével áll szemben, nem az iszlámmal.*” (74–75.) Majd pedig, magát az értelmezést is úgy szöve tovább, mint allegorikus látomást, Tatár a következőket írja: „*A kereszténység emlékezik a Városra, és nem akarja, hogy emlékezéséből felriasszák. Valami rejtett félelem*

munkál itt, hogy a helyreálló – partikuláris – valóság veszélybe sodorhatja az allegorikus látomás egyetemes városát...” (75.) Feltételezem, hogy nem csupán freudi elszólás az *egyetemes város* kifejezés, hiszen (az) egyetemes (katholikus) kereszténységhez, valamint egyházhoz valóban egyetemes város illik, hogy ily módon létrejöhesse a „római egyetemes” súlyos hazmazelméleti paradoxona. Ám hogy milyen mértékben helytálló Tatár György Jeruzsálelemmel kapcsolatos, a fentiekben idézett észrevétele, azt akkor lehetne igazán jól érzékelteni, ha nyomon követnénk: miképpen is védekezett III. Ottó, Petrarca, a reneszánsz pápák, majd Claude Lorrain Rómája emez életveszélyes partikularitás ellen!

E szerény recenzió keretei között viszont csak arra nyílik lehetőség, hogy a Város allegóriái mellé az Írás allegóriáit sorakoztassuk fel, vagyis az ÚJSZÖVETSÉG ilyen irányú reflexióit. E reflexiók ugyanis a legkevésbé sem támasztják alá azt az egyetemes és csaknem kizárólagos allegorizáló látásmódot, amelyet Tatár – az egyháztörténet ismeretében joggal – „a kereszténységnek” tulajdonít. Kézzelfoghatóan igazolható mindez például a teológiai antijudaizmus keletkezéstörténetére is. Mint ismeretes, Ábrahám (illetve akkor még Ábrám) elhívásakor a Mindenható szavai közt a következő, soha vissza nem vont áldás olvasható: „Nagy néppé [legój gadól] teszek, és megáldalak, nagygyá teszem a nevedet és áldás leszel. Megáldom a téged áldókat [vaabarák mebarkeká], és megátkozom a téged gyalázókat [umeqalleleká áor], és benned nyer áldást a föld összes nemzetsége [venibrekú beká kol mispehot háadámá].” (GEN. 12,2–3.) Nem tudhatjuk, csak sejtjük, hogy már a kereszténység első nemzedékének idején megjelenő teológiai antijudaizmus ellenében Pál apostolon kívül mások is rákényszerültek arra, hogy megvívják a maguk ideológiai harcát; mindenesetre a RÓMAI LEVÉL már említett példáján túl – s éppen az imént idézett GENESIS-béli példához kapcsolódva – Tarszoszi Saul fogalmazza meg a körülbelül két évezreddel korábban elhangzott áldás és átok jogfolytonosságát – a GALATÁKHOZ ÍROTT LEVELÉBEN. „Értsétek meg hát – olvasható a szövegben –, hogy akik hitből valók, azok Ábrahám fiai [ginószkote ara, hoti hoi ek piszteósz, hutoi hüioi eiszin Ábraam]. De miután az Írás előre látta [proidusza de hé graphé], hogy hitből fakadóan [ek

piszteósz] teszi igazzá a népeket az Isten, előre hirdette az evangéliumot [proeuangelizato] Ábrahámnak: »Benned részesül áldásban valamennyi nép.« [Eneulogéthészontai en szoi panta ta ethné.]” Minden jel arra vall tehát, hogy a nyilvánkozttatás szava értelmében az Ábrahám vér és szellem szerinti utódait gyalázók ma is átkozottak, amiként az őket áldók ma is áldottak. Vagy-vagy. S ezen a vagy-vagyon lehetetlen „kívül” kerülni, még a hibátlan keresztény származású MIÉP-es püspökök és lelkészek számára is, akik egyébként – Ábrahámmal mérten – sem nem vér szerinti, sem pedig szellemi utódok, hanem új antropológiai csoda hordozói: cirkuszi látványosságyszámba menő „allegorikus gyermekek”.

Nem csupán a perdöntő fontosságú teológiai excursus keltette feszültség oldására szántam az iménti ironikus megjegyzést, hanem (s ez jóval fontosabb!) annak jelzésére, hogy Tatár György szerteágazó gondolatmenetében a zsidósággal szembeállított általános, kultúr-történeti relikviaként kezelendő és sok tekintetben egyenesen fantomkereszténység az iménti groteszk hasonlattal jellemezhető igazán. Vagyis amit ő kereszténységnek lát – alkalmasint évszázadokon, évezredekken át –, az nem kereszténység, hanem a Krisztus-hit megcsúfolása. Egyébként a könyv csekély számú módszertani hibája vagy még inkább: aránytalanságai egyikének éppen az előbbi általánosítást látom. Akármilyen jellemezze is azonban a „kettéhasadt üdvtörténet” terén zsidóság és kereszténység viszonyát, az igazi feszítő ellentmondások, földolddhatatlan paradoxonok „házon belül”, azaz a zsidóság galutbéli történelmében, Izrael politikai és szimbolikus határai között sorjázhatnak; Tatár üdvtörténeti kalauza – miközben remek érzékkel rajzolja föl a tér- és időbeli határok „mögött” a nem változó *szellemi limeseket* – a zsidóság világtörténeti státusának értelmezésével alkot igazán marandót.

4

Tekintettel arra, hogy a modern Izrael állama egyfajta kivételes és szerencsés szemléleti egyensúlynak köszönheti létét, azaz a teljességgel szekularizált, felvilágosult államfilozófia követői éppen úgy ott bábáskodtak a születésénél, mint a vallásos és a profán üdvtörténeti felfogást egyaránt képviselő cionisták, va-

lamint a nagyon széles ideológiai spektrumot kitöltő „vallásos” zsidóság, ám ezen túl maga az államalapítás eseménye mindenekelőtt a századforduló környékének Kelet-Európájából érkezettek műve, azzal a különös helyzettel szembesülünk, hogy az archaikus minta alapján (újja)épített háznak egyszerre több fundamentuma is van, de külön-külön egyik alapzat sem tűnik eléggé biztonságosnak. Értelmezői szempontból pedig ez a sajátos jelenség – akár ha a különböző geológiai szintek egymásra rétegződésével lenne dolgunk – azzal a következménnyel jár, hogy attól függően, melyik alapzatot tekintjük meghatározónak, az építmény is más és más megvilágításba kerül. Tatár György pontosan nyomon követi ezeknek a fundamentum- és hagyományrétegeknek a mai Izrael szellemi életére, illetve a világpolitikára gyakorolt hatását. Az egész idevágó kérdéskör a *világtörténelem és judaizmus*, illetve felvilágosodás (asszimiláció) és *hagyomány* fogalomoppozíciók alapján kerül behatárolásra; s noha nyilvánvaló, hogy ennek a megint csak „európai szemszögű” orientációnak a következtében döntő fontosságú kérdések (az egész szefárd tradíció, az elmúlt évtizedek során a hajdani Szovjetunióból s a jelenlegi Oroszországból alijázott zsidóság szerepe stb.) kívül rekednek az értelmzői horizonton, a könyv e tárgyú, pro forma történetfilozófiai okfejtéseit a legjobbnak ítélem mindazon megnyilatkozások között, amelyek magyarául olvashatók.

„Az európai zsidóság – ahol teljesen asszimilálódott, ott a szó kulturális értelmében a felvilágosodáshoz asszimilálódott. A német zsidóság például Lessing BÖLCS NÁTHÁN-jához. [...] – írja Tatár. – A polgári egyenjogúság elnyerésének, vagyis az emancipációnak a feltétele a zsidó nép önkéntes megszűnése volt, ahogyan Kant fogalmazott: a zsidóság »eutanáziája«. A zsidók feladata ennek során az volt, hogy kultúrájuk, azaz saját addigi világuk egészét nyilvánítsák felekezetté, ők maguk pedig »térjenek meg« állampolgárokká. Az emberiség nemzetekből áll, s így a felvilágosult nemzetekbe történő belépés tesz a szó tulajdonképpeni értelmében emberré. A héber *smad* szó egyszerre jelenti egy zsidó erőszakos áttértését más hitre, és a kiirtást, a megsemmisítést.” (46–47.) Az itt megfogalmazott paradoxon teljesen világos formában lelehető föl mind zsidó, mind pedig nem zsidó környezetben ma is: a zsidó nemzeti kisebbség,

vele a zsidó folklór – jó és támogató gondolat, a zsidó nemzetállam eszméje – ha valahol a szovjet Távols-Keleten, Birobidzsán környékén valósult volna meg, avagy Grönlandon (ahogy azt a lánglelkű Kadhafi ezredes propagálja), olyan pazar ötlet, hogy még a muszlim fundamentalisták is meghatódnának tőle; ám a descartes-i *raison* szellemében innen már az egész kérdéskomplexum követhetlenné válik. A modern Izrael – mint a bibliai próféciák (egy részének) megvalósulása, amely maga után vonja például a nem kifejezetten „filiszteus”, hanem etnikailag feltehetően „moabita”, „edómita”, „amaléqita” eredetű palesztinok emberi jogainak lábbal tiprását, nos ez a valódi konstelláció rögtön elemi erejű indulatokat vált ki, s adott esetben még a liberális polgárnak is agyába tolu a vér. S ezzel még nincs vége, hiszen Tatár fent idézett okfejtésében a *smad* (óhéber: *sámád*) – a fizikai megsemmisítés, kiirtás egyik alapigéje – a *kitérők* esetében a „szellemi halál” tényére utal; s nem nehéz megjósolni, hogy a XX. század legvégén vagy a XXI. század legelején bármely kikeresztelkedett, illetve vallástalan (mi több, „asszimilált”) zsidó felfortyan, ha – az iménti gondolatmenetet szigorúan továbbszöve – „szellemi halottnak” tekintik. (Jóllehet természetesen nem kötelező ilyen radikális formában értelmezni Tatár idézett elgondolását, de azt különösebb kockázat nélkül is megjósolhatom: a fentiek alapján a legkülönbözőbb típusú, zsidó és nem zsidó olvasók szedik majd le a szerzőről a keresztvizet!)

Mindamellet a felvilágosodás megtestesítette s a zsidóság sorsára vonatkozó „metafizikai törésvonal” szerepe – még ha az úgynevezett *egyetemes emberi jogok* terén felbecsülhetetlen érdemekkel rendelkezik is – szellemi értelemben (vagy ha jobban tetszik: a bibliai üdvtörténet lefolyását illetően) szinte csak negatív módon értékelhető. (Tatár könyve legáltalában ezt sugallja, s ezzel a sugallommal a recenzens lényegében véve egyetért. Feltételezem ugyanakkor, hogy az átlag liberális olvasó éppen ezen a ponton kezdi elveszíteni a türelmét...) Hogyan értelmezhető például a következő kijelentés? „Az asszimilált zsidóságnak hosszan tartó erőfeszítéssel sikerült magának is megszereznie Európa tökéletes tudatlanságát a kereszténységgel párhuzamosan fennálló zsidóságról. Az asszimilált zsidóság saját képe a zsidóságról maga is

asszimilált: a keresztény képet követve azonosítja a zsidóságot az értelmét vesztett ÓSZÖVETSÉG-ben való megrekedéssel, azaz a kereszténység tulajdonában lévő ÓSZÖVETSÉG-gel.” (50.) Kétségtelen, hogy az iménti szimptóma egyfajta tudathasadásos állapotot ír le – s ugyanakkor, különösen a II. világháború utáni Kelet-Európa zsidóságára nézve bizonyos fokú tetszhalott állapotot is –, hiszen feltételezi, hogy mind az asszimilált, vallástalan zsidó, mind pedig az átlagkeresztény szemében az „ÓSZÖVETSÉG-ben megrekedt” zsidó barát, míg a rabbinikus judaizmus bármelyik szintjén megrekedt zsidó ellenség! (Némi skolasztikus szellemet csempészve a kommentárba: úgy tűnik, hogy a fenti logika alapján a liberál-bolsevik, folyton-folyvást összeesküvést szövő zsidóság legnagyobb ellensége éppen saját maga.) De hogy ne csak szórszállhasogató filozofálás kerüljön szóba, mindenképpen fel kell tennünk a következő kérdést: milyen hatása lehet a felvilágosodás ön- és ellenségképet formáló örökségének Izrael Állam mai nemzetközi megítélését illetően? Tatár György erre így válaszol: „A felvilágosult asszimilációnak az a képe, miszerint a zsidók nem nép, hanem – természetesen üldözött – kisebbség, vagyis alapvetően emberjogi és erkölcsi kategória, ütközik Izrael Állam képével. Hogy Izrael a modern zsidó létezés valamennyi – az ultraortodoxiától a végletekig szekularizált származástudatig – terjedő formájának a szíve, ennek belátásához valamilyen külső rálátáshoz is jutni kellene, azaz vissza kellene szerezni azt a tovatűnt történelmi pillanatot, amikor a két kultúra egyetlen emberi személyen belül tudott egymás szemébe nézni. Ez a feltétel utójára a német zsidóságban állt fenn.” (51.) Valóban, a „kisebbségüldöző” Izrael s a zsidóság mint a szinte egész történelme folyamán üldözött kisebbség olyan látszólagos paradoxont testesít meg, amelyet a bibliai kinyilatkoztatás s a galuti történelem alapos tanulmányozása nélkül, kizárólag a modern polgári társadalom tanult reflexei alapján nehéz, sőt szinte lehetetlen feloldani. Ebben a tekintetben igaz a van Tattárnak; a kizárólag az iménti reflexeken nevelkedetteket, zsidókat és nem zsidókat egyaránt „...lehet a legkönnyebben meggyőzni arról, hogy az antijudaizmusnak és az antiszemitizmusnak semmi köze egymáshoz, hogy ez nem egyetlen kultúra két horszaka”. (50–51.)

Amikor a TÁJKÉP CSATA KÖZBEN nyelvi horizonton feltárulkozó részletei között tájékozód-

hatunk, világosan kitetszik: az antijudaizmus nemzetközi nyelve (még ha történetesen „szemiták” beszélnek is, azaz az Izraelt körülölelő arab nyelvi tenger etnikai többsége) fajtól, kultúrától, anyanyelvtől függetlenül kísértetiesen ugyanazokat a szólamokat képes csupán megpendíteni; a különböző, Bagdadtól Tripoliig vagy éppen Navlúzig napvilágot látó sajtótermékek zsidóellenes uszító hangneme semmi sem különbözik például a Magyar Fórumtól (de nyilván más kelet-európai szennylapokat is említhetnénk) vagy ifjú Hegedűs parlamenti felszólalásainak tónusától. Szellemi és politikai értelemben egyaránt az ily módon hömpölygő szennyes ár volt az, amelyik végérvényesen elmosta a Tatár által fölvetett (teoretikus) szituációnak még a lehetőségét is, vagyis hogy a hagyományos judaizmus, valamint a felvilágosult-asszimilált zsidó kultúra világa egy és ugyanazon személyen belül jelenjen meg. Erről, mint köztudott, a hitleri Németország gondoskodott elsősorban. Az európai zsidóság történetének aranykora, amikor is a gettók már kinyíltak, s a hagyomány még nem veszett el (Nyugat-Európában a XVIII. század, Keleten pedig a XIX. század közepe óta) nem csupán külsőleges, politikai okokból bizonyult túl rövidnek ahhoz, hogy a Tatár hiányolta „szembenézés” megvalósulhasson. Ennek megfelelően nem a tradíció különféle rétegei – vagy azok egynémelyike – veszték el végérvényesen (hiszen például a kelet-európai hasszidok „világának” a pusztulást túlélő része egyszerűen „átköltözött” Jeruzsálem (New York, Párizs, Antwerpen stb.) ortodox negyedeibe, hanem az a közvetítő nyelv, egyfajta szellemi koiné, amely a hajdani jiddis módjára mindenki számára érthetőnek bizonyult volna. Az Izraelbe települő – főleg – európai zsidóság kényszerű szellemi útravaló gyanánt éppen ezt a veszteségtudatot vitte magával.

5

Az a köldökzsínór, amely a könyv szerzőjét a mai Izrael eleven világához, valamint a zsidósághoz mint „teoretikus problémához” egyaránt hozzáköti – mindenekelőtt a város, sőt a viszonylag jelentéktelen lélekszáma ellenére is az antik kozmopoliszok mintájára feltárulkozó világváros: Jeruzsálem. Az eddigiekből logikusan következő módon nem az allegorikus

város, amelyik az európai festészettörténet – apokrif elgondolásokon alapuló – fantáziaképein keresztül ölt látható formát, nem is a „három monotheista vallás szent helye”, hanem sokkalta inkább az „*ir-Dávid*”, Dávid városa. Dávid ugyanis egy háromezer évvel ezelőtt állandó offenzívában lévő teokratikus monarchia uralkodója, olyan jelképes figura, aki gyökeresen ellentmond annak a hagyományos képnek, amelyet az „üldözött zsidó kisebbség” történelmi idolja sugall. Ha ő a város szimbóluma, akkor ez a tény már önmagában sok kérdésre választ kínál. „*A Nyugat szemében Izrael önvédelmi harca addig jogosult – írja Tatár György –, ameddig emberi jogok hordozóinak önvédelmeként képes felfogni, azaz védekező kisebbségként. Amíg Izrael azt a képet tudja kelteni magáról, hogy olyasmi, mint a felkelő varsói gettó. Mihelyt azonban saját hagyományát követve népként lép fel, például területi igényt támaszt Jeruzsálemre, a Nyugat legmélyebb történelmi reflexei nyomban érzékelik, hogy Izrael ki akar lépni a nyugati hagyomány szabta keretéből. Márpedig ez a hagyomány egyik feltételének tudja Jeruzsálem elvesztését.*” (51.)

Jeruzsálem majd két évezreddel korábbi elvesztése azonban nem csupán a nyugati, azaz a keresztény hagyomány alapító eseménye, hanem lényegében véve hasonló funkciót tölt be a zsidóság galuti történelmének, tehát a judaizmusnak a kezdeteként is. A judaizmus, a rabbinikus hagyomány pedig egyet jelent a könyv szerzője számára a „történelemből való kilépéssel”. „*Csaknem kétezer éven keresztül e népténylegesen saját létezése mindenekelőtt rituális egzisztenciájában állt: amennyiben részese volt a történelemnek, nem mint Izrael népe volt a részese. Természetesen mint a zsidók történelmi csoportja a történelemben élt, mindenekelőtt mint más népek történelmének az elszenvedője. Saját életét azonban a rabbinikus judaizmusra építve, a történelmen kívüli rituális-szellemi életben élte.*” (173.) Izrael állam megalapítása, a rögtön ezután kirobbanó honvédő háború, különösképpen pedig az 1967-es hatnapos háború – érvel a szerző – Izrael népét végérvényesen visszasodorta a történelembe, ezáltal teljességgel új szellemi konstellációt teremtve. Nem is elsősorban kívülről, hanem sokkalta inkább belülről, azaz magának az államnak a státusát, e státus megítélését illetően hozott létre bonyolult, gyakorlatilag megoldhatatlan problémakört, amelyhez radikálisan más módon viszonyul a sze-

fárd, a litván, a kelet-európai eredetű hasszid stb. ultraortodoxia vagy éppen a liberális világpolgár, illetve az e kettő között alig számba vehető politikai-kulturális rétegek. „*A zsidó népnek a történelemben való – részleges – visszasodródása – olvashatjuk a könyvben – voltaképpen egyet jelent a nyugati hagyomány rá vonatkozó keretei közül történő kilépéssel. Egyelőre a Nyugat éppúgy nem lelta meg az új helyzetre adható új választ, mint ahogy maga a zsidó nép sem.*” (185.)

A nem kifejezetten filozófiai, illetve vallástörténelmi érdeklődésű olvasó számára talán túl merésznek és sarkítotttnak tűnnek Tatár fogalomopozíciói a történelmen kívüli, illetve a történelmen belüli (zsidó) életéről, a rabbinikus judaizmus és a laikus állam viszonyáról, ám a szerző ezen a ponton nemhogy sokallja, hanem éppenséggel kevesli a szerző jó értelemben vett merészességét. Az imént említett *kívülség*, illetve *belüllet* gondolat ugyanis nem csupán a zsidóságnak az európai kultúrával átítatott (világ)történelemhez való viszonyát határozza meg – mondhatni *alapvető* mértékben –, hanem az egész nyugati keresztény történetfilozófiai gondolkodást s ezáltal az egész nyugati hagyományt is. A kimutatható filológiai kezdet pillanatától – azaz körülbelül a II. század derekától – fogva a korai egyháztörténetben kétfajta törekvés követhető nyomon; az egyik az állandó, feszített (néha túlfeszített) eszkatológiai várakozás, a másik pedig a hosszú távú „földi berendezkedés” s vele a tudatos „tradícióépítés” szándéka. Ha csak töredekese is, de megfogalmazható olyan korai, sőt az elmúlt kétezer év egészére kiterjedő egyháztörténet, amelynek értelmében az egyház a maga (nem csupán virtuális) szellemi életét a(z egyház-) történelmen kívül élte, s megadható néhány olyan korszakos csomópont is, amikor a kívülállók – bizonyos sokszerű események – nem egyszerűen visszasodorták, hanem egyenesen „visszapofozták” a történelemben. (Félreértés ne essék: nemcsak vélt-valós eretnekmozgalmakra, pre- és posztprotestáns törekvésekre gondolok, hanem egyes nyugati és keleti szerzetesközösségek sorsára is.) Ennek a kettős eszkatológiai szemléletnek a gyökereit Rudolf Bultmann például egyenesen a jánosi, illetve a páli teológiából eredezteti; s álláspontjától nem áll távol Karl Löwith vagy Jacob Taubes koncepciója sem. Kétségtelen persze, hogy a fenti kérdé-

sek a mai Izrael feszítő ideológiai ellentmondásaival kapcsolatban sokkal látványosabban kerülnek a felszínre.

Továbbszöve az iménti gondolatmenetet, a *kívülség* és a *belüllet* (adott esetben contemporális) kettőssége többszörösen is jelen van a kereszténység „alapító okiratában”, az ÚJSZÖVET-SÉG-ben. A következő, Márk evangélistától, illetve János apostoltól származó két mondat – „*Peplérótai ho kairosz kai énniken hé baszileia tu theu*”, „*betelt a korszak, és elközeledett az Isten királysága*”; Mk. 1,15., illetőleg: „*ho gar kairosz engüsz*”, „*a korszak közel van*”; JEL. 1,3. – között egyrészt még egy szemvillanásnyi idő sem múlt el, másrészt viszont eltelt csaknem kétezer év. (S ki tudja, mennyi idő telik még el a Názáreti Jézus újbóli eljöveteleig?) Minden jel arra vall, hogy ez az elvontnak tetsző filozófiai és teológiai gondolkodás mélyén megbívó paradoxon – amely, ismétlem: mindig is jelen volt a nyugati keresztény eszkatológiában – csak felfokozott intenzitással és jóval látványosabb arányok között jelenik meg a zsidóság történetében, illetve a modern Izrael sorsában.

A történelmi és állami létén kívüli életformaként „kitalált” judaizmus – ahogy Tatár György állítja – rendkívül nehezen talál magának új életformát Izrael Államon belül, s legalább ilyen nehézséget okoz az, hogy a hagyományon kívül rekedt erők (beleértve a már sokat emlegetett „európai látószöveget” is) mindent valahogyan megértsék, sőt respektálják. Hogy valóban nem közönséges nehézségekről van szó, arra vonatkozóan – pusztán gondolat-kísérletként – képzeljük el, vajon ugyanez a kérdés a kereszténység első nemzedékének időszakában hogyan jelentkezett? Semmiféleképpen sem a történelmen kívüli lét eshetőségeként – hiszen ez a bizonyos „történelem” egyúttal az ókori Izrael, illetőleg Juda történetét jelentette, középpontjában a templomi kultusz meghatározó szerepével. A történelem fogalmán túl, amely – hangsúlyozottan az első nemzedék idején – a zsidóság történelmével még *közönsnek* bizonyult, létezett valami, ami azonban a *kívül* és a *belül* képzetének megfelelően válaszfalat vont, méghozzá egy erődítménynél is szilárdabb válaszfalat a kinyilatkoztatás birodalmában; s ezt a válaszfalat a *világ*, pontosabban az újszövetségi koiné *koszmosz* fogalma jelentette. Közismert a JÁNOS EVANGÉLIUMA 7. fejezetében, Jézus úgynevezett „főpapi

imájában” a tanítványok, illetve a világ viszonyára vonatkozó példa. „*Én nekik adtam a te ígédet* – szól Jézus az Atyához –, *de a világ gyűlölte őket, mert nem a világból valók, mint ahogy én sem vagyok a világból* [hóti uk eiszin ek tu koszmu kathósz egó uk eimi ek tu koszmu]. *Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól. Nem a világból vannak, mint ahogy én sem vagyok a világból.*” (Jn. 17,14–16.) Az iménti kontextusnak megfelelően a tanítványok – a keresztény hívő „prototípusai” – nem a *koszmoszból* származnak, legalábbis a keresztiség általi, szimbolikus újjászületésük után nem. S bár mégis a *koszmoszban* (a görög szó a világmindenséget s az ember számára belátható univerzumot egyaránt jelenti) élnek, létük világidegen lét. A zsidóság a szinaji szövet-ségkötés pillanatától fogva *népként* élte s éli meg ezt a fajta világidegenséget, vagyis adott esetben a nép szekularizált, asszimilált része is osztozni volt kénytelen a hithű zsidóság sorsában. Az iméntiekből persze elsődlegesen az a feszítő kérdés adódik, hogy vajon meddig lehet bújócskát játszani a *kívül* és a *belül* között, függetlenül attól, hogy az iménti két posztpozíció a történelemre avagy a világra vonatkozik-e elsősorban?

Az idézett JÁNOS EVANGÉLIUM-béli szövegszakasz *koszmosz* fogalma helyén a héber (ivrit) targumban – emberi számítás szerint – csak az *ólám* kifejezés állhat (eszerint: „*én hém méhaólám*”, „*ők nem a világból vannak*”), ám az *ólám* – legalábbis a szentírási kontextusban – egyszerűen jelenthet „világ”-ot, „korszak”-ot, „örökkévalóság”-ot és bizonyos fokig „rendelt idő”-t is; ekként tehát a görög *koszmosz*, *aion* és *kairosz* megfelelője egyaránt lehet. Némi iróniával megkérdézhethetnénk: a történelemből, illetve a világból kívül rekedtek számára akkor legalább a héber–görög szótár menedéket kínál-e? Vagyis akit a világ kitaszít, azt befogadja a korszak, akit pedig a korszak kitaszít, azt befogadja a világ? Aligha. A *befogadtatást* csakis állandó szellemi és valóságos háborúval lehet kivívni (intő jel, hogy mindig is így lehetett!), s ha a világ különösen diabolikus arcát mutatja, miként például az iszlám fundamentalizmus esetében, akkor *világosan* kitetszik, hogy a *pax judaeorum* megvalósítása – ama fogalmi keretek között, amelyeket „a *koszmosz*” egyáltalán hajlandó felvetni – egyszerűen lehetetlen.

6

„Politikai-földrajzi értelemben – írja Tatár – *Izrael mind ez idáig [ti. a Jordániával való békekötésig – R. Gy.] egy hajózatatlan gyűlölettegerektől övezett szigetparány volt. Békés szándékkal egyedül repülön lehetett elhagyni.*” (16.) Az elmúlt évezredek történelme folyamán a „szigetparánynak”, vagyis Izraelnek súlyos áron ugyan, de mindig nagy birodalmak kínálták a békét (Moábbal, miként most Jordániával, persze saját jogon is megegyezhetett), amelyet Dávid királyságának örökösei általában vonakodtak elfogadni. Eme habitusba ivódó szokás olyan magától értetődő természetességgel működik ma is, mintha az állami létben nem következett volna be rövid, tizenkilenc évszázados kihagyás. A Közel-Kelet politikai-szellemi konstellációja az arkipelagosz, a szigetenger képét mutatja; a szétszórt szigetek – az idő és a tér esetlegesen felbukkanó töredékei – egységesen akár még a *birodalom* képzetét is kelthetnék, külön-külön azonban csupán a történelem határvidékére sodródott maradványok. Valamennyi sziget hajdani kontinensmúltjával dicsekszik, ám ha ez így neveléses is, a szándék mögöttesében fölsejlik a történések egyfajta változhatatlan szellemi térképe. Különös fantomlányok tűnnek fel a horizonton: Ben-Hadad, Dávid egykori ellenfele szíriai pártvezérként és despotaként látható újra, Sesonk fáraó kettős, líbiai–egyiptomi állampolgár, aki fenyegető békediktátumokat készít elő, Nabukudurri-uszur bajszos képe mosolyog (vicserog?) ránk a bagdadi újságok címodaláról, a sor végén pedig a győzedelmes Titus lépdél, de testén tunika helyett fekete reverendát visel, fején sisak helyett bíborszínű kipa... (A legkevésbé talán Kürosz nagykirály ismerne magára Khomeini ajatollah alakjában.) Szemkápráztató színjáték ez annak, aki a történetet – úgymond – *kívülről* szemléli. De létezik-e egyáltalán, legalábbis a magyar nyelven megjelent IZRAEL-könyvecske magyar ajkú olvasói közt – ilyen? Tatár György útikalauzának egyik legfontosabb sugalma éppen az, hogy *nem*, nem létezik. Valamilyen formában mindenki részese zsidóság és kereszténység történelemformáló viszonyának, amelyet napjainkban szinte képtelen aránytalanság foglal egységes keretbe: a tenyérnyi Föld, vagyis az *erec*, valamint az alig belátható Világ viszonya.

1967-ben, a hatnapos háború idején, amikor a közel-keleti konfliktusok háttérében ki-tapintható módon politikai szekértáborok álltak – jól emlékszem –, Magyarországon szinte mindenki, még a „normális körülmények között” nyilas érzelműek is Izraellel szimpatizáltak (csak azért is! – hiszen létezett egy még gyűlöletesebb ellenfél); majd ugyanez megismétlődött hat évvel később, a jóm kippur háború idején, s még néhányszor, ám a kommunista világ lassan eltűnődedett a térképről, s ezzel együtt fogyatkozni kezdett az előbb említett szimpátia is. Nem lehet pontosan tudni, hogy mifelénk mennyi is maradt belőle, miként azt sem, hogy a harcoló felek – Izrael, illetve a muszlim világ – milyen szellemi-érzelmi tartalékokkal rendelkeznek. (A felhalmozott fegyverkészletek, a katonai potenciál arányára fölösleges rákérdezni.) Tatár György mindenesetre rendkívül kifejező történeti analógiát talál az egész tömeglélektani jelenség érzékeltetésére. „*Az izraeli társadalmon belüli átalakulásokat maga a háború indította útjára. Ezek közül az egyik feltűnően hasonlít az ókori görög–perzsa háborúk legsúlyosabb következményére. Nietzsche például azt írja, hogy a poliszvilág győzelme a megsemmisítő fölényben lévő keleti birodalom fölött olyan valószínűtlen és váratlan volt, hogy a nyomában tönkrement az egész hellén politikai kultúra. Győzelmük nyomán a csodálatra méltó, de katonailag jelentéktelen városállamok abba a lázálomba estek, hogy képesek birodalomépítésre, s hogy ebben áll az ő tulajdonképpeni küldetésük. Ez a lázalom vezetett a poliszkultúra pusztulására. Valami sok tekintetben hasonló történt a hatnapos háború nyomán is. Minden ésszerű, emberi számítás szerint ilyen nyomasztó fölényrel szemben Izraelnek alul kellett volna maradnia. Ehelyett nem csupán győzött, de a hadtörténet egyik legelképesztőbb diadalát aratta, valami csak Marathónhoz hasonlót. Azok számára, akik belülről éltek meg, a győzelem csoda-aspektusa jóformán leküzdhetetlen volt.*” (175–176.) A jelenség leírása – mondhatni – tökéletes. Ám a rögzített jelenségből levonható következtetések előjele gyökeresen ellentétes lehet. A recenzens ugyanis úgy véli: a nietzschei diagnózissal ellentétben – miszerint illúzióra nem lehet katonai győzelmet alapozni – éppen az idézett „*csoda-aspektus*”-hoz való ragaszkodás jelentheti Izrael számára a megmaradás zálogát. Mint ahogy a mottóként idézett ivrit szólás – egy egész nép mentalitásának ki-

fejeződése –, a „*jihje be-széder*” („rendben lesz”) sem táplálkozhat másból, mint a csoda-aspekttal átitatott nyelvből. Kétségtelen viszont, hogy az előbbi megjegyzés – ha hallgatólagosan is, de – előfeltételezi az ókori teokratikus állam és a modern Izrael üdvtörténeti jogfolytonosságát. Tisztában vagyok vele, hogy ezzel a hallgatólagos előfeltevéssel „nem mindenki” ért egyet, csupán azok, akiknél a csoda-aspektus „jóformán leküzdhetetlen” érzés.

Filozófiatörténeti előadásainak a preszokratika kezdeteivel foglalkozó részénél Hegel arról ír, hogy a görög filozófiának az európai kultúrára gyakorolt meghatározó szerepe elsősorban abban keresendő, hogy képes volt az utókor számára az *otthonosság érzetét* kelteni, s hogy ez az otthonosságérzés valódi, megte-remtett otthonlétet alapult. Az otthonlét pedig annak volt köszönhető, hogy a görögség – úgy mond – megfeledezett eredetének élményéről, avagy tudatosan misztériumainak mélyére rejtette azt. Úgy vélem, a bibliai kinyilatkoztatáshoz fűző valóban eleven viszony az iméntivel éppen ellentétes relációtól, az ébren tartott eredet élményétől függ. Nem elrejtteni kell tehát az eredet élményét, hanem ellenkezőleg: megőrizni. De hogyan? Hiszen a mai Izrael politikai-szellemi státusát illetően is kétféle, egymásnak homlokegyenest ellentmondó elgondolás szembesíthető; az egyik az állam és egyház teljes elválasztásának felvilágosodás kori eredetű elve (számtalan érv szólhat emellett, elég, ha arra gondolunk, hogy szinte valamennyi ma ismert „teokratikus” állam berendezkedésű ország pokollá változtatta polgárainak hétköznapiját), a másik az ortodoxia követelése, még szorosabbra fűzni az államot, valamint a rituális életet lazán összekötő szálakat; emellett pedig még az előzőnél is nyomósabb indok fogalmazható meg, ahogy könyvében Tatár György írja: „*A bibliai Ószövetség utolsó szava ezzel szemben a teokrácia volt.*” (207.) Egyelőre azonban – egymásra acsarkodó süketek módjára – legalábbis két, egymástól szigorúan elkülönülő világ él egymás mellett: az ortodoxia (elsősorban a hasszidim, a

mitnagdim, valamint a muszlim környezetből érkezett szefárdok világa) és a neológia, továbbá a vallási szekularizáció világa. Tatár rendkívül plasztikusan érzékelteti, hogy igazából még az sem biztos, hogy ezek a világok valóban ugyanazon időben élnek egymás mellett. Az ortodoxok jelentős részénél ugyanis valamikor az európai századforduló – a más szempontból felszabadító, legendás fin de siècle környékén – megállt az idő; arcok tűnnek elő a tapintható múltnál mindenképpen régiebb korokból, arcok nagyapáink ifjúságának idejéből, „*Azoknak az arcai, akikkel nem esett meg az utóbbi kétszáz esztendő.*” (210.) Másfelől viszont azoknak az arca, akik kézzelfoghatóan *mában* élnek, európai ruhába öltözve sétálnak a nagyvárosok utcáin, de ábrázatuk mégis archaikus vonásokat őriz. S innen kezdve újra bizonytalanná válik a szemlélő és az elbeszélő pozíciója, a látványegyüttesben Jeruzsálem és Újlipótváros összeér.

7

Az eget – miközben csak az egyre szűkülő és távolodó szemhatár látszik a szürkületben – hatalmas kökoloncok, a különféle ellenséges („pogány”, keresztény, muszlim) múltak sziklafalai ölelik körül; mintha merőben természetietlen módon leáldozni készülne a történelem Napja.

Az ÚJSZÖVETSÉG s egyúttal a kereszténység születésének idején élt – nagyrészt még zsidó – nemzedékek eszkatológiai reménységei, kétségei, de mindenképpen izgatott várakozása vibrál Tatár könyvecskéjének majd minden lapján, jól követhető, modern – ám a magyarországi, jobbára neobarokk katolicizmus és kurucos-szittyta protestantizmus szelleméhez mérten merőben *idegen* – nyelven. A címlap kép ekphrasisza nyomán, vagyis a szürkület beálltával viszont a recenzensnek egy több mint négy évszázada készült BIBLIA-fordítás szójátékába sűrűsödő kérdés jut eszébe: vajon van-e, lesz-e „*e világnak világossága*”?

Rugási Gyula